

Школица за грађанска права и дужности, 1889.

Садржај

Први део

Просте поуке за малу децу

Глава прва

О дужностима

Децу свак милује

Детињство

Дететова будућност

Дететова будућност (други чланчић)

Отац

Мајка

Мајка (други чланчић)

Синовљева захвалност

Послушност према родитељима

Послушност и поштовање спровођу старијих

Поштујте свакога а особито старце

Васпитање

Школа

Поуке за дечаке

Глава друга

Опет о првим дужностима

Истина

Умереност, пристојност у беседи

Поштење, доброта

Поштење, доброта (други чланак)

Захвалност као друштвена добродетељ

Рад

Опет рад

Слобода

Слобода грађанска и слобода политичка

Притворност

Порок и добродетељ

Други део

Поуке за младиће

о

Друштвеним правим и дужностима

Глава прва

о

Друштву уопште

Рашта је човек, и како долази до онога за што је створен

О друштву

Користи од друштва

Породица

Деца

Како се живи у породици

Човекова права у друштву

Отаџбина

Љубав према домовини, према месту где смо се родили

Љубав према своме отачаству, и народни понос

Друштво по вери

Права и дужности по вери

Глава друга

Економија материјалних интереса

Извор својине

Развитак својине

Својина је за свакога

Радња свакога човека на корист је свима

Права за завештавање и за наслеђивање

Сиромаштво

Данак

Глава трећа

Политичка права и дужности

Политички морал

Морална и стварна позајмица

Друштвена сила

Државни закон

Слобода као друштвено врело или начело

Једнакост као врело или начело друштвено

Благост као друштвено начело

Глава четврта

Држава

Састав државе

Суверенство

Дужности суверена спровођу грађана

Управа

Закони

Основни закони

Законици

Васпитање је допуна законима

Разни облици управе

Мешовити облици управе

Глава пета

Међународни одношаји

Општи појмови међународнога права

Кад је мир, а кад је рат

Део трећи

Државно стање Србије

Поглед у прошлост

Србија Кнежевина

Србија Краљевина

Србија Краљевина уставна

Устав Краљевине Србије

Завршетак

~~2989~~

Београд.

ШКОЛИЦА

ЗА

ГРАЂАНСКА ПРАВА И ДУЖНОСТИ

УДЕСНО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

ДРУГО ПОПРАВЉЕНО ИЗДАЊЕ

У БЕОГРАДУ

У СРПСКОЈ КРАЉЕВСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1889

«Човек је саздан да разумно и напредно
твори добро кроз слободу.»

О. Жирардо

ИЧВ. д.
35221

?

Чланци који би били потежи деци за разумевање нека се прочитају више пута, и нека их наставник објасни својим речма. То ће деци бити доста. Семе ће се засејати; и, ако не клија одмах, није штета; нићи ће кад му дође време.

Данашњи Устав унесен је сав у „Школицу“ за то да га читаоци имају цео пред очима. То је захтевала важност закона који је врело свим другим законима и уредбама; а и иначе треба да га српски грађани врло често имају при руци.

Делови Устава који би били тежи за младе читатеље могу се само прочитати, и наставник ће и њих, као и оне чланке напред, објаснити колико приликује дечином развоју. Потпуно разумевање и ту ће доћи тек у своје време.

М. Ђ. Милићевић

Г Д Е Ј Е Ш Т О

П Р В И Д Е О

Просте поуке за малу децу

ГЛАВА ПРВА

О дужностима

	СТРАНА
Децу свак милује	2
Детињство	2
Дететова будућност	3
Дететова будућност (други чланцић)	»
Отац	4
Мајка	5
Мајка (други чланцић)	6
Синовља захвалност	7
Послушност према родитељима	8
Послушност и поштовање спрећу старијих	9
Поштујте свакога а особито старце	11
Васпитање	13
Школа	14

Поуке за дечаке

ГЛАВА ДРУГА

Опет о првим дужностима

Истина	16
Умереност, пристојност у беседи	17
Поштење, доброта	18
Поштење, доброта (други чланак)	20

	СТРАНА
Захвалност као друштвена добродетељ	21
Рад	23
Опет рад	24
Слобода	25
Слобода грађанска и слобода политичка	27
Притворност	28
Порок и добродетељ	30

ДРУГИ ДЕО

Поуке за младиће

Друштвеним правима и дужностима

ГЛАВА ПРВА

Друштву у опште

Рашта је човек, и како долази до онога за што је створен	33
О друштву	34
Користи од друштва	36
Породица	37
Деца	38
Како се живи у породици	39
Човекова права у друштву	41
Отаџбина	42
Љубав према домовини, према месту где смо се родили	44
Љубав према своме отачаству, и народни понос	45
Друштво по вери	46
Права и дужности по вери	47

ГЛАВА ДРУГА

Економија материјалних интереса

Извор својине	49
Развитак својине	51
Својина је за свакога	53
Рађања свакога човека на корист је свима	54
Права за завештавање и за наслеђивање	55
Сиромаштво	57
Данак	58

ГЛАВА ТРЕЋА

Политичка права и дужности

	СТРАНА
Политички морал	60
Морална и стварна позајмица	62
Друштвена сила	64
Државни закон	65
Слобода као друштвено врело или начело	67
Једнакост као врело или начело друштвено	69
Благост као друштвено начело	70

ГЛАВА ЧЕТВРТА

Држава

Састав државе	72
Суверенство	74
Дужности суверена спровођу грађана	75
Управа	77
Закони	79
Основни закони	80
Законици	82
Васпитање је допуна законима	83
Разни облици управе	85
Мешовити облици управе	—

ГЛАВА ПЕТА

Међународни одношаји

Општи појмови међународнога права	87
Кад је мир, а кад је рат	90

ДЕО ТРЕЋИ

Државно стање Србије

Поглед у прошлост	93
Србија Кнежевина	94
Србија Краљевина	96
Србија Краљевина уставна	97
Устав Краљевине Србије	98
Завршетак	133

ПРВИ ДЕО
ПРОСТЕ ПOUКЕ ЗА МАЛУ ДЕЦУ

ГЛАВА ПРВА
О ДУЖНОСТИМА

Децу свак милује

Пустите децу нека дођу к мени, јер је њихово небеско царство, вели Исус Христос.

Поука I

Донста, драга дечице, вас свак милује, немојте ни најмање сумњати о томе. Нека то слатко уверење развесели срца ваша; нека их оно отвори за наше савете, за наше поуке! Бог вас милује. Онај који вас је створио обдржава вас, заповеда да растете, заклања вас, и зове да будете срећни и добри.

Бог се познаје највише по својој доброти. Као год што подржава великога и јакога, тако се исто стара и о маломе и слабоме; он не заборавља ни прва ни мрава.

Бог даје свакој тварци оно што њој треба. Вама је дао милошту вашег оца и ваше мајке, друге ваше рође, и свију оних међу којима сте. Та је милошта ваше добро; она је велико благо за ваше детињство; она је извор ваше потоње среће.

А за што људи милују децу?

Прво за то што је Бог, из љубави према деци, усадио неку милошту људима у срце. Друго, милују их за то што су она донста мила, блага, и добра.

Та је својства ценио и сам Христос. У Јеванђељу пише да је он врло радо примао децу, и да се осећао срећан кад њих види око себе.

Питања

Шта је говорио Исус о деци?
 Је ли Христос миловао децу?
 Како се нарочито показује Бог?
 Шта је он урадио за децу?
 За што људи воле децу?

Детињство

Поука II

Ала је несрећа, кад које дете постане немилу, непокорно, или притворно!

Оно више не заслужује нико да га милује; оно товари много муке онима који су узели на се да га изведу на пут; а задаје и себи многе невоље, те некад, бој се, може постати неваљало и несрећно.

Али од вас не ће то бити, децо моја; ви ћете се журити да будете свакад добри; да чините увек што је добро, и да се клоните од онога што је зло.

А за то вам треба да се учите, да слушате, и да се покоравате.

Слушајте мирно и поверљиво оне који од свега срца желе да се ви навикнете на оно што треба да чините, те да заслужите љубав у својих родитеља, пријатељство у других људи, и благослов у Бога!

Питања

Могу ли се деца некад да окрену на зло?
 Могу ли деца кад и кад да изгубе милост пред родитељима и другим људима?
 Шта треба да чине деца те да буду добра?
 Шта добива дете чинећи добро?

Дететова будућност

Како што је у маленом жиру смештен сав потоњи велики ризг, тако се у детету скрива цео потоњи човек.

Делил.

Поука III

Децо моја, ви не ћете бити до века мали и млади. Не ће вас до века други упућивати шта да радите и како да се владате.

Не ће вам се до века, овако као сада, давати све што вам треба.

Нити ћете ви имати свакад оваке згоде и времена, као сада, да научите све што ће вам ваљати за живот.

Ваше је данашње доба и најсрећније и најдрагоценије. Ваља се умети сладити њиме мирно, и радити за последак, за будућност, коју нека лакоумислена деца већ не могу да дочекају.

Кратко: ви сте данас деца, некад ћете бити људи: али памтите, да сваки човек постаје од детета.

Ако дете није како треба, не ће ваљати ни човек.

Ако се уквари цвет, онда род, баш и да доспе, не ће бити ни леп ни добар.

Питања

Како се зове човек док је мали?
 Кад дете порасте шта постане?
 Ко се стара о деци?
 Рђаво семе даје ли добар род?
 Дете немарљиво, незналица, или неваљалац, може ли ласно да постане добар човек?

Дететова будућност

Поука IV

Већ и сада, у тим вашим годинама, ваша срећа и несрећа у велике зависи од вас. Ако се владате добро, ви осећате у себи неко слатко задовољство; ако, добрим вла-

дањем, стечете добре навике онда ће и ваше васпитање због тога бити блаже, лакше, и поузданије.

Много има људи који су пали у несрећу својом кривоцом, па су се после љуто кајали што су у детињству своје били непослушни, а у младости неуредни.

Много их је, који сваки дан горко узвикују: Еј да сам умео да слушах што ми је говорено док сам био мали!

Ви желите да постанете корисни и добри људи, да сте на част својим родитељима, своје месту, и својој отаџбини: онда се користите својим млађаним годинама, будите вредни и послушни: вршите сваки дан што вам је дужност, слушајте и примајте поуке које вам се дају у школи и у кући.

Тако ћете очувати и развити лепа својства првога вам доба, која су родни заметци, из којих ће проклијати и сазрети родови за ваш последак.

Ви мушкарци јамачно желите да постанете добри људи, а ви девојчице, да budete добре и честите жене, е за то будите најпре добра и мила деца. Од вас се не тражи ништа преко ваших година, преко ваше снаге, и нашега разума.

Питања

Шта се зове добро владање?

Какве користи има човек од добра владања?

Шта обично бива деци која се рђаво владају, која су неуредна и непослушна?

Какве су последице од послушности и доброга владања?

Треба ли деца да желе да буду свршени људи?

Отац

Поука V

Има неко, децо моја, који је мислио о вама и радио за вас; који је, нежним и провидљивим старањем, још и пре нашега рођења, спремао све што ће требати за вас.

Има неко, који вам, од како сте се јавили на свет, чини све што вам треба, стара се да сте одевени, да сте нахрањени, да сте у сувоти: који чини колико год може само да ништа не оскудева вашем животу и вашем васпитању, и који, баш кад све то чини за вас, можда сам трпи сваку оскудицу, злопати се, и невољнише.

Има неко који заборавља себе за љубав вашу, који даје себе само да вама помогне: толико вас љуби искрено и јако.

Ви већ знате и сами, моји драги пријатељи, о коме ја ово говорим, сећате се да је то ваш отац!

Ваш је отац ваш први и најбољи пријатељ, он заслужује прво место у вашем срцу, у срцу које треба да уме да љуби, и да благодари.

Не заборављам ја ни мајку вашу, која тако исто заслужује место у срцу вашем, као год и отац ваш.

Питања

Ко је детету најбољи пријатељ?

Како треба да се осећа дете спрочу оца својега?

За што дете треба да љуби оца својега?

Има ли, осим оца, још ко да заслужује толику исту љубав?

Мајка

Према сунцу топло а уз мајку добро. — Чуна су уста кад се рече мајка!

Поука VI

Деца, док су мала, не знају ништа; или само знају да плачу, и да се жале; она не виде ништа, не чују ништа, и не разумеју ништа.

Њихов је разум као какав цвет, окован пуцолњом, који се може да развије тек с великом муком и настајавањем.

Тешко би било детету, да му није мајке његове!

Мајка повија чедо своје у пелене, успављује га на своје врли, па га лагачко спушта у љубку његову.

„Она седи уз њега, бојећи се да га каква вика или лупа не пробуди: „Спавај ми, спавај, чедо моје драго, певуши му она: — мајка је твоја у за те, и чува те!“

„Чим се пробуди и заплаче, мајка га примиче к недрима својим, и доји га. Млеко тече, дете сише, пљескајући ручицом сису која га храни.

„Ако је дете боно, мајка лебди над њим; она не мари за свој живот само да оздрави драго чедо њено; увек се плаши да му што не оскудева, и у молитви својој прво помиње њега, па себе.“

Питања

Шта звају мала деца?

Како се науче да разумевају оно што им се важе и што бива око њих?

Шта чини мајка за своје дете?

Шта чини кад је оно боно?

Мајка

Поука VII

Кад дете малко ојача, ваља га учити да иде, да говори.

Све се надмеће да му буде од користи. Породица, друштво, и отаџбина коју оно још и не зна, притичу у помоћ матери, и показују детету колико маре за њега.

Али пре него што му пркџа и школа отворе своју науку, мајка је већ почела упућивати своје дете; она је већ постала његов први учитељ: она је почела да излива душу своју, најболџ осећања своја, у срце чеду своме.

У овом красном послу, мајка ради тако стрпљиво и тако милостиво, да се с тим не може упоредити ништа на свету.

Како дете толико ојача да може примати макар какво знање, одмах се родитељи журе да му показују све што ће му бити на корист. Они га шаљу у школу; чине све што могу, само да ово заводи добродетељ, и да се задахне осећањима за побожност, за поштење, и за част.

Јадно би било дете које не би имало вере, ни поштовања спровођу својих родитеља, и које би заборављало њихову науку.

Питања

Шта чини мајка чим јој дете порасте?

Ко помаже мајци у старању о деци?

Шта треба да ради дете, те да се улоостоји онога што за њега чине његови родитељи и учитељи?

Синовља захвалност

Поука VIII

Незахвалник је који заборавља добро које му је учињено, или се тако влада као да га је заборавио.

Незахвалност је мана тако ружна и тако постидна, да нема толико безобразна човека који не би поруменио кад се ухвати у томе.

Али колико је незахвалност гнусна, толико је опет захвалност лепа; она је дужност за свакога, она је неки дуг који ваља да је врло благ срцу дететовом.

Кад само помисли, шта су родитељи чинили за њега, дете ће одмах видети, да су они први људи, који заслужују његову захвалност.

Драга децо, ви ћете то сад показати својим поштовањем, послушношћу, речима, и свим својим владањем, а доцније, сваком дворбом, коју устраже њихове године и њихово стање.

Није само док сте деца да ваља љубити и поштовати своје родитеље, него док сте год живи. И што више растете, то светија треба да вам буде та дужност, јер ће се на вас многи угледати, а особито деца и младићи.

Да постанете Бог зна што, да се обогатите не знам како, та вам дужност остаје увек непроменита.

А шта се може рећи за ону децу која дођу до неког стања, па се онда либе и стиде од оних који су их родили, одхранили, и очували?

Тако може чинити само кратка памет и рђаво срце.

Ако је ко помогао вашем оцу или вашој мајци, памтите да сте томе и ви дужни.

Нека син никад не усваја очину пизму на кога, али захвалност његову нека прима свакад.

По неко дете остане сироче, и прими га се или стриц, или рођак, или други који добар човек, те га очува, и изведе на пут. Овај је старатељ детету меште оца и мајке. Дете треба да му је послушно и захвално, као и рођеноме оцу своме.

Питања

Можемо ли заборављати добра која нам чине родитељи?

Је ли доста да их се сећамо?

Захвалност према родитељима треба ли да траје дуго?

Зар дете није ослобођено од захвалности према родитељима кад одрасте, и стече бољи положај од својега оца?

Шта ваља мислити о онима који презиру своје родитеље?

Шта су деца старатељи?

Шта је дужно дете добротвору очиним?

Послушност према родитељима

Поука IX

Слушати, значи чинити оно што заповедају, а чувати се од онога што забрањују они којима је дужност упућивати вас.

Љубав, коју ваши родитељи имају према вама, вуче њих да мисле што ће вама бити корисно, а то ви сами, децо моја, често не можете ни знати, ни разумети. Из тога обично извиру све њихове наредбе и заповести. За то за вас и јесте велики добитак да њих слушате.

Ако ви љубите своје родитеље, који вам чине и желе толико добра, вама ће бити ласно послушати их; ви ћете им се покоравати и с поверењем и поштовањем прилазити њиховим рукама; осећаћете се срећни што вас упућују њихове при-

ћете захвално све што вам долази од њих: поуке, напомене, опомене, прекоре, и каштите. Сматраћете, као што и треба, да је њихова оштрина, кад је ваше погрешке изазову, доказ њихове љубави спровођу вас.

Ваши су родитељи дужни да вас упућују на добро: то је њихово право и њихова дужност. То њима заповеда сама природа, заповеда им вера наша, и наша драга отаџбина: право је дакле, да се ви у свему покоравате њиховој вољи.

Непокорна деца обично постају људи несмотрени и ташти; они често кроз сав свој потоњи живот, испаштају лудорије, погрешке, и непослушности, које су починили у својој младости.

Један је, не слушајући напомене које су му давале, навучао на се болест која му мрачи, или и скраћује дане; а други је научио неке зле навике које су доцније биле извор несрећи његовој и породице његове.

Децо, доћи ће време, када ћете ви познати колико је добро слушати. Да хоће дати Бог да се ви опомињете свога детињства, а да се не узимате никад ни за што кајати!

Наука, коју ко сам тече, скупа је, и често, кад је човек стече, тек види да је доцкан користити се њоме.

Питања

Шта је то слушати?

За што родитељи заповедају својој деци?

Треба ли да се деца покоравују драге воље?

Шта се догађа непослушној деци?

Да ли се човек доцније не каје што није слушао у младости?

Шта треба чинити, да се не кајемо доцкан и узалуд?

Послушност и поштовање спровођу старијих

Поука X

Учитељ има онаку исту дужност као и родитељи, да упућује на добро децу која су му поверена. Он је вама као

ваш други отац, као продужење вашег родитеља и ваше родитељице.

Ваши се родитељи покоравају јавној власти, па јој се и ви морате покоравати.

Та власт тражи да родитељи ваши вас школују и изводе на пут; она подиже учионице, где се ви можете научити на свако добро.

У школи ваш учитељ има право и од ваших родитеља који су вас предали њему на старање, и од јавне власти која је отворила школу.

На тај начин, школа постаје нека друга кућа, у којој је учитељ отац а ви његова деца.

Учитељу своме ви сте дужни готово онаку исту љубав, захвалност, поштовање, и послушност, као и родитељима што сте, јер се он онако исто стара и мучи да се ви изучите, и да изађете људи.

Ви не можете живети сами за се, а не можете ни само са својом породицом, него треба да budete на корист својој земљи, и да сте јој дика: за то учитељ и јесте уз вас да вас научи: како се врше дужности спровођу своје домовине, свога среза, округа, и спровођу Србије, земље наше миле; он је као неки тумач наше отаџбине уз вас. Поштујте га, дакле, и слушајте; сматрајте га као свога пријатеља.

Учитељева је служба врло мучна; за то њега може у том послу одржати само истинита љубав спровођу деце, и племенита заузетост за њихово добро. А онај који вас је упућивао у вашем детињству, који је развијао ваш разум, и учио вас у вери и у добродетељи, треба за то да је до века мио и драг вашем срцу.

Други ваши старији, све су људи којима или ваша породица, или њихове године, или земаљски закони, дају неку власт над вама, нека права над вашом вољом.

Дете треба из малена да се навикава поштовати људе који врше неку службу у држави или општини.¹

¹ Овде нека се у кратко помену јавне службе у општини, у срезу, округу, и у држави; и нека се каже шта који чиновник ваља да ради.

Ред, мир, и сама слобода међу људма, зависе од поштења и послушности, која не извире никако из права овога или онога човека, него из онога што је најпоштовање овде на земљи, из једне гласи и закона.

Међу тим, нико није старији од своје дужности, којој треба да се покорава свако, ко био да био.

У правној држави сваког човека, макар каква била његова служба или радња, ваља да почитује свако, да га уважава први старешина државни онако исто као и најпросијтији грађанин, само кад он чини своју дужност, јер он овда ради као да је најстарији.

Питања

Што чини учитељ за ђаке личи ли на оно што чине родитељи за децу?

Какав појам треба да имају деца о школи?

У чије име говори учитељ? и о чему вам говори?

Шта осећа добар учитељ?

Шта треба да осећате ви спровођу њега?

Шта су то ваши старији?

Шта је дужно дете својим старијима?

Од куда власт нашим старијима?

Пштујте свакога, а особито старце

Поука XI

Са свога незнања, невештине, и слабости, детету је добро да слуша готово свакога.

Међу тим с оним лицима, која су му туђа, и од којих би му се рекло да се чува, оно ваља да се влада што год може смотреније.

Нека дакле не послуша никад савете и заповести оваких лица, ако му се учини да су ти савети рђави, и те заповести зле.

Ако му ко рекне: „Немој то и то казивати оцу своме, или мајци, или учитељу,“ нека се чува од тога пријатеља, и нека зна да ту има какве зле намере.

Што је год добро томе не треба никакав покривач.

Врло је лепо, да су деца добра и мирољубива с другарима. Које би дете тежило да заповеда другима, показивало би неку охолост.

Охолост и бурење мане су које свуда стоје ружно, а на деци су права грдоба.

Деца треба да показују поштовање спрећу своје старије браће и сестара, а и спрећу сваког старијега, особито пак нека поштују старце и старице.

Старост је нешто красно, нешто за поштовање.

Погледајте човека који је дуго живео, коме је време већ набрало боре на челу, а године му косу убелиле. Он је много претурно преко главе. Он је био стар кад сте се ви тек рађали. Зна кад вас није ни било на свету; зна кад су се рађали оцеви ваши; некад је био радан, снажан, ишао је усправо, и држао главу поносито. Данас је старост ослабила његову снагу, али му је оставила мудрост и добре поуке.

Приђите му, он ће вам причати како је било у старо доба, казаће вам све што је научио за дугога својега живота и рада.

Сви честити народи на свету поштовали су и поштују старце и старице. Старци су обично најмудрији људи; ако су изломљени и немоћни, то је с тога што су у своје веку много радили и мучили се за друге.

Они бивају некад невесели; а то је за то, што тугују за својим родитељима, за својом децом, и пријатељима, који су помрли пре њих.

Красно је видети кад младићи, па и сама деца, својим добрим владањем, својом вољном услужношћу, блаже тужне дане старости, и тако изазивљу срећни осмејак на она лица која су помрачиле године и муче у животу.

Питања

Како треба да се влада дете према старијима?

Треба ли дете да слуша свакога?

Треба ли да таји што од својих родитеља?

Кога особито треба да уважавају деца?

Какав добар углед имају деца на старцима?

Шта могу научити од стараца?

Како треба да се владају деца и младићи спрећу стараца?

В а с п и т а њ е

Поука XII

Има биљака слабих и танких којима, као оно бршљану, треба или каква стена, или зид, или стабло каквог дрвета, да се наслоне, па тек онда да се пуку усправо без опасности.

Деца у многоме личе на ове биљке.

Много пута се деца упоређују с оним усевима или младицама којима ваљају тачке, те да се исправе, или да се очувају од ветра, који би их или пребио, или изљуљао из корена, или бар поврио на страну.

Као што младој биљци или воћци треба тачка и разумна брига, да се одржи и одгаји, па да израсте велико, право, красно, и родно дрво; тако је и детету потребно да има неко, ко би га увек надгледао, често поправљао и упућивао, док не би годинама и разумом толико ојачало и стекло добре навике, да може само вршити све своје дужности.

Ако би дете, на прилику, што слагало, или би нешто затајило, његови ће га родитељи, или учитељи, прекорети за то, можда и каштиговати, пазећи да се оно не навикне на то зло; хтело оно или не хтело, они ће га заварчити од тога; и за дете је то голема срећа. Јер, ако би му се оставило на вољу, постало би лажа или допов. Доцније би се оно могло скршити, а не би се дало исправити: јер друштво крши оне који газе закон, ако не могне да их исправи.

Дете нема баш свакад само од себе јасну свест о својој дужности; некад опет оно ту дужност и познаје, ама се неведи, хоће да је обиђе. У таквом случају, младица се

повија или својом тежином на ту страну, или је повлачи сила примера; она је у опасности; она се нагибе на зло.

Благо родитељима и учитељима ако не буду, из какве зле милоште и мажења, пустили да се начини ова штетна кривина или на карактеру, или на срцу, или на уму дететову; ако су уклањали од њега рђаве примере и рђаво друштво!; ако су мотрили на његове још млађане страсти, његово владање, на његово дркање тела, које може да му повари и само здравље.

Децо! Младићи! не срдите се на прекор, него се покоравате! Кад год вам је тешко оганити се од неких склоности, од неких навика које куде и осуђују ваши родитељи, учитељи, или сама ваша савест, знајте јамачно, да вам је баш тада најпотребнија поправка, да је за вас спасење, ако се час пре, по што по то, вратите на добро. Будите захвални онима који вам, ради ваше среће, чине пријатељску и родитељску силу.

Итања

Шта се зове наклоњеност, а шта је навика?

Могу ли деца да имају рђаве наклоњености, и да стеку рђаве навике?

Је ли потреба за дете, да га други опомињу, да га поддржавају, и отклањају од зла?

Како треба да се осећају деца према онима који пазе на њихово владање, који угушују њихове опасне страсти, и који их, тако рећи, нагоне да се навикну на добро?

Школа

Школе су за то да децу науче како би она била радна, просвећена, морална, побожна, и подобна управљати се сама доцније у животу; како би знала свакад своја права, али би вршила још из малена све своје дужности.

Добро је објаснити деци ову хвалу добре друштво:

„Једном сам се шетао, вели један појета. На путу, пред собом, опазих листак, већ у пола сув, који дивно мирисаше. Узех га и помирисах с насладом: „Ти, што тако миришеш, рекох му ја, јеси ли ружа? Нисам ружа, одговори ми он, него сам живео уз ружу; отуда долази лепи мирис, који ето издајем!“

Поука XIII

У нашој земљи, децо моја, свако се дете може учити и научити: сиромашак и богаташ у школи су равни: то је, децо, велико благо, које ћете ви тек доцније моћи проценити.

Само је штета, што у нас још не иду у школу сва деца, као што би могла ићи. Многи мисле да је учење нека дангуба, и да се може бити без науке као и с науком. А то је велика погрешка.

Човек који не зна, роб је и телом и душом; с незнања људи падају и у зло и у сиротињу.

Данас је наука човеку потребна готово онолико исто колико и јело којим се храни, и ваздух којим дише. У земљи, где грађани сами гласају за законе на својим скупштинама, не може се никако бити без знања и науке; јер људи незналице нити умеју живети слободно, нити поставити земљи својој паметне законе, онако исто као што ни слепац без вођа не може никуд ићи.

Моја драга децо, највеће зло које би се сада могло учинити вама, било би то, кад би вас оставили без науке; из тога видите, колико је потребно, да долазите у школу.

Већ ви знате, колико треба да будете послушни и захвални своме учитељу.

Али не уди да вам опет кажем како треба да се владате према школи:

„Дете ваља да се жури у школу најпречим путем, да се не задржава и не заиграва уз пут. Ваља да стиже пре уреченога часа; одело његово, и све тело, ваља да му је чисто и уредно.

„Да улази у школу мирно; и да седа на своје место а да не узнемирава своје другаре.

„Док је год час у школи, ђак треба да гледа своје послове; да слуша пажљиво што говори учитељ, и да се стара да то упамти.

„Да проучава своје лекције и задатке весело и марљиво.

„Гледао га учитељ, или не гледао, добар ђак нека је свакад миран, нека се не смеје, и не шапће с другарима!

„Кад се школа пусти, нега иде мирно кући, не трчкарајући, и не застајкујући које где уз пут.

„Добар је ђак смиран, али никад није пудљивац. Никад се не смеје друговима које учитељ за што прекори, или који не могу да напредују у науци као он. Никад се не либи од њих, нити се хвали својим напредовањем. Чува се од свађе, а још више да кога не удари, мањ ако би ваљало одбранити кога слабога другара од јачега.

„Чува се од рђавих другова, а особито од оних који су ветрењаст и не пазе на се, јер такви могу мало по мало да падну у велико зло. Поштујући свога учитеља, он никада не гунђа против његове оштрине, нити кадгод сумња да ће учитељ учинити што криво.“

Тако се, децо, влада добар ђак. Угледајте се на њега, па се не ћете кајати док сте год живи.

Питања

Треба ли да се уче деца?

Шта бива од знања а шта од незнања?

Је ли добро не ићи у школу?

Шта треба чинити, да се добро користимо школском наставом?

Како треба дете да иде у школу?

ПОУКЕ ЗА ДЕЧАКЕ

ГЛАВА ДРУГА

ОПЕТ О ПРВИМ ДУЖНОСТИМА

Истина

Човек који казује лаж место истине крив је као и онај који даје лажан новац место правог.

Поука XIV

Ми тражимо да свачија уста казују истину; ако нас други преваре речима, ми то сматрамо као кривду, као увреду.

А што тражимо од других, право је да чинимо и ми сами спироћу свакога.

Међу тим, лаж махом уди ономе ко се њом служи; она је опасно оружје, као кад се општар го нож носи за појасом.

Најчешће се виђа, како се лажову, по што се једном ухвати, више не верује баш и кад истину казује; а у лажи је плитко дно: човек лажа, мора се ухватити а пре а после.

Навика на лагање показује слабу душу, и срце без достојанства а некад и врло покварено: јер људи често лажу или да сакрију истину коју немају снаге да признаду или да је подупру; или лажу, да заклоне своје мане.

Умереност, пристојност у беседи

„Прво се обавести, па онда говори.

„Не одговарај док не чујеш; не улећи другоме у реч!

„Ко је умерен у беседи, вешт је и смотрен; мудир човек штеди мисао свога ума као нешто врло скупоцено.“

Поука XV

Људи ташти, неразмисљени, и празна мозга, врло често говоре преко мере.

А људи мудри гледају да најпре размисле, па онда говоре; они знају да се и најпаметнији човек може преварити; знају они да није важност у множини речи, него у истини и удесности онога што се говори. С тога и говоре мало, а њихова се беседа слуша и цени.

Особито омладини доликује умереност и смотреност у беседи.

Разговори пакосни о другима, кад ови нису ту где се говори, знак су непоштене душе.

Свађе и препирке, осем што не доликују ником, често су опасне; кад се човек одљути и боље размисли, ретко их се може сетити, а да се не зарумени.

Ко жуди да се покаже, тај често рекне другима оно што њихова савест не одоброва; а ко жели да је мудрији од свакога, и на језику је брз, често говори другима праве лудорије.

Ко воли да се подсмева, уди сам себи. Он и не мисли да се под смејом који он изазива тајји увређена честољубивост, која ће дочекати прву прилику да му се освети.

Макар какав био предмет и повод несмотреном разговору, опет он често причава озбиљно кајање.

Као што има људи у којих је све тајна и неверица, и који су за смех због безбројних својих беспутних смотрености: тако има и других, који не умеју ништа да сакрију: ови и своје и туђе послове разглашују свуда и свакоме. То су жалосне мане. Да се неки посао сврши, често зависи баш од смотрености с којом се ради. Треба човек сам своје тајне да чува, кад је то корисно или потребно; а још више ваља да чува туђе; тајна пријатељева треба да је светиња за нас.

Проливеност је знак да је у човека слаб карактер, и по несрећи, те је слабости врло много у људи.

Питања

Да ли треба најпре размислити, па говорити? За што?

Да ли треба најпре слушати, па одговарати? За што то?

По чему се познаје човек mudar и паметан у беседи?

Шта мислите о разговорима који су супротни поштењу?

— о оговарању? — о пецкању?

Како треба чувати тајне?

Поштење, доброта

Није добар човек, који шипке зло за другим.

Многи су људи стекли најтежа знања, али се нису могли научити да трпе не туђе мане него туђа добра својства и ваљаност!

Поука XVI

Слоге и добра живота не може бити у оних људи, који не могу да трпе један другога.

С тога ништа није тако гнусно као проклета завист. Она уди под једнако и ономе који је има у срцу, као и ономе који јој је предмет или жртва.

Поштен човек жали кад види зло које не може да отклони или да поправи; а завидљивац тугује и једе се кад види добро у другога; он то мрзи, и болује од тога?

Понекад завидљивца гризе нека тајна туга, кад види туђу срећу, туђ дар, напредницу, или чије лепо име.

Завидљивац не може да трпи ни што је поштен човек добар.

Некад завидљивац испољава тугу и самим речима. Он гледа да потамни сјајност која му удара у очи, да окаља чистоту која га вређа; дрске претпоставке, лукава циљања, па и сам отров клевете, срамни су израз његове неправедне мржње.

Завист нема јунаштва, као што нема ни савести; она шкоди, оптужује, уједа, а крије се као год змија, коју човек случајно нагази.

Баш би ваљало, да тако гадан порок буде врло редак. И доисга он само у души неваљала, зла човека влада свом својом гнусобом; али је завист вешта, па се претвара; помоћу неких поштених изговора она нађе ласно приступа у наше срце. Њени су први наступи врло обични, и ми се слабо умемо од њих да одбранимо.

Чини нам се готово природно, да не гледамо радо у других људи доброте које њих као да уздижу нада нас, или умањују наше, кад се с њима упореде.

Питања

Је ли трпљивост потребна у друштву?

За што је потребна?

Има ли каква страст супротна трпљивости?

Како се зове та страст?

Шта бива од те страсти?
 Је ли завист врло ружна мана?
 Има ли је у многих људи?

Поштење, доброта

Поука XVII

Зависти има у свакога узраста, у свакога стања.

Близанац близанцу завиди, ако му се мајка више осмене, или га јаче пригрли; ђак тугује ако му другар боље напредује у науци, место да се угледа на њ и да се сам више жури; тежак с појудом гледа како је у суседа њива напреднија од његове; књижевник, научник, љуте се и држе да је неправда спроћу њиховог дара и рада напредак другог књижевника или научника, а не мисле да има још доста места у људскоме памћењу за имена свију добрих радника и трудбеника, само ако се они узмогу уздићи на толику висину; два државника мрзе се и надмећу мислећи више о задовољењу себе него интереса државе којој су управници.

Има људи који се хвале да су оштри и праведни, а потајно они су само завидљиви. Не зна се, ни за што ни кроза што, тек по неки не може да трпи, кад се хвали други какав човек; а мило му је кад се куди. Треба се трудити, да се угушује овај рђав покрет срца.

Одајимо праву пошту добру, макар се где оно налазило. Не примајмо о лако оговарања. Признајимо смело своја дела, своје речи, своје мисли; али нека наша дела и наше речи, особито кад се тичу интереса или доброга имена других људи, извиру увек из чиста и поштена срца.

У свему што се тиче наше личности, не будимо сувише на крај срца.

Истина, кад се човеку чини каква неправда или неприпознавање, онда му се душа може са свим праведно да ражали на то; али је врло несрећан онај човек који у

ту жалост умеша и зависти, те тако каштигује сам себе за оно, што му је други учинио криво.

Наша засебна дужност, или опште добро, могу некад да нас нагнају да се боримо, да окривљујемо рђаве људе. У таком случају, чинимо оно што нам је дужност, али нека се у наша дела не меша ни најмање ни мржње, ни освете, како нам та погана завист не би искварила дело које је за хвалу.

Омладина се нарочито мора чувати од ове рђаве страсти која, кад се једном увуче у срце, одмах га сузи, сасуши, и начини да није ни за какво добро.

Колико је год лепо видети га кад је задахнуто каквом лепом и племенитом жудњом, толико је исто жалосно гледати га кад је отровано завишћу, том жудњом немоћи и нискости, која хоће све да опрни, све да згњави, све да потре око себе, само да се она малко може помолити и показати.

Итања

Шта чини завист ономе ко је има у срцу?

Има ли људи, стања, или доба, где нема зависти?

Шта треба чинити, кад се опазе први наступи зависти?

Је ли и оно доброта, кад се хвали зло?

Ако ко уди друштву својим радом, хоћемо ли му се одуширати? Из каквих осећања?

Захвалност као друштвена добродетељ

Незахвалности нема опроштаја; јер она не долази од силе него од воље!

Поука XVIII

Наше срце ваља да је широко за захвалност. Осем наших родитеља, пријатеља, учитеља, и других добротвора, има још много људи, којима припада право на нашу захвалност.

У друштву је сав живот изаткан од низова услуга; онај, који увек прима услуге а не враћа их, мора у својој души осећати да чини неку неправду, мора се осећати понижен пред онима који су око њега и, управо, недостојан друштва.

Навикавајте се на захвалност, пошто њом можете заслужити поштовање пред собом, и пред другим људма; можете стећи поверења и благиости у својих ближњих.

Људи, обично, ако чине какво добро, чине га што се, по правди, надају, да ће им се то знати и памтити.

Чешће се рекне: како је мало племенитих добротвора; како је ретко добротинство! И донста има саможиваца који сматрају да је пропала свака парица која се да другоме. Али има још нешто ређе од добротинства: то је права захвалност.

Многи људи примају услугу као некакав дуг који им се плаћа, а не као зајам који њих обезује. Често, Бог ме, семе које сеје добротворна рука, пада на земљу незахвалну и суву.

Јеванђеље заповеда: „Чините добро за зло!“

Људски морал не тражи од нас толико. Он каже: „Помажите једна другоме; нађите се један другоме добротом и племенитошћу; враћајте добро за добро, и, ако баш то не можете а ви се увек сећајте дуга који дугујете.“

Види се, ето, да неблагодарник, ако је још човек, мора бити човек веома изопачен. Има животиња од којих би се он могао застидети.

И шта најчешће бива с неблагодарницима и са саможивцима? Обично их срета свуда презрење, саможивост, и незахвалност. Жалите их, а сами чувајте у срцу своје спомен о добру које вам је учињено; и, кад буде прилика, чините га и ви сами.

Питања

Кога зовете ви добротвором?

Каква осећања личе добротвору?

Каква осећања личе овоме који добро прима?

Има ли људи који нису дужни ником захваљивати?
Да ли захвалност понижује човека? — А незахвалност?
Да ли често неблагодарност није крива, што нема добротинства?

Шта вели Јеванђеље о томе?

Каква је обична каштига за неблагодарнике?

Р а д

Рад је срећа за свакога; за господара, за слугу, за старо, и за младо. Рад одгони од породице сиротињу и неваљалиштину, а зове у кућу слогу, љубав, и сваку напредницу.

Поука XIX

Без рада се не може бити; без рада нема живота.

Ко ништа не ради, то јест, ко не чини ником никакве користи, не заслужује онај хлеб што једе.

Неки мисле: богат, или научен човек, може да не ради. То није. Богаташ треба да ради, да собом и имањем својим буде на корист и себи и друштву; он злати своје руке, претварајући њима поље у родну њиву, или вежбајућу их у пријатним и корисним вештинама. Изучен човек опет нека ради, да покаже и другима оно што је сам научио, да и њима пружи родове од свога неспавања и размисљања. Научник нека ради да се умноже и рашире начини, како да се стече већа умешност у вештинама, у земљодељу, те да се производи више а о мање муке.

На тај начин они се удружују са земљорадином и мајстором облакшавају им труде, и чине их роднијима за све људско друштво.

Зар настава, која се даје деци по сваковрсним школама за усавршање умно и морално, није за то, да омладина постане подобна за разуман и родан рад, достојан осветљена и јуначна човека, који зна оно што ради, и појима узрок рапшта што ради?

Не дај Боже, да је школа и настава за то, да се деца одуче од рада; него је баш за то, да се науче онако како захтева сваки рад и свако пословање; да се научи свако да ради према разуму, поду, и добу својему.

Питања

Треба ли радити?

Може ли човек да не ради кад је богат?

Треба ли да ради сиромах? — научник?

Треба ли школовање да одвикава децу од рада?

Рашта је школовање?

О п е т р а д

Поука XX

Људи су у разним положајима овога света; неки су сами изабрали своје стање, а неки су се и родили у њему.

Један је трговац, други мајстор, трећи чиновник, а четврти земљорадник.

Тако једни купују еспапе, и разносе их на све стране према потреби, доносе их из села у градове, разносе из градова у села, из једне земље у другу, из једног дела света у други. Друге опет отаџбина назива браниоцима своје безбедности, и они, ако затреба, плаћају јој данак крвљу својом, само да је одбране. Трећи, као управници и суђаје, расправљају опште интересе, настоје да се врше закони који заклањају личност, имање, и слободу грађана. Четврти, најпослед, тешу дрва или кују метале, граде машине, подижу куће, обезбеђују земљу, или пасу стоку којом се хране људи.

Еде сваки има свој посао, своју улогу. Изберите какав користан рад, који вам је најповољнији, и који најбоље одговара вашој способности, и имовном стању; радите га с разборитом вредноћом, и с општрим поштељем: највеће поштовање заслужује она служба или рад, који се најбоље и најсавесније врши.

Један је философ казао ово:

„Нема ни једног заната лудог, него има људи лудих.“ Ове речи не значе ништа друго до то, да ни оне службе за којима се толико жуди, или они положаји, који су тако узвишени, не могу дати части више него ли најниже радње ономе који је недостојан или неспособан да их врши.

А и осем тога, свако створење око нас даје нам пример велике вредноће, према својим потребама.

Колико је вредноће у челу и у мрави, и како су дивни њихови послови! Шта раде видре, или како ласте вију своја гнезда! Како да се не дивимо вештини с којом паук мрежа своју паучину? Од свију тих животиња, ваља нам се учити на предвиђање, на ред, и на рад. Куд се год окренете, видећете, да се мудра вредноћа хвали, поштује, и награђује, а леност је свуда гнусна, и у друштву и у природи.

Питања

Има ли у друштву разних стања?

Помените које од стања у друштву?

Шта ради трговац? — Тежак? — Судија? — Управник? — Војник? — Слуга?

Можемо ли се угледати на вредноћу каквих животиња? Дајте неколике примере?

Слобода

Слободу је Бог створио; она је његово најлепше дело. Али ваљају срца чиста, па да окушају од тога блага; срца пуна јунаштва и врлина, па да је увек обожавају, а никад не уирљају!

Поука XXI

Ако је човек доиста створен по Божјој слици и прилици, он мора бити слободан. Он и јест слободан; он то

зна; он то осећа са дна своје душе. Он распознаје добро од зла, може да захтева, и може да чини добро а може и зло.

Ми видимо у природи да се божанство држи оних закона које је његова мудрост једном поставила.

Људи, до душе, не постављају својих властитих правила, они их само проналазе, и довијају се како ће најбоље да их се држе у ономе што се тиче друштва.

Али кад човек једном, слушајући глас своје савести и поуке свога ума, разазна: што је истинито, што је добро, што је лепо, што је праведно, што је корисно, што може да буде, и чак што доликује његовој природи и намени његовога бића: онда он може по својој савести, или против своје савести, па баш и против свакога разлога, одбрати и чинити оно што му је воља: он је *слободан*.

Међу тим, њему треба користити се својом слободом те одбрати оно што је добро, што је праведно, што је лепо, што је корисно, те да тако може више личити на Бога, створитеља свога.

У самој ствари, за нас је добро да смо остављени својој властитој слободи само у онолико у колико умемо да изберемо што нам ваља чинити, што ли не ваља, то јесте, у онолико, у колико познајемо: што нам је дужност.

Јер, баш у самом вршењу слободе, свака погрешка довлачи зло, свако вољно гажење дужности довлачи каштигу онако исто као што и непоштовање физичкога закона изазива реакцију (супротну радњу) која неизоставно чини оно што је требало да буде.

Ви не можете гурнути своју руку у жеравицу, а да се не ожежете, па тако исто не можете прегазити ни једну дужност, ни један закон своје савести, а да вас не снађе зло, најпре вас, а за тим често и друге. Човек дакле може бити и остати слободан само ако је осветљен, mudar, и добар. Будала, незналица, или човек порочан, спотиче се као да је и слеп о природне сметње, или понижује и трује ону слободу која би требала да му је слава и срећа.

Учимо се, дакле, и журимо се да постанемо бољи, како би били и слободнији, и јачи, и срећнији.

У томе је намена нашега живота; намена, којој ваља да тежимо од колевке до мотике.

Дете и дечак не могу, по природној уредби, тражити ону слободу воље и рада, која припада зрелом човеку, по-чем они не могу још имати знања, ни искуства, нити мудре смерности, која приликује зрелому човеку.

Питања

Кад држите у руци камен па га пустите, шта бива? —
Падне ли он?

Може ли камен да не падне?

Пада ли он што хоће да падне?

Ви дигнете камен с ливаде где је он од штете. Кад га држите, можете ли, по вољи, пустити га да падне, или га однети, или бацити ма куд?

У ова три случаја ви показујете да хоћете, и да знате што хоћете.

Између те три радње, има ли какве разлике, или су оне све подједнако добре или рђаве?

Можете ли ви, ако захтете, учинити добро дело?

Можете ли, размисливши се, учинити зло дело?

У том случају, јесте ли *слободни*? као кад вам се каже: чините како хоћете?

Најпосле, шта је то бити слободан?

Како треба употребљавати слободу?

Сама слобода, без знања, може ли усрећити човека?

За што треба човек да зна своје дужности и законе природе?

Могу ли деца бити онако слободна као зрели људи?

За што не могу?

Слобода грађанска и слобода политичка

Поука XXII

„Слобода је, вели један паметан писац, прво човеково право, право покоравати се само законима, и бојати се само њих једних.

„Тешко човеку робу, који не би смео изговорити реч слобода!

„Тешко земљи, у којој се не сме изговорити име слобода!

„Може се утуљивати ово осећање, али се не може никад са свим угушити; њега има свуда, где год има снажних душа; оно се држи у оковима, живи у тамницама, па и под самим целатским буздованом.

„Човек је рођен слободан, али за то, што му је потребна уредба, он се покорно законима, но никад ћуди какве класе људи, или каквога гесе. Нико нема права самовољно заповедати другоме.“

Слобода је у народа драгоценост наслеђена које он треба да чува, и да обезбеђује макар га шта стало; или, другим речима, то је дивна победа коју могу да задобију само јунаштво и добродетељи. Њу губе и народи и личности ако падну у незнање, или се морално покваре. Човек грађанин, достојан тога имена, суревњиво брани и своју личну слободу и слободу јавну; али у исто време трпи и поштује слободу другога.

Питања

Слободан човек може ли чинити све што хоће у друштву?

Мора ли се он покоравати законима?

Мора ли се покоравати људима који заповедају у име закона?

Има ли човек право заповедати другоме човеку самовољно?

Јесу ли сви народи слободни?

Је ли слобода какво благо које треба чувати?

Народ који није слободан има ли право да се ослободи?

Притворност

Ко протура неваљалство у оделу добродетељи, гори је од онога који промеће лажне новце место правих.

Поука XXIII

Има људи који немају снаге да буду добродетељи, или само просто да буду поштени, а опет желе да уживају

оно што се у свету одаје добродетељи: поштовање, уважање, поверење. Па шта чине?

Старају се да се покажу пред светом божем поштени људи; они чине на видiku све што може да обмане људе о њиховим својствима, и да отклони неповерење; они се тако надају и у делима својим варати, докле се не деси згода, да се покажу какви су.

Притворност је врлина варати друге људе о ономе што јесте.

Што је већег поштовања достојан човек добродетељан, то већу мржњу и презрење заслужује притворица.

Међу тим су ова два човека некад тако слична, да их је тешко разликовати. Они иду напредо, и, по самој спољашности, држе се једнако, говоре једнако, ништа им није различито, осем јединога срца и савести.

Тек срце и савест, којима је суђ једини Бог, издаду се понекад, и гадно обличје неваљалства и преваре изађе пред људе, који с гнусобом виде оно што свето Јеванђеље назива гробом с поља обељеним.

Овај порок, по своме пореклу, близак је неком осећању које је само по себи племенито; он у нечем личи на ону жељу коју ми имамо, да угодимо својим ближњима, да заслужимо њихово поштовање, и то је извор части и славе; али се поштовање, част, и слава, заслужују добродетељу; а притворност их краде.

Притворности има од толико врста од колико има добрих својстава и врлина. Има притворника у вери, у поштењу, у мишљењу, и још у многим које чему другом.

Басна о крокодилу црта врло добро притворност, јер он, да би учинио зло, злоупотребљава најплеменитија човечија осећања.

Кажу да крокодил, на обалама река где борави, плаче као дете које је залутало у густу шевар и шибљак. Понекад путник, ражаливши се, потрчи у помоћ ојађеном детету кога плач мисли да слуша, и на један мах пострада од зуба звере који га је намамио и увребао.

Ја немам посла с онима који милују да чине оно што чини притворник, и крокодил; морал и поштење нису за њих: ама ја нарочито хоћу да кажем младићима: Бежите од дводичења које често води даље него што се човек нада; и, ако не треба да сте сумњала, опет се не дајте тако ласно варати самом спољашношћу.

Понекад се човек мора да плаши од две опасности: с једне стране, да не буде оштар и неправедан судија туђему поштењу, а с друге, да не падне као жртва сувишне своје поверљивости.

Свакад се у оваквој прилици, треба сетити ове мисли: „Боље је трпети зло него чинити зло“.

Питања

- Шта је притворност?
- Шта може човека да начини притворним?
- Шта жели притворник?
- Која су његова средства?
- Је ли свакад ласно распознасти притворност?
- Има ли притворности од више врста?
- Је су ли све опасне?
- Ваља ли бежати од притворности?

Порок и добродетељ

Мало по мало човек се и на порок тако навикне, да му он после не само није гнусан, него га још у своје следећу брани.

Поука XXIV

Трговац, који жели та му напредује трговина, често рачуна свој дућан: све робе које застају и не пролазе он и не наручује, уклања што му чини неред, и што смета његовој тековини. И ми, ако желимо да се усаврши наше морално биће, морамо чинити са својом душом оно што трговац са својим дућаном. Морамо често улазити сами у себе, судити сами себи, без милости и без праштања¹.

¹ Овде треба поменути јеванђелску причу: „Видиш трун у оку брата својега, а брвна не видиш у оку својему?“

Какву сам добродетељ ја научио да чиним? Од какве сам се мане поправио? Да ли нисам, удаљавајући се мало по мало од које своје дужности, пошао пут порока? Да ли се нисам већ и навикао на који? То све ваља често себе да питамо. Ваљаће нам да добро распознајемо погрешке у своје суђењу, и у свом владању; од мањих или већих погрешака могу да произиђу доцније врло опасне навике. Па шта онда да чинимо? Да изменимо, да укратимо оно што не одобрава наша савест, да отклонимо прилику; да приберемо све своје јунаштво те да ишчупамо злу навiku која, ако застари, може нам постати друга природа, а то је зло које ће наша изнемогла савест прикривати онако као што човек понекад крије своју болест којој нема лека.

Један мударац сеђаше једном међу својим ученицима; један од њих ушита га, како је најлашње угушивати страсти и требити пороке?

Мударац одговори: „Виш оно млађано дрво; иди ишчупај га! Младић га ишчупа једном руком и с мало муге.

За тим он рече: „Ено оно је друго појаче: ишчупај и њега!“ Младић ишчупа и њега, ама с већом муком.

Сад мударац показа трећи изданак, много дебљи од оба прва. И сви младићи имаше велику муку, докле га ишчупаше.

Најпосле им показа маторо дрво, које сви ученици скупа не могоше ни померити из корена.

„Драга моја децо, рече им философ, тако вам је исто с нашим страстима: у почетку, кад се оне још нису утврдиле, ласно их је истребити, само ако се малко промучимо, али по што, дугом навиком, пусте корен дубоко у срце, онда се не могу никако да ишчупају.“

У старих народа, кад би се рекло Сократ, или Катон¹

¹ Сократ је осуђен и погубљен за то што је казивао омладини о Богу оне мисли које је доцније потврдило хришћанство.

Катон је славан с оштрине у својим наравима, с љубави за правду, и са својега грађанскога јунаштва. Он је носио приноу за све време грађанскога рата. Кад надвлада Цезарова партија, он нађе да му је дужност учинити оно што данас сва наша наука осуђује, он држаше, да му је дужност пре умрети, него видети заробљену отаџбину. У иби сам себе!

све једно је као и да би се изрекла сама добродетељ.

У нових народа, Франклин је, и као човек и као грађанин, најдостојнији да се препоручи за углед омладини. Потомство ће се увек дивити његовом знању и великом карактеру, али у једно ће оно до века памтити његове грађанске и засебне добродетељи, и никад их не ће заборавити.

Франклину није било доста што је одмах у зачетку гушивао сваку рђаву склоност и порок, да се не развију у његовом срцу, него се још зарекао, да свега свога века тече главне добродетељи које могу да прославе и узвисе људску природу.

Он је настајавао, да врши сваке недеље, на неки особити начин, по једну од тих добродетељи, а да се клони, с најживљом пажњом, од сваке погрешке која би била, више или мање, супротна тој добродетељи.

По Франклину, ово су грађанске добродетељи: Умереност, љутљивост, уредност, одважност, штедљивост, вредноћа, искреност, правичност, смерност, чистоћа, спокојност, и стидљивост.

Питања

Нисмо ли ми дужни, од времена до времена, давати себи рачун о своме моралном стању?

Шта треба да радимо, кад нађемо, да нам нешто не ваља у владању?

Како се теку и како потиру рђаве навике?

Какви људи беху Сократ, Катон, и Франклин?

Чим се је Франклин особито одликовао?

Како се утврђивао он у добродетељима?

Како се поправљао у својим погрешкама?

Које су главне добродетељи човека и грађанина, по Франклину?

Кажите шта треба радити па да се врши свака од тих врлина?

ДРУГИ ДЕО

ПОУКЕ ЗА МЛАДИЋЕ

0

ДРУШТВЕНИМ ПРАВИМА И ДУЖНОСТИМА

ГЛАВА ПРВА

О друштву у опште

„Слобода је, кад ми потпуноне радимо свима својим способностима, и свима силама, а ни мало не удимо туђем праву. Оно што тражимо себи морамо бити готови да дамо и сваком другом; и тако нашим је правима граница само оно што обезбеђује и другим људима уживање њихових властитих права.“

Л. Ф. Ф. Готеј

Рашта је човек, и како долази до онога за што је створен.

Поука I

Ми јесмо слободни, али смо слаби и несавршени, и тек добрим васпитањем можемо да постанемо оно што треба да смо. А то добро васпитање куда највише треба да тежи¹? Да научи, да образује човека, да му покаже сва његова права, а нарочито да му објасни све његове дужности, и да га навикне вршити их.

Сваки отац, ако је поде разуман човек, пре свега, мора желети своме детету да оно постане добар човек и честит грађанин.

¹ Овде се васпитање одређује само у грађанском смислу.

И ако устежи к тој намери васпитањем свога сина, он ће му обезбедити, бар колико се то може, поштовану и срећну будућност у друштву. А ову овако природну жељу, и ове овако упутне тежње, ваља и само дете што пре да свати и да разуме. Нарочито ваља да се и оно од своје стране жури да томе одговори; да се учи: шта је то добар човек, и честит грађанин; да у то име употребљује сву снагу свога срца и свога ума.

Бог је нама дао, и још заповедио да тежимо за срећом. Он је ставио људе на земљу да они заједнички траже своје благостање, љубећи један другога, помажући се у животу, како би развили, и на корист употребили, све моћи свога тела и својега ума.

По томе се види, да је најбољи човек и најчеститији грађанин онај који најбоље одговара намерама Божијим, онај, кога је живот највише користан другима, а и њему самом; онај, најпослед, који је најпаметнији и најдоброделнији међу својом браћом.

После тога ласно је разумети: какво треба да буде и само друштво. Оно је друштво најбоље, и најсрећније уређено, у коме човек има највише интереса да буде добар; где се добродетељ увек поштује и потпомаже, а зло се свакад куди и каштигује; оно, где нема никога који не би доприносио, по својој снази, к општем добру; оно, које се одржава благошћу и правдом.

О друштву

Поука II

Ми се рађамо, живимо, и мремо међу људима, овакима какви смо и сами; у нама има нека неодољива тежња која нас вуче к другим људима, сједињује нас, удружује нас с њима.

Друштво се зове стање онога човека који увек има сношаја с другим људима који свакад требају њему, или он њима. Оно обухвата, у свом општем смислу, цело човечанство, све људе, то јест, оне, које су били па помрли, оне које живе данас, и оне који ће се тек родити после нас.

С онима који су помрли, нас везује захвалност коју имамо спровођу њиховога спомена, за стварна или морална добра која су нам оставили.

За оне који ће се тек родити, везани смо тиме што им морамо оставити барем оно што смо сами примили од својих претходника, везани смо предвиђењем, које природа улива у један појас за онај који ће после наступити, нарочито бригом коју она поджиже у оцева за благостање њихове деце.

Те тако се друштво може упоредити с каквом великом шумом, где се дрво наслања на дрво, и где из жила старих дрвета избијају изданци пуни снаге и живота.

Зову се *друштво* и неки делови овога великога скупа о ком дадосмо појам.

Таква друштва имају многе облике.

Човек и жена узму се да живе заједно, и да васпитавају свој пород; то је друштво, и зове се *породица* или *кућа*.

Више таквих кућа, које су род међу собом, славе једну славу, својтају се, зову се *рођа*, *фамилија*, *бракство*.

Више таквих рођа или брастава зову се *племе*.

Али баш ако и не би били ти људи ништа род међу собом, него би само живели један уз другога, имали би једнака добра, једнаке терете, то се зове *општина*, *срез*, *округ*, и т. д.

Сви становници једне земље, којима се суди по једним законима, чине *државу*; а сви људи на свету чине *човечанску породицу*. Све су то друштва, само друштва различна.

Користи од друштва

Поука III

Само у друштву и кроз друштво могу живети и развити се телесне, моралне, и умне способности које је нама дала природа. Шта би било од човека који би био одвојен од људи, који би пао у осаму од свога детињства, или макар и доцније?

Било би оно што бива од челе која задута од своје кошнице. Она лута, па и посред цвећа рекао би да је у сувој пустари; она заборавља да збира мед, чамуња и страда, ако и не умре од глади и од туге.

Сада с тим јадним и изгубљеним животом упоредите живот једнога човека који се налази у друштву, који живи, што се оно рекне, у недрима цивилизације, упоредите живот кога корисног и поштованог грађанина, ма ког: био богат или сиромаш, велики или мали; живот човека, који би имао срећу да засија радом и добродетељу, да ослободи своју отаџбину од туђе силе, да увећа или обогати опсег знања, или, најпосле, да учини бољима своје суграђане својом науком и својим примерима.

Ми се сви сећамо јунака косовских, а међу њима понајпре дичнога Милоша и његова два побратима, како заложише своје јуначке главе, да би отаџбини својој доказали да је љубе, да су јој верни и предани синови.

Сећамо се сува хлеба оних мислилаца и књижевника, који и у зла времена знађаху злато растапати, писати ситне књиге, и учити народ свој шта да ради, и како да се помаже у невољи својој.

Само друштво може да да човеку овакову неку моралну атмосферу која је потребна његовој души, и неки стварни и озбиљни задатак његовој радњи његовome јунаштву, и његовој мисли.

Па баш и у обичном животу, сваки у Бога дан, човек ваља само да погледа око себе, па да свуд наиђе на користи које му долазе од друштва и од разних установа

друштвених. И што ми не оцењујемо довољно добротина, која имамо од друштва то је, јамачно, за то што никад нисмо ни били без њега.

Кад смо се родили, нашли смо родитеље, нашли породицу; они су се о нама старали колико је год требало; нашли смо што треба за живљење, добра јавна и засебна, знања припремљена за наш ум; речју, нашли смо друштво и у друштву гомилу помагача и уживања, што без њега, никад не би било самом човеку на домаку.

Онај кога гризе каква голема туга и жадост; онај, који с тешком муком зарађује свој дневни хлебац; па и онај кога невоља гони да пружи своју понизну руку богатома, и тај, велим, много још дугује друштву, макар колико да му се оно чини опором и неправедно: тек кроз друштво и он је нешто, и он је човек.

Породица

Поука IV

Отац, мајка, и једно или више деце, *породица* су; то је прво и најпростије друштво, прво које човек позна чим за се зазна.

Он се рађа на свет у породици; породица му помаже, и упућује његове прве кораке у животу; кроз њу је он грађанин, и члан великих људских друштава; у породици се започињу његова *права* и његове *дужности*.

Да би породица могла, онако као друштво, припомагати бољку својих укућана, или оних који имају посла с њоме, треба да свако у њој испуњава своју дужност, која је према сваком чељадету различна.

Отац је глава породици.

Саставши се, он и жена му, начинили су друштво, у коме жена, сама, драге воље, заузима друго место по власти.

У осталом, човек обично има и природна својства, по којима је подобнији од жене за вршење првих дужности у породици, којој треба да је он и потпора и заштитник.

Тако, отац одговара за све друге чланове породице грађанскоме друштву, коме они припадају онако исто као и он.

Делећи с оцем власт у породици, носећу с њим срећу и несрећу, помажући му, или га замењујући ако га нестане, мати има сва његова права, и носи све његове дужности.

И ако она заузима друго место у неким и неким одношајима, опет за то њезина удога није мање важна. Ето од ње највише зависи слога, ред, и срећа кућевна, породичка. Мајка нежна, предана, пажљива, милостивна, прави је анђео чувар, промисао Божји за децу и за сву породицу.

Човек и жена треба да буду једно другом верни, да се пазе, да се поштују, и да се помажу узајмице. Они су дужни, с помоћу друштва у коме су, да васпитавају своју децу.

Ова последња дужност не обухвата само материјалне бриге, него још и пристојно обрађивање умних и моралних способности, угушивање порока, пример и поуку за поштење и за добродетељ.

За време је и слуга кућанин; и он је, док служи, члан породице. Његова је дужност да буде вредан, веран, и да свесрдно приања за домаћина и за посао за који се најмио.

Домаћин, или старешина породице, дужан је опет, са своје стране, бити благ и пријатељ слуги. Ако би затребало, дужан је мотрити и слуги на владање, и старати се о његовом васпитању; ваља да поступа с њим поштено, очински. Овде је његова дужност онака какав му је и интерес: *„Доброе газди обично је и слуга добар.“*

Д е ц а

Поука V

Кад се детенце роди на свет, његови родитељи, с неком племенитом радошћу, примају га на своја наручја.

Та њихова милошта спроћу чеда свога чисто као да говори: „Чедо драго, Бог ти је дао живот, за срећу твоју и других људи; оди, уживај нашу љубав и наше старање; уживај сва добра овога света; а понајпре се научи како да заслужиш та добра, вршећи своје човечанске дужности.“

Природа је сама собом покорила дете добротворној власти његовога оца и мајке, који једини имају да се старају о његовом првом човечанском и грађанском васпитању.

Дете је дужно од своје стране да одговара овоме васпитању кроз које његови родитељи, на неки начин, довршују његово раћање.

Покорност и послушност у свему што не би вређало савест, дужност су за дете спроћу родитеља, док се год налази под њиховом влашћу; а и после, оно је до века дужно љубити их, поштовати, и бити им захвално.

Њему природни закон говори онако исто као и закон Мојсијев: „Поштуј свога оца и своју мајку!“

Закон грађански говори му тако исто.

Дете је дужно још, само ако затреба, помагати својим родитељима у раду, надгледати их у старости, и у болести. Исто то вреди и за одношаје међу браћом и сестрама.

Ми смо дужни, по моралном закону, помагати сваком човеку у невољи, а колико смо пре и више дужни помагати онима који су с нама једна крв и једна кост!

Како се живи у породици

Поука VI

Међу члановима породице, много је одношаја сваки дан, а готово и сваки час; ту је тако много дужности као год и одношаја.

На срећу, Бог је тако уредио, да узајамна милошта коју је он улио у срце родитељима и деци, ублажава и облакшава испуњавање свих тих дужности.

Не треба закон да приморава оца да љуби и брани своје чедо у коме он види своју рођену крв и, тако рећи, самога себе; сам нагон вуче дете к мајци, која га чува и милује, и речима својим буди и обрађује у њему осећање и мисао.

Браћа и сестре, васпитавајући се заједно, и уживајући једнаку бригу и милошту, науче љубити се још откад зазнају за се, помагати и чинити једно другом све оно што које може према годинама, полу, снази, и разуму својему.

У својему почетку, ово вољење постаје само од себе, по неком нагону, а после се мења; и ако кроз дуго време и изгуби нешто од своје живости, он је за то чвршће и ближе к добродетељи, по што му и размишљање долази у помоћ.

Поставши свршен човек, дете и само постаје средина некоме скупу, некој породици, која је кроз њега везана за сву рођу у којој се оно родило.

То ново породичко друштво исто је тако везано и с родом матерним.

Тако долази појас за појасом, и кад се дође до трећега и четвртога колена, онда су ту отац и мајка, стричеви и ујаци, браћа од стричева и браћа од ујака, деда по оцу и деда по матери — читаво племе, у коме влада, по доброты и поштовању, неки ред као у старих патријарха.

Али смо ми заборавили смрт која не гледа ни на године, ни на врлине, него односи претке на жалост потомцима, или мори брата па у црно завија сестре његове, или сина, те оставља мајку очајницу.

Тек се ипак догађа, да по који старац, поштован и уважаван, седне међу јато своје унучади и праунучади, па најмлађе милује и цуца на колону, а друге забавља и смеши се с њима, баш као да се последњи пут прашта на њима с овим светом.

И тако се породица држи, и ако се улоге њезиних чланова без престанка мењају: онако као таласи на води,

она се спасне па се обнови опет; тако њене разне гомнице иду једна за другом, удружују се једна с другом а не претпају се, него разгранавају као гране из једнога стабла. Према ступицима овога разгранавања, бивају и милоште и дужности међу члановима.

Човекова права у друштву

Поука VII

Род се људски, још од првога човека и прве жене, почео развијати, па се продужава и данас као нека голема породица; ширећи се мало по мало, он је готово заселио све земље где се год може живети.

Осим очинске власти, која је намењена слабости и потреби дечињој, човечанство се природно покорава моралноме закону, а то је власт Бога Створитеља.

Тај природни закон, пошто је једном већ дан човеку, јест и остаје увек једнак за све људе.

Људи су сви браћа по крви, али су нарочито сви браћа по духу, који има једнога оца, један извор.

Истина ја не могу казати како сам род с незнамцем кога сретнем на путу; али је доста да је он човек, па ће ми савест моја одмах казати, да је он мени раван, да ми је брат, коме сам дужан братско осећање а, ако затреба, и помоћ.

Доиста, једнака крв тече у жилама свију људи; сви имају једнога оца који их је створио с једнаком природом, с једнаким способностима, с једнаком савешћу. И само та савест може поставити правило за све, закон за свакога.

Људи, живећи у великим друштвима, у државама, ваља да се договарају, како је најбоље, да се врши морални закон у уређењу и спољном поретку тих друштава.

Отуда и долази оно што се зове *највеће народно право* или *право људске савести*.

Ако се ово право у којој земљи мудро извршује, оно осигурава слободу сваком, иде на руку колико се више може, народном напредовању, и умном развијању, и помаже да морални ред влада.

Људи, као год и народи, припадају сами себи; нити су кад могли, нити могу припадати другим људима: ове истине, само једном кад се обелодане и сазнају пред светом, не могу после пропасти никад.

У нека мутна времена, силом и преваром, могли су једни да шчепају пагубну власт; али се то већ зна, да никоји жив човек нема права располагати другим људима као својом стоком, а још мање сме себе уздизати а њих понижавати. Само је Бог „велики,“ и, ако се ико на земљи може назвати великим, то је онда само човечанство *велико*.

О т а џ б и н а

Поука VIII

„Имаш ли мајку. — имаш пуна уста њенога меднога имена; имаш ли оца, — имаш снагу и заштиту; имаш ли брата, — имаш узданицу; имаш ли сеју, — имаш милошћу и разговор; имаш ли драгу, — имаш миље срцу, цвет животу; имаш ли чедо — имаш наду на васкрс; имаш ли своју кућицу, — имаш своју слободичицу; имаш ли блага — не зебеш од оскудице; имаш ли школу, — знаш да ће ти деца гледати и умним очима; имаш ли преву, — знаш којим се путем земља с небом разговара; имаш ли силу и власт, — имаш моћ да помажеш и — да грешниш; имаш ли имена и гласа, — живиш, у један мах, на више места; јеси ли стекао славу, — живиш и после смрти.....

„Али има једно имање, веће од свега тога; има једно благо нада сва та блага; има једна тековина, у којој свака друга, ма каква била, и ма колико вредила, само заузима једно место, по цени својој, онако као што заузимају своја места иконе у светом храму Божјем.

„То је тековина нада све друге тековине; то је благо нада сва блага; она носи име свето; она се зове — *Отаџбина?*“

Шта је дакле отаџбина? Је ли то какав комад земље међу обележеним границама? или град? или срез? или држава? или место где се ко родио?

Није. Отаџбина је нешто више од свега тога.

То је један део људског рода, један део човечанства везани неким особитим везама; то је друштво од људи који живе у једној земљи, под једним установама, с више или мање једнаким обичајима, и једнаким историским навикама; друштво, где се разлике или супротности другог реда зглађују, или се још пре слажу у хармонију, за опште добро у оним тежњама, интересима, и начелима која су старија од свега другог.

Отаџбина је скраћен израз свију наши милошћа. Наши родитељи, наша деца, пријатељи, очинско слеме, спомен о онима које смо љубили — све се то садржи у речи *отаџбини*.

Она нам даје колевку, а она отвара раку, где се наше кости спуштају да бораве вечни санак, уз кости наших оцева, кад нам земаљски живот протече. Она гледа наше прве игре, наша прва задовољства, а и прве туге наше; она чује наша праштања и последње издисаје. Ми смо један делић своје отаџбине, и у оној љубави коју имамо спроћу ње, ми обухватамо и сами себе.

Има једно осећање које особито припања за све што је у отаџбини морално и узвишено.

Сваки који има макар једнога пријатеља, разуме ово друштво, утемељено на слободи и добродетељи, где лица која се поштују и разумевају, тако рећи, стапају у заједницу своје биће; где срце срцу одговара, где се једно у друго улива и, рекао би човек, куцају једним билом; где триљење и преданост попуњавају оне празнине које остају од људске несавршености.

Ако су све ово знаци пријатељства, онда је доиста и *родољубље* такво исто, јер и оно није ништа друго него

право пријатељство спроћу својих суграђана, марење за њихове интересе, за општу част, за народну мисао, а то је душа свакому народу.

Наша историја показује нам доста примера родољубља. Обидић на Косову, Коча на коцу, Синђелић на барутави, умрли су за своју отаџбину. А у старо време три ста Шпартанаца оставише пример свим потоњим појасима у речима: „Путниче, кажи у Шпарти, да смо ми сви изгинули овде, покорavajuћи се светим законима своје отаџбине!“

Љубав према домовини, према месту где
смо се родили

Поука IX

Ако животиња вене кад се пренесе из свога завичаја, како може човек да не тугује за својом домовином? Њему гове ваздух, сунце, и вода његове домовине; макар како да се намести после у животу, човек увек радосно помиње места у којима је прошло његово детињство.

„Најлепши, вели Шатобријан, и најморалнији од свих нагона који се приписују човеку, јест нагон који га вуче к земљи у којој се родно.

„Пада у очи да, што је неблагодарнија наша домовина, што је у њој клима опорија, или што смо више у њој трпели неправде и силе, то нам је она сва дража. Чудновато је и дивно, да се човек може да приљуби тако и самој несрећи, и да они највише тугују за очиним слеменом који су оставили можда само какву кривињарицу . . .

Ми сви знамо како се тешко деца одвајају од свога завичаја; колико је њих с плачем остављало овце, кад је ваљало у школу да дођу; колико је њих, с красним способностима и изгледима, оставило и школу и друге радње само да се не одвајају од места, у којима су најпре зазнали за свет?

Колико се наших војника разболи у касарнама, кад првом дођу од кућа, и, поред све неге, здраве хране, и обиталишта, тешко проболује, а неки можда главом плати, једино из туге за својом домовином?

И свршени људи, који су стекли своје углавце у другом месту, којима је угодније живети сада него негда, не могу без драгих осећања да спомену места својега детињства.

Писац ових врста и сам мисли да ће му бити најлакше и вечити санак боравити на оном месту¹ где је пасући овце многе своје детиње дане слатко проводио.

Љубав према своме отачаству, и народни
понос

Поука X

На сваки начин не треба да буде замерке ако неки дрски умови, и племенита срца теже к некој будућности када ће сви људи, сви народи, заборавивши разлике у обичајима, у језику и крви, а и границе које их раздвајају, моћи живети здружени, као каква голема породица, у срећној и мирној братској слози и љубави.

Ова љубав према идејалној отаџбини свију људи, то космополитство, има у себи нешто племенито и велико, али с ње нико не мора заборавити свој рођени народ, своју отаџбину. Јер ако ми желимо општега напретка, онда настојмо да га извршимо, барем онолико колико се може, у нашој средини; он не ће пропасти макар се шта могло очекивати у будућности.

Име наше отаџбине, увек је наше прво право међу људима, за то га свакад и чувајмо чисто и поштовано. Добар грађанин свакад настоји, колико више може, да увећа поштовање према својој земљи, законима, нарављу, и оби-

¹ У Ковиони.

чајима, и јавним мишљењем; он брани добро име своје земље онако исто као и њезину назајност.

Њему је дано и поносити се напредницама своје отаџбине, јер нема земље која не би имада по нешто достојно пажње и угледања за друге. Али опет то осећање, које је по себи за хвалу, не треба никад да се изметне у смешну таштину, те да осуђује и презире, често без прегледа, неке обичаје, неке карактере, системе или установе, само за то што је све то туђе.

Љубав спровођу свога народа, кад пређе меру, супротна је и ономе узајамном поштовању и вољењу, које треба да љубљује народе међу собом, онако исто као што је ниска себичност супротна добром живљењу међу појединим људима.

Друштво по вери

Поука XI

Све је у нама створено за дружење: и способности наше, и потребе, и саме наде.

Нашем телесном животу долази у помоћ добротинство наше породице, заједничко напрезање да се савлада неродност земље, измена производа и друге узајамне услуге; нашем умном животу помаже саопштавање сваки у Бога дан нових мисли; нашем животу моралном од помоћи је, што морамо сваки час да пришитујемо, како ћемо се владати и сами према себи и према другим људима, како би дела наша била сагласна с нашим правима и дужностима; и, најпосле, нашем је религијском животу потпора безбројно и братско удружење наших душа, и потреба коју ми осећамо да заједнички одајемо створитељу хвалу која њему пристоји и своју захвалност за добра која нам је учинио.

У вери, или религији, где се снаже најплеменитије човекове способности, нарочито се светле ова велика вредности или начела: вредно удружења, из кога се рађа ред и вели-

чина; и вредно слободе, из кога извире: искреност, моралност, и вредност свију наших дела.

Осећање религијско, као и све што је богодано човеку, просто је, природно, и неизгладљиво; оно је свачији део, јер се не може ни помислити да има озбиљна безбожника; оно је доступно најсиромашнијем уму а дивотност његова занима и умиљава размишљања највећих духова. Човеку је богодано осећање за веру, као богодана моћ за разумевање, за слободу, и за дружење; на сваком месту, у свакој прилици, он у самом свом срцу налази прве јаве о Богу.

Ако не треба велике науке да се позна светлост по зрацима својим, не треба је ни толико, па да се припозна једно највише биће, које се објављује без престанка нашој моралној свести, нашем разуму, и чија се дела, као вековечно откривање неког највишег праузрока, блистају свуда пред нашим очима.

Права и дужности по вери

Поука XII

Цела целцита вера може се исказати у ових неколико речи: *веровање, морал, и служба Божија.*

Ја верујем у Бога.

Познато је да су сви народи, све просвете на свету, одавали славу овој основној мисли.

Али је ова догма често накажана и потамњавана тежњама, мислима, и интересима који цепају људе.

Искрено и просвећено веровање права је језгра побожности, која је тим савршенија што је чистија од земаљских страсти и од интереса овога света. Права побожност долази од Бога, и тежи само к њему. Извирући из неба и утичући у небо, она се дохвата земље само да мири, да теши, и да благосиља.

Ако веровање у Бога није само неко јалово мишљење за паметна човека, то у њему мора бити какав год побожни морал.

И доиста, вера даје ону бескрајну снагу правилима која су урезана у дно наше савести. Ми појимамо, да је најдостојнија служба, какву ми можемо чинити Богу, да вршимо све његове законе мислима и делима својим. Ми разумемо да нам ти закони надају озбиљне дужности: дужност да братски поступамо спроћу других људи, да смо према њима праведни, поштени, и милостивни; дужност да се покоравимо засебним законима наше земље, да жртвујемо кад затреба општем добру интерес, саможивост, охолост, жудње па и сами свој живот; дужност, у кратко рећи, да будемо добродетељни људи.

Показујући ову племениту пажњу, вера бележи човеку и пут који ће га одвести и подржати док не стигне до своје мете.

Она тражи од њега да почиње сваки преображај од свога рођенога срца; она светује сваком, да се поправи сам собом, па тако да поправи и друштво, да мотри више на своје мане него на туђе. То је морал вере, или религије: он препоручује доброту, браство, правду; то је морал ослобођења, слободе, и напретка, што и јесу блага за којима данас теже сви напредни народи.

Најпосле, кад ја упућујем к њему своје мисли, кад се питам: шта је он мени, а шта сам ја њему, моје се срце пуни неким поштовањем, захвалношћу, и љубављу; моја воља тежи на правду, на милостивност, чим се и обелодањује моја вера; и тим унутрашњим и спољашњим делима ја се клањам Богу у *духу* и *истини*; покорављујући се једној моралној потреби, ја испуњавам дужност религијске службе.

Али човек, који и живи само ради друговања, потребује да и другоме саопшти своја побожна осећања, да и с другима подели своју веру, своје наде, своју заузетост, да подржи он друге те да и њега други подрже својим примером.

Из тога извире потреба за јавне богомоље. То се наводи у свих народа, само се разликује обликом према времену, просвети, и религијском реду.

Како је служба Божја једна дужност према Богу, то сваки без разлике има непречно право вршити је. Она се може ограничити само у онолико у колико захтева јавни ред у држави.

ГЛАВА ДРУГА

ЕКОНОМИЈА МАТЕРИЈАЛНИХ ИНТЕРЕСА

„Подајите сваком своје.

„Погајмите свом ближњем у невољи; а ако је он вама позајмио, вратите му на уречено време.

„Ко одузима своје ближњем хлеб који је он зарадио, онакав је као и онај који човека убија.“

Стара мудрост

Извор својине

Поука XIII

Свест о својини тако ће бити стара као и род људски. Ми је виђамо у наравима, у обичајима, у законима, у историји свију времена.

Али и ако је чисто право својине владало више или мање у свију народа, опет је начело, на ком се оно темељи, начело које то право оправдава, често ишчезавало у мраку у који су интереси силних огледали да га сакрију.

А то је начело врло просто. Готово нас сама природа учи да својина извире из човекове слободе, и из његовога рада.

Дрво никне у широкој пољани, и заузме једно место; оно се ту развија, сишући из земље и из ваздуха честице које могу да га хране; оно узима колико му треба топлоте

и светлести; речју, оно претвара у се све оно што му је потребно за живот.

Тако ради и човек с оним стварима које су му потребне, или су му тек угодне за живот. Он поступа различито само у толико у колико је разуман, и његова се радња управља по свести о праву, а подржава се свешћу о дужности, докле дрво што ради, ради слепо, ради по својој природи.

Па откуд долази свест о том праву?

Из свести разумнога створа које само себи каже: Ради и развијај се вољно, како год гове твојим способностима и твојој природи, али остави и другоме, свом ближњем, да и он може чинити то исто.

С човеком, и кроз човека, започиње се својина. Морално је биће баква, одакле се у том полази; по што оно већ стоји, то његова личност и све што је њезино припада њему.

Уз човекову личност прилањају, једни за другима, јаче или слабије, сви плодови материјалнога и моралног његовог рада. Ко може од ње одвојити растење тела, усавршавање органа, и развитак разума?

Али свега овога не би могло бити, ако се не би могле тећи радом, погодбом, или поклоном ствари које су потребне, да се човек храни, да се учи, или да лепше живи.

То је прво непосредно и законито раширење оне прве својине, природно раширење личности.

По томе је сваки човек, по начелу и по делу, својиник и својину може стећи сваки и сви.

Из слободe рада извире право својине.

У земљама, где нема слободне радње: где једни могу да чине све, а други не могу ништа, не може бити ни сигурне својине, по што јачи и силнији, не поштујући свога ближњег, може да узме силом оно што му се допада, макар да је то туђа мука.

Да представимо ово очигледније.

Два сиромаша човека који обично пабирче после жетве што газда остави на њиви, дођу на стрњику, одакле је тек пожњевено жито.

Газда им каже: Слободно купите, пријатељи; што год нађете ваше је!

Један је од ове двојице јачи, па ти шчепа онога другог за руку, и извине му је на леђа. Могао му је везати обе, али је хтео, да му и ногу подмеће да не може ићи; он покуши готово све а онај слабији готово ништа.

Може ли се сада овај јачи хвалити што је више накупио жита, може ли рећи да је све оно његово што је напабирчио, онако као кад би они оба били слободни?

Не може; то је очевидна неправда: он је покрао слабијега, јер му је учинио силу.

Ето тако и сав род људски пабирчи по великој њиви коју му је дао Бог; ко год чини силу брату своме, тај га хара; а ко хара брата свога, он му чини силу, то је једно исто.

Еле су у кратко ово главне угодбе за својину: Слобода и грађанска једнакост. „Слобода ствара својину, рекао је један учени правник, а једнакост је освећује. Из слободe извире право, из једнакости дужности, а из дужности и поштовање свију. Укратите слободу, па својина не ће више бити право; укратите једнакост, својина ће постати некаква привилегија. Само онда кад је својина утемељена на хармоничној слободe и једнакости, она је у начелима природнога права.“

Развитак својине

поука XIV

„Бог је, вели један старински појета, сакрио огањ кремену у жиде, и нагнао је човека да у браздама тражи траву на којој жито расте, како би он, нагнан потребом да ради, и да се довија, био задовољан кад стане да ужива род са свога труда.“

И доиста природа нам даје мало ствари без муке; она не даје милости нашим првим жељама, него тек после муке и постојанства. Човек мора да мисли и да ради, ако жели да освоји оно што му треба.

Својина је увек услов животу, она се опажа и у најпростијем облику, само ако се мишљу вратимо у далека старинска времена, кад оно земља храњаше само неколике ретке становнике своје, кад сваки човек, свака породица могаху наћи, а да се не сутичу ни с ким, простора и потребних за свој опстанак земаља.

Онда је сваки живео од рода који је сам брао, и хранио се животињом коју је ловио, или коју је чувао и гојио сам својим житом, које је опет сам сејао и сабирао у амбаре.

Кад је синовима била тесна очина баштина, онда су се они делили, и сваки је ишао онамо где је мислио да ће му бити боље. Јер простора беше довољно, а нико га не брањаше.

Кад Аврам не могаше више живети у задрузи с Лотом синовцем својим, „јер се беху врло обогатили,“ он му рече: „Молим те, удаљи се! Ето ти све земље на вољу; ако ти идеш на лево, ја ћу остати десно; ако ли ти изабереш десно, ја ћу ићи на лево.“

Лот изабра земљу која му беше највише по вољи, и онамо оде. Онда беше земље изобилно за свакога.

После пастирске кретне својине, вели Тјер, дође својина некретна у народа земљорадника.

Ми сви помажемо да се очува свачија својина: или сам војник, па је бравим собом; или сам пореска глава, па својим данком помажем да се обдржи јавна власт, ради свачије безбедности.

Али ваља казати право, у нас Срба, не поштује се колико треба туђа својина. Врло паметни иначе људи по седима тешко ће се одржати, да не прекосе откос туђе траве, или да не преору суседов склад, као да је у том Бог зна каква добит!

Колико је дечака, чобана, који би показивали, не ћу рећи, поштовање спроћу туђе својине, него бар неко осећање захвалности спроћу питоме родне воћке која им је оквасила уста, или их негда још заситила гладне: наиђу ли на питоме туђе воћке, наједу се сити, па не само што немилостивно ломе гране, него се још после засецају сикирицама у стабло дрвету: ово показује и немарност спроћу туђега добра, и дивљину осећања спроћу питоме воћке, спроћу тог крсног дара Божијег.

Ако не можеш воћку накалемити, а и то није тешко, чувај се бар да је својом руком не ломиш: знај, да је то онако исто као кад би ко зими гасио ватру пред озеблима, или лети тровао воду пред жеднима!

Својина је за свакога

поука XV

Кад смо признали да је својина оно што је који најпре захватио, и кад је то већ сада имовина која остаје од оца сину, онда се пита: како ће, и ода шта, живети нови дошљаци, новорођеници на нашој земљи?

Живеће од свога рада или од индустрије, па онда од наследства, и то у смислу природном и општем.

Друштво које држи у својим рукама човекову имовину, дужно је да да свакоме део да може живети, свакоме местанце да се може грејати на сунцу. Кад на какву гозбу дође нов гост, сви се стари смакну један до другог, те и њему начине место.

Али има врло много људи, према којима је друштво и преко мере тврдица. Често, после мучнога живота у раду од кога је најмање било за њих саме, остаје таким људима да трпе тешку оскудицу у болести и у старости.

А ваља да има хлеба за све који раде, или који хоће да раде а не могу. Обичај и злоупотреба нису једно исто;

и друштво би злоупотребило начело својине, ако би допустило да првобитна својина, својина освећена, од које зависи опстанак, може бити неприступна, неким његовим члановима.

Срам било земљу у којој људи умиру од глади! Ништа не може оправдати такву немарност, такву заборавност првих права и првих дужности. Друштво, које није кадро тако удесити своје изворе, како би сви чланови могли живети у његовим недрима, није достојно да се зове друштво!

Радња свакога човека на корист је
свима

поука XVI

Многа добра и производи, и ако су неједнако подељени, користе сваком, у некој сразмери.

Узмимо једно село, и замислимо да је оно одвојено од свега другог света.

Највећа већина тих сељака има своје земље. Једни сеју стрмину, други друге усеве, или држе стоку.

Међу њима има неколико људи који раде занате, и два три човека *капиталиста*. Капиталисти су они који су, или на бољој земљи, или с више вредноће, кроз неко време зарадили више него што им је потребно, па су тако сувишак оставили на страну, да се нађе.

Тим уштедама, они се мисле хранити под старост, кад више не могу радити; а њима још помажу и својим ближњима кад су они у невољи. Они дају своју земљу онима који немају своје, и добивају за то део од летине. Дају свога жита за семе или за храну онима у којих је овога огодно, и за то добивају неку добит, то јест, за двадесет, рецимо, ока они узимљу двадесет и једну или и више.

Али како ни тај сељак, ни други, не могу живети само од својих производа, од жита, од вина, од стоке, јер

ваља хаљина, обуће, гвожђа, соли, и т. д. то је са свим природно да мора бити велике размене.

За обућу, винар ће дати вина обућару, баштован варива ковачу за мотике и друге алатке.

Те размене бива међу свима становницима више или мање.

И што се чега више производи, то се све више користи свима, то је живот све лакши, и за сиромаше угоднији. То најбоље доказује глад кад где наступи; јер кад глад настане, поред свега другог, сиротиња највише страда.

Сад да се облакша размена, нека се замисли новац кога се цена врло мало мења, а он се и лашње процењује, и лашње носи и чува него ма која друга роба, па ће се имати највернија слика од индустријске радње, и њених главних послелака у друштву.

Права за завештавање и за наслеђивање

Поука XVII

По што је човек радио и живео, ваља му се и одморити, па се мора и умрети, и свако полази с овог света онакав какав је дошао, ни богатији ни сиромашнији.

И богаташу који није знао шта има, и сиромашу који је био жудан хлеба, доста је хват земље у дужину и половина у ширину. Што је ко стекао за живота, то све остаје другоме.

Свуда у свету видимо да оно што се рађа, замењује оно што умире, оно што је младо, расте и диже се поред онога што се приклања к старости; свуда виђамо неко *наслеђивање*.

То је неки широк закон који се тиче човека онако исто као и све друге природе; он постаје за морална човека извор неког права, права на наследство, у коме опет стоји право на завештање, по што се та два права — наследити и оставити другом у наследство или завештати —

не могу разумети једно без другога. Човеку који умире, не требају ништа његова добра; он их оставља, и оставља их својој деци, својим рођацима, онима које воли. Он их даје или ономе коме је дужан, или ономе коме хоће. Ако има деце, треба да их остави деци којој је дужан по својој могућности да обезбеди опстанак. Ако ли има блиских рођака, треба да их остави њима у накнаду за услуге које сваки прима у породици.

У другим случајима, он даје своја добра коме хоће, по чему су она његова.

Често их он завештава или сва, или у неколико, каквим добротворним заводима, или школама; и врло добро ради: јер ако он нема своје деце, нека се од његове добротворности користе сиромаси и други његови суграђани, с којима је он живео и стекао имање.

Народна јавна захвалност треба да је свакад плата за овака племенита добротворности.

Као што онај који умире има право да завешта, тако онај који остаје да живи има право да прими, да наследи.

Кад ја некоме нешто дам, онда он бесплатно добије право на ону ствар која је мало пре била моја; кад ја што продам или разменим, онда други постане ималац онога што је пре било моје, а ја опет госа ономе што је дотле било његово; кад ја нешто обећам, онда неко право већ дајем другоме на обећану ствар; кад пак завештавам, тада предајем сва своја права на ствари које више не могу да имам, и које јамачно нисам ни текао за то да буду бескорисне после моје смрти.

У нашој земљи чини се неправда женској деци кад дође случај да заједно с мушком наслеђују оца својега. Ова неправда остаје неправда, само што њу ублажују, у неколико, по селима и економни и социјални услови за живот.

Сиромаштво

Поука XVIII

Ми смо видели на каквим поштованим правима почива својина. По што смо говорили о њеним правима, ваља рећи коју реч и о њеним дужностима, јер она и њих има.

Људи понекад сметну с ума да су браћа, забораве правду срца која није нигде уписана, али је опет за то један велики закон; заборавља се она по некад, да би се показало колико је човек, коме се срећа смеши, који је богат, достојан да то буде, и да буде богат само сам за се.

Наш сувишак припада сиромасима, вели свето јеванђеље. А сувишак не треба да се мери према ономе што ми желимо; јер ако се узмери тако, нигде сувишка не ће ни бити: саможивости нема краја ни границе нигде.

Сувишак је оно што сваки може кад и кад одвојити да утоли невољу богаљу, или ма каквоме сиромасу.

Истина је и то, да ни један сиромас не може правце тражити од имућна човека да му овај нешто да по неком ђоја праву; али сваки осећа да би било злочино дело, ако би смо оставили да који очајник умре од глади, а могли бисмо га нахранити.

А не може се сваки ни издати за сиромаса, и тражити да му други удељују, кад и сам може да заради. Болест, старост, и физичка немоћ, или друге неприлике, могу само овластити човека да пружи руку за уделу, и да очекује помоћ од благости својих ближњих.

Људи су свакад потребни један другоме, јачи слабоме, мудар простоме, младић старцу, капиталист мајстору, ималац надничару; али особито сиромасима, у којих је живот често тако жалостан, тако понижен, и тако чемеран, вера нам наша наша налаже, да и општински и сваки за се чинимо добра.

Дивно би било видети да ова три велика помагача, од којих сваки за се има своју оделиту вредност, пораде заједнички и управе свој утицај к једној цели која би била

према њима: да смањује број сиромаша, али како? Ево како: да се уче на рад они који имају снаге и способности за рад, и да се подиже њихов материјални и морални положај; да се дели помоћ, савет, и потпора на начин врло разуман, благ, и праведан, како ни једна истинска невоља не би остала а да јој не помогне добротворна рука, и да она милостиња не изгледа као каква морална каштига за богаља који мора да је благодари, и да добротворство не губи ништа од свога племенитог карактера с тога што би постало засебно и лично. Награђујте у сиромаша добродетељ, која има више вредности у њега него и у кога; али не остављајте ни онога који греша у сиротињи, јер је „глад рђав учитељ;“ а немојте тако исто каштиговати спољни изглед, ругобу духа или тела и мишљење: све је то у сиромаша као и вас случајно и преко његове воље, а и његово је мишљење за поштовање као год и свачије друго.

Данак

Поука XIX

У сваком друштву има користи и терета за све чланове.

Видели смо да су сви грађани у једној земљи у неколико као нека задруга са својим личностима и својим имањем.

Тако сва имања, кретна и некретна, појединих грађана у држави, трговина, индустрија, све што доноси прихода или уживања, речју: све што се зове народно имање, треба да тегли неки терет према својим користима.

Какве су то користи? Ево их бар главнијих:

Држава заклања имаоца и имовину му својом јавном силом, судовима грађанским и кривичним; помаже му неким и неким радовима, који су за свачију корист, као што су путови, мостови, насипи, канали, и т. д.; помаже му јавним заводима, као што су: школе, болнице, заводи за обезбе-

ђивање, најпосле свим оним што може изаћи од просвећеног законодавства и од мудре управе.

С тога треба свако имање да плати порез, то јест, да помогне утврдити услове за свој опстанак.

Они који се туже на порез, и они који хоће да га оборе, не мисле какве би грдне штете снашле њихово имање, кад би они на један мах остали без свију оних користи које купују својим порезом од државе.

Шта би вредела најбоља имања без путова? Куд би се дели новци капиталисти, да није интабулација, осигурања, и других законских форума, које обезбеђују главницу и интерес? Какав би кредит имала трговина, да нема закона који су јој заклон? А најпосле, шта би било од свега имања и сигурности грађанске, ко били они да били, да нема наставе и васпитања за све, да нема полиције, ни судова?

Само се порезом све то може да издржи. Порез је дакле ствар и добра и праведна у начелу. А у пракцији је добра и праведна под овим условима:

1. Да се разрезује на свако имање праведно;
2. Да је умерен с једне стране према приходима оних који плаћају, а с друге према народним потребама;
3. Да се троши тако како ће се њиме произвести највише добра за народ.

Данак је двојак; један се зове *непосредан* а други *посредан*.

Посредни је данак ђумручина на еспапе који улазе у земљу, или излазе из ње, такса на неке потрошне предмете, као што су со, дуван, пиће, и друго; таксе судске, и друге разне наплате.

Посредни се данци чине лакши, јер се плаћају у врло малим сумицама почешће. А они су у самој ствари и тежи и неправеднији од непосреднога данка, јер они падају само на неке и неке редове грађана.

Непосредни је данак оно што се плаћа на имање или приход по некој извесној сразмери. На прилику: Моје п-

мање доноси мени годишње 1000 динара дохотка. Ако је порез 1 на 100, плати ћу га 10 динара. Исто тако, ко има 40.000 динара прихода плати ће 400 динара, а ако је приход 400 динара, данак ће бити 4 динара.

Овај се данак наплаћује двојако. Најобичније је да се наплаћује размерно, то јест, од сто толико и толико, па већ колико изнесе имање.

Другојачије тај данак расте у одређеним границама. Зна се колики је најмањи а колики највећи.

У овом другом случају, кад данак расте, што је већи капитал на који се порез порезује, то је и сразмера све већа.

Врло су подељени људи економи и државници у питању о данку. Пита се, доказује се, које је боље: да ли да се данак наплаћује од целокупног имања, па било оно грађанину извор прихода, или му служило само да подмири потребу, или просто за уживање или раскоштво; да ли да се наплаћује по оштроме начелу размернога пореза; или да се наплаћује према личним средствима, то јест, по што се одбије оно што је за преку потребу, по што се заштеди онај који има врло мало, а за то се на богате удари већи порез.

То су врло озбиљна питања, и врло велике тегобе, на које се свуд наилази у државној економији.

ГЛАВА ТРЕЋА

ПОЛИТИЧКА ПРАВА И ДУЖНОСТИ

Политички морал

Поука XX

„После добродетељи у опште, ја не знам лепше идеје него што је идеја о праву, или боље да кажем та се два

појма стапају у један. Идеја право није ништа друго него идеја добродетељ, уведена у политички свет.

„Тек с идејом о правима људи су могли да одреде шта је бес и тиранија. Осветљен њоме, могао је сваки бити независан а не охол, и покораан а не низак. Човек, који се покорави сили, савија се и понижује, а кад се покорави заповедничком праву које он припознаје своје суграђанину, он се уздиже тако рећи поврх онога самог који му заповеда. Као год што нема велика човека без добродетељи, тако исто нема великих народа без покораванја законима, па се може рећи да без тога ни друштва не може бити: јер какав би био тај скуп разумних створења који би везивала и држала само једина сила?“ (*Токвилло*).

Морал је закон савести за свако слободно и разумно створење; он нам показује како да се владамо; по њему распознајемо која су нам дела добра а која су рђава: он нам показује шта нам је *дужност*.

Морал нам казује такође и шта је наше *право*, али нам то казује посредно. Он нам га представља у дужности другога спроћу нас. Кад други људи чине своју дужност спроћу нас, онда ми имамо своја права, то јест, имамо слободу и помоћ која нам је потребна сваком за се и свима скупа, те да достигнемо намену свога бића, живећи онако како приликује способностима и потребама које нам је дала природа.

Човек дакле не може ни одустати од права, нити се одрећи од дужности, а да у неколико не науди самом свом бићу, или да не науди више или мање другоме. За човека је и право и дужност да живи као човек.

Кад би било каквога год људскога друштва у коме би сви чланови били беспрекорно добродетељни, онда би сваки уживао права и испуњавао дужности, сам од своје воље. Ту би владала вољна, снажна, и родна хармонија. Али то не може да буде.

Него је свак слободан да се влада по својој савести, да чини своју дужност, или да је не чини; и ми често ви-

ђамо да човек не мари за оно што држи да је добро само за његове ближње, а чини оно, макар се савест његова и дерала, што другима уди, само ако држи да је то по чему било добро за њега. Ето то је неваљало, то је порок.

Између ове две крајности, између добродетељи и порока, као између потпуна здравља и болести, таласа се живот појединаца и живот друштва. Међу тим је човек сам по себи добар и као створење дружевно; промисао Божји који је јамачно хтео да га начини достојна своје цељи, ваљада му је дао морално добро онако као и здравље за редовно стање.

Али опет то стање није тако тврдо, није тако извесно да човек сам од себе не би морао настајавати, размишљати, радити, и упињати се, да себи што боље обезбеди уживање тога добра. Наше се здравље може да поквари: с тога и морамо да га чувамо као какво благо; човечија је воља слободна, и то јој даје достојанство и цену, али баш то нас и излаже опасности да не идемо у зло и у неправду.

Морална и стварна позајмица

Поука XXI

Треба сваки човек да може доћи до цељи свога телеснога и моралнога бића; треба дакле такође да нам је обезбеђено, колико се год може, кориштовање својим правима; јер су наша права наши помагачи за радњу, и кориштовање њима ваља нам како у најпростијим околностима у животу, тако и у најважнијим приликама.

Ова тврђа права и дужности извире из моралне позајмице; али њој ваља, ако хоће да је јака и практична, да буде обучена у ону силу коју јој може дати друштвено освећење.

Рецимо, да два суседа живе на каквом заборављеном острву, у каквом оделитом, самом за се крајичку земље. Ова

се два суседа узајмице потпомажу у свачему, у орању, у срађивању летине; бране се, ако их ко нападне, или удари на њих велика вода, или ветар, или букне где ватра, или ма која друга природна сила.

Оба су суседа сиромаси; нема ни један по плуг волова за орање; сад кад не би било спреге, кад би један њих истушио из преге, не би ни други могао узорати, ни посејати летине, те би обојица дочекали глад заједно са зимом. Ако би умрљо од глади онај што је покварио спрегу не би боље прошао ни онај који је био рад да се одржи та позајмица.

Тако је исто потребна озбиљна позајмица права и дужности и у великим друштвима.

Да узмемо још један пример.

Један прост народ живи у једној земљи која има две неједнаке поле: једна је равна, и ту људи раде земљу врло вешто и напредно, а друга је брдовита, и људи су тамо само ловци — војници.

Брдовита страна сучељава се с непријатељском земљом у којој људи живе од отмице и харања.

Планинци заклањају целу земљу од ових опасних настреча, и увек држе сигурност путова и клисура.

За то опет равњаци њима шаљу део од својих плодова пољских и од своје индустрије.

Држава тако живи мирно и напредује, а за све ваља захвалити што је утврђена та позајмица услуга.

Али у дугу времену, равњаци заборавише, да њих ко чува на граници, па престаше давати планинцима од своје стране што су давали, говорећи: „За што ми да плаћамо читав данак својој браћи планинцима кад нам може бити да им га не дајемо: јачи смо од њих. Они веле да заклањају нас; али то је празан изговор: што год они сад веле да чине за нас, то морају чинити сами и за се. Нас ради не чине они ништа више, за то не треба да им плаћамо.“

Отказа се планинцима дотадашња помоћ. Иза тога одмах настану унутрашње свађе, којима се непријатељ послужи те поседе границу, и упаде у земљу. Наста плен, пустошење, и погибија у народу, који сав пропаде, с неправде једнога дела својих суграђана; пропаде само за то што није умео да схвати да му је потребно обезбедити у својој средини, силом мудрих закона и власти коју би свако слушао, позајмицу јавних права и дужности.

Друштвена сила

Поука XXII

Ако је природа створила човека за друштво, она га је и самим нагоном чврсто везала за њега. Дала му је и својства потребна да може угодно живети у друштву. И зар је она, која је дала сваком створењу, разумном или неразумном, тежњу к добру, упутивши његову радњу на све оно што помаже његов опстанак, и која све нас приклања да верујемо у одржање општега рада; она, која је дала привлачну силу материји и утемељила хармонију међу свима телесима у васеленој, зар је, велим, она могла само једнога човека оставити да живи у нередy и немоћи? Није! Него, напротив, само човек и има свесну љубав за опште добро. Видећи да је и њему добро, ако је добро свему народу, он види сам да мора чувати и туђе интересе ако жели да сачува своје. С тога је љубав према отаџбини често била већа у срцу грађанина него љубав према своме животу.

Кад човек размишља о ономе што је добро, зло, истинито, лажно, праведно, неправедно, у томе некористољубивом размишљању, он увек тегли к ономе што је добро, што је истинито.

Нико, кад чита историју, и гледа свакојака дела људска, не ће мрзити ни кудити оно што је урађено по правди и по дужности.

Та општа љубав према праву и дужности, па баш и према делима просто племенитим, то, што та љубав свакоме треба, то је права спона што спаја друштво; спона морална која добија бескрајну снагу од свега што је образовано и заклоњено савешћу свију и свакога.

Али нама не треба ни то сметати с ума да оно што је у човековој савести не ће тако ласно да пређе у дело; оно што човек верује као истину, кад се тиче кога другога, држи он да је лаж кад дође на њега самог. Неки опет припознаје што му је дужност, што треба да чини, али нема ни воље ни снаге да је врши.

С једне стране видимо да све савести припознају добро, и да су све силе готове држати се добра; а с друге опет томе се одупиру: слабости, незнање, лични недостаци који долазе од страсти, од нарави, и од саможивости.

Ово двоје две су силе, које се боре међу собом, силе случајне и личне које теже наперед, и једна општа добротворна сила што уређује. Ова последња увек побеђује, и тако чува човека од његових самих погрешака, од његове слабости, и помаже да сваки појединац, на неки начин, ужива од силе целогa човечанства.

Тако је дакле човек добар али слаб кад је сам за се; а постаје јак и бољи кад уђе у организам друштва. На овај начин, тежећи да влада право и дужност, он истински и утврђује ту владу, и утицај заједничке воље претвара се у једно правило за све, а то се правило зове *државни закон*.

Државни закон

Поука XXIII

Као што сваки човек за се треба да се држи морала коме је намера добродетељ, тако се и цело друштво мора држати морала и права, тежећи да свима буде добро.

Из тога излази да се начела добре управе не могу одлучити од начела добродетељи, која једина може довести

до онога ступња среће, до ког нам је разумно допуштено жудети.

Ако је држава уређена с овом тежњом, онда је њезин опстанак законит; ако она употребљава дата јој средства да дође до те мете, онда је она добра; и ако своју сврху достиже потпуно околико, колико јој допуштају време, место, нарави, силе, знања, и, у опште, друштвена средства којима она може располагати, онда је она одлична држава.

Ако државни закон и помаже и заклања грађанина, опет он не може управљати целокупним човеком: друштво не сме, у обичном животу, прогутати све биће појединца. Уз друштвену личност, која је држава, грађанин задржава и своју засебну личност, то јест, све оно што има у њему не тиче се непосредно других људи; тако све што чини његова савест, његова мисао, његово веровање, његова засебна радња — све је то његова засебна личност.

Али човек може бити користан својим суграђанима, а може им некад бити и преко потребан, с тога се његове радње, његове способности, и његов живот морају да покорвају државном закону, све то припада сваком, као што и њему припада оно што је њих свију.

Неке опет човекове радње могу да шкоде његовим ближњима: народна их воља закрађује; али за то човек који не сме да их чини сам, нема се бојати ни да ће их други ко смети њему чинити. И тако нико ништа не губи, него свако добива у моралном уређењу друштвенога тела. Јер се нико не може жалити што се не допушта да се чини неко и неко зло, а велики је добитак што се може да ужива свако добро које нам је потребно, и за које смо ми само нешто допринели од своје стране.

„Ето тако друштво потчињава људе да би их учинило слободнима; оно праведно употребљава руке, добра, и живот својих чланова за само њихово добро, и, не принуђавајући их, оно привезује њихову вољу за добро с њиховим самим пристанком; ако ли се они одупру, оно их савлађује њиховим самим пристанком; гони их да се каш-

тигују сами, кад учине какву неправду, а то је оно што они нису могли хтети; оно им, једном речју, даје слободу у толико савршенију у колико је добило у сили за добро онолико колико је изгубило за зло.“

„Друштвени уговор.“

По несрећи саможивост може да злоупотреби ову спасовну силу, и да је обрне на службу интересима и страстима појединаца, на штету правде и народне среће. Ово бива онда, кад, макар са чега, с незнања или с квара, јавни закон одступа од духа својих темељитих начела, од слободе, једнакости, и блакости.

Слобода као друштвено врело или начело

Поука XXIV

Ако је човек створен по слици и прилици Божјој, онда он личи на свога створитеља својом моралном природом, и мора бити слободан. Он јест слободан, то и сам зна, и осећа из дубине своје савести. Он распознаје добро од зла; он може да захтева, а може и да чини добро и зло.

По оном што се зна из васелене, види се да се божанство покорава законима које је његова мудрост једном поставила.

И људи не постављају никаквих само својих правила, него их само проналазе, припознају, и споразумевају се о начину, како да их најбоље врше, где се год тиче друштва.

Али баш кад човек, слушајући глас своје савести и поуке свога разума, разазна што је истинито, што је добро, што је лепо, што је право, што може да буде, што је корисно, па и што чему приликује, то јест, што се слаже с његовом природом, с намером његовога живота: опет и тада може он одабрати да чини или по савести, или у пркос савести, и у пркос свакоме разуму, оно што хоће, јер је слободан.

Слобода, која човеку лично припада, ласно се може да појми у границама које јој поставља спољна природа. А да ли он може бити толико слободан и онда кад се умеша у људе, кад ступи с њима у друштвене одношаје? Да, он треба да је слободан толико исто; јер би иначе, у том погледу, престао живети као морално биће; могло би се тада рећи да њему друштво не гове, а овамо је очевидно да му је оно преко потребно.

„Место да мислимо, као што и мисле многи правници и философи, да друштвено стање тражи од оних, који га склапају, узајамне уступке, и неко смањивање личне слободе, треба, напротив, да држимо да је друштвено стање као нека справа која заклања наше способности да су снажније, и која увећава силе сваког човека делићем од удружене снаге свију људи.

„Ништа није законитије ни истинитије од овог уверења: да се могу сагласити лични интереси, да се може подесити правда и корист, а то треба да оствари државно друштво.“¹

Друштво, овако како се схвата и како је уређено у нових народа, нема ни права ни власти да прогута, ради општег добра, све способности и све изворе појединаца који га и састављају; сваки у њему задржава нешто лично, што му се не може ни одузети ни отуђити; нешто, што је само његово. И у томе је она слобода, она безбедност, она сила за опстанак и развитак којој све остало ваља да служи. Друштвена власт дакле, у том, није сметња, нити цељ, него само једно средство.

Ако један човек има право да живи и да ради, онда и други, његов сусед, има то исто право. У самој ствари дакле радње се њихове слободе ограничавају онде где се сретну. Друштво у томе треба само да означи и рашчисти природне међе тим двома радњама, овим двома слободама, јер ако би се оне оставиле саме себи, могле би се пустити у толику борбу да би једна другу затирале. Из те потребе проклијава уредба, закон.

¹ Х. Дамет.

Политичка слобода дакле није то да свако сме чинити што хоће, то би била распусност; него је то да човек сме радити слободно, независно, и сигурно у оним границама које је означила природа и разумни, праведни закони, које је поставила народна савест.

Једнакост као врело или начело друштвено

Поука XXV

Ода шта је састављено друштво? Од људи, од створења једнаке природе, с једнаком тежњом, с једнаким способностима за то, дакле, с једнаким правима и дужностима.

Ако ко рече да по неким околностима мора да буде праве неједнакости међу људима; ако рече, да ми виђамо, не говорећи о богатству које је ствар случајна и узгредна за онога ко га има, на прилику, како је један, само прост човек с голом душом, а други од саме природе има неку претежност; да је један снажан, а други слаб; да је један газда, а други слуга; да је један отац породице, дакле старешина међу својима; на то се све може одговорити, да те неједнакости нису неједнакости друштвене. Друштво је за срећу свију; њему је син толико драг колико и отац, слуга му толико исто колико и газда, а сиромаш је онако исто освећен као и богаташ. Оне неједнакости међу људима тичу се засебних дружина које држава признаје и заклања, али које она не склапа нити ствара. Случаји оваке неједнакости исправљају се временом, и изменом стања ствари: слуга може постати господар; сиромаш — газда; син бити отац, али ће они сви свакад бити људи пред природом, а грађани пред друштвом.

Једнакост је дакле у праву; а чињенице се мењају по приликама и личној способности. Држава даје сваком грађанину једнаку меру слободе и поља за рад, а сви се не користе једнако тиме.

Онај ко је стекао, користећи се својим правом, држи законито своју тековину, али он никад не ће имати права удити другоме; него му још ови добици налажу нове дужности. Ако ти знаш више од мене, немаш за то права да ме презиреш, или да ме вараш, него имаш дужност да ми помажеш својом мудрошћу и својим знањем. Ако сам ја јачи од тебе, могу ли те злостављати, па да не заслужим каштигу? Не могу; него ми је дужност да те заклањам.

И ако се човек научник или човек силан не би хтели покорити правној једнакости, уздајући се у се, друштво би им врло путно рекло: „Ја имам више науке и више силе него ви: сагните се, ето, сами под јарам који сте хтели другом да натурите!“

Природна неједнакост није ништа друго него право ја-чега, њу осуђује и вера и разум, говорећи да су сви људи браћа, да су пред Богом једнаки, и равни пред друштвом.

Неједнакост политичка зове се привилегија. У ово не треба мешати неке користи, нека одличја која грађанин може добити, или за своју службу, или за друге какве услуге својој отаџбини. Римљани су давали растове венце онима који су се одликовали родољубљем и јунаштвом, него то није била никаква привилегија; али на прилику, ако би ко био ослобођен од пореза, или би му се давала каква служба или како одличје, као наследство, то би била права привилегија. Привилегије су неправедне, јер човек за њих не даје никакву услугу нити замену награде.

Благост као друштвено начело.

Поука XXVI

Међу пријатељима се никаква услуга не мери на драм; а сви људи треба да су пријатељи међу собом. За то и ваља да има благости која би праштала, трпела неке слабости, неке предрасуде, па баш и неке погрешке које не би биле

опасне. А у осталом, и за све ово има нека накнада. Ко данас вама што натруни, сутра вам може учинити услугу, и показати истинито пријатељство.

Са свим је природно да у човека буде неких неправилности које он свакад носи са собом, оне се налазе баш у недрима саме хармоније знакова од слободе. Човек праведан и оштар, који у свом владању није никад учинио никакве погрешке, али који се није никад ни смиловао, ни ражало, кад је и томе била прилика, удивао би у нас више неког страха него поштовања; ми би смо се плашили да не нађемо у таквом човеку дивну справу без страсти, али и без срца, које ваља да оживљава.

Друштво не може бити, а не треба ни да буде, облик овакога човека; него облик онога који је васпитан, као морална личност, до највећег савршенства. Да, ваља и то знати да сва човекова важност није само у разуму и савести, него још и у срцу.

Ако је правда снага свакоме друштву, то га и благост оживљава и обнавља. Истинско се пријатељство почиње и обелодањује бескорисном заузеташћу: а тако исто најбоље је грађанину оно право које пониче из онога што он чини преко своје дужности; и љубав спровођу свог ближњег племенит је дар, који добро срце с радошћу даје у друштвену благајницу.

Овај срећни закон братске благости, који је управо закон *човечанства*, у исто је време и једно од државних начела, коме све поштено уређено друштво чини икрам и својим умом и делима.

Зар тај закон не живи у установама јавнога добротинства и милосрђа, које су створене за сиротињу, за нејач, за старост, и за телесну немоћ? За што би иначе и биле немиле сваком ове дивље мисли: *оштрина закона; закон талион; кврге*, и друге тешке каштиге? За то што људи свакад имају по колико било братскога осећања спровођу других људи. Они осећају да и сами морају колико било одговарати за срећу других људи, и да мора имати позајмице

у великој човечанској породици, као и у малој породици, појединчевој. Не можете ви ударити брата, а да не ражалите сестру; нити расплакати дете, а да не уведите матер. Грађанин, само ако није покварен, ако није огрубео, не може бити равнодушан према срећи или несрећи свога суграђанина, или своје отаџбине; све што интересује човечанство, има право да се дотакне и до њега.

Отаџбина опет, од своје стране, треба да је милостивна, марљива, и да љуби сву своју децу, па чак и странце које прима. Нема никаква интереса, ни јавнога ни приватнога, нити икакве врсте родољубља, одакле би се морало искључавати човечанство.

Дивно би било кад се никад никаквом народу, никаквој партији, не би могао учинити онај прекор, који Киријације учини римској добродетељи:

„О, хвала Богу те Римљанин нисам, Да одржим што год по чему сам човек!“

ГЛАВА ЧЕТВРТА

Д Р Ж А В А

Састав државе

Поука XXVII

„Многи људи мисле да држава мора бити велика па да буде срећна. То је истина, али у чему је величина државе а у чему њезина малешност? То не зна свако. Мисли се да је држава велика кад има много становника. То је мишљење погрешно. Величина се државе мери по мудрости њених грађана, и по њиховим установама. А може се додати још и то да сила држави долази такође од добрих нарави, и од добродетељи грађана.“

Аристотело.

Велика се људска породица дели на неколико друштва која се у опште зову *државе*.

И доста свуда, где год живе људи, где су један друге на близу, те могу да се сударају један с другим, свуда има или постаје нека *друштвена сила*, већа или мања, савршенија или несавршенија, која расправља и заклања заједничке интересе, која ради против препрека физичких или моралних, против којих би било у залуд појединцима одупирати се.

Та је друштвена сила у самој природи; њу нико не ствара, нити је поставља, него се само њоме служи. То је неки закон који се обелодањује свуд где има људи, онако као што се средотежни закон обелодањује свуда где има телеса; то је нека сила, неки скуп начина којима се ми морамо послуживати, ако желимо примити се к намери свога бића.

Челе или мрави нису се договорно онако уредили, како их видимо да живе; они не могу да живе свако о себи него онако у држави. Они нису драговољно ушли у ту државу па драговољно не могу ни изићи из ње. Исто је тако и с човеком у начеду; а у ствари је разлика само ово: човек је удружен по природи, али као створење разумно он је слободан; за њега је потребно само начело, а форма припада њему самом; он сам може одредити услове другог реда за свој живот, може их утврдити законима, уговорима, и обичајима.

А тако се и остваравао друштвени закон о ком говоримо, у историји, под разним формама, разликујући се по времену, по месту, клими, осећањима, идејама и најјачим страстима људи; тек је свакад свако друштво, које је из њега истицало, било намењено да изврши једну исту главну задаћу или мисију.

Држава се може одредити овако: Природно друштво неколиких људи (или неколиких породица) који су удружили своје личне снаге у једну општу власт да осигурају себи потпуно уживање својих права, начина за рад и напредња која појединац не може сам о себи да достигне.

Све ове користи могу да буду тројакe: једне се тичу здравља и живота, друге, душе и њених способности, а треће, спољних добара човекових и његове својине.

Држава, као друштво над друштвима, као друштво јавно, има различита имена, према разним приликама својим.

Ако је државни главар *цар*, држава му се зове *царевина* и *царство*.

Ако је *краљ* — *краљевина* и *краљевство*.

Ако је *кнез* — *кнежевина*.

Република се може назвати свака држава, јер та реч значи просто државу (јавна ствар); али се данас тако зову нарочито оне државе у којима више њих, или сав народ, врши суверенство, то јест, највећу власт у земљи.

Суверенство

Поука XXVIII

Човек, сам за се, и сваки на по се, има право да се влада по свом разуму и савести, да се користи својом умешношћу, својом телесном снагом, и добрима која је стекао, или их је представила природа његовој моћи и његовој радиности.

Човек се огласио сам собом као потпуни господар свега што је на овоме свету. Ово он може оправдати само својом моралном бољином, и даганим и умешним победама које задобија без престанка у бескрајном овом царству. За то што је јачи и од самих животиња, он треба да је смиран, а то најлесне доликује ономе ко је силян. Човеку су животиње слуге, па и робови, јер само њих он и може држати као робље, по што разумно створење не може бити саздано за *робовање*; оне су му оруђа за потребе и за задовољства; уздицом држи бесна коња, хитра кера учи на лов, а снажна вола кошка да му оре па, најпослед, користећи се највећим правом, он и једе месо од вода свога.

За што човек има ово право? За то што му то треба, а коме треба да је разуман, томе све друго мора да служи. У том се обелодањују неки ред у веселеној: животиња храни човека, а трава храни животињу која је старија од ње; биљни атом храни траву, а ниже . . . ишчезава у незнанској тами веза која држи овај ред створова.

Држава која је збирна личност, као и свака друга личност, има право да ради сагласно с разумом и савешћу народном, да се служи општом силом за свој опстанак и побољшање и себе и човека у друштву, а и оних блага која он може да ужива.

Ово право припада сваком политичком телу, и зове се *суверенство* или *највећа власт*.

Тако је, по природном закону, једини суверен општи народни разум и народна воља, премда народ преноси ту своју власт често на једнога човека, или на њих више да се лашње врше послови.

Да не би било самовољства и нереда, свако друштво треба да призна једнога *суверена*, било у самом себи, било у једном човеку, или у њих више, који би имали суверенска права.

Нема власти нада суверенску власт народа или владоца; суверен је независан и потпун господар свега што се тиче државе, тако, да он одговара само Богу за своја дела, и закон народни излази из закона Божјега, савршенији или несавршенији. У природи находи он врело и границе својој сили, меру својим правима, и уредбу за своје дужности.

Дужности суверена спроћу грађана

Поука XXIX

Суверену је дужност да одржава и управља силе и сва дела друштвена, да им даје редован пут којим ће осигурати општи мир и напредовање.

Он се за то служи средствима од три руке:

1. Служи се општом *наставом*. За хармонију и силу у друштву пре свега треба да сваки зна шта мора да чини а од чега мора да се уздржава, и чиме и како ваља да при- помаже стварању и одржавању народнога добра. Ваља дакле објаснити грађанину шта држава тражи од њега.

Та се настава врши поглавито кроз *законе*, а допуњавају је, осветљују, и чине роднијом беседе управника, и народно или јавно школовање, које се врши у разним заводима.

2. Он има власт највеће *критике*. То је право да може судити и објављивати да је, по закону, нешто забрањено; и ко нешто не учини што је наређено да се примора да то учини

3. Он врши неки *непрекидни надзор*, и *увиђује како да се што ради*. Јер он треба да настоји да буде сугласност између онога што се ради, и онога што пишу закони, да употребљује и физичке и моралне силе, којима располаже, само да одржи ту сугласност, или да је поврати ако би се кад пореметила.

Ова три суверенова права: да учи, да суди, и да управља, дају му три власти које тим правима одговарају.

Кад он *казује* своју вољу кроз законе, онда је суверен *законодавац*, и врши власт *законодавну*.

Кад пресуђује по истом том закону, онда је он *суд*, и врши власт *судску*.

А кад настоји да се врши закон; држи ред, или га повраћа, онда извршује власт *управну* или *извршну*, и зове се *управник*.

У суверену бораве права и власти друштвене; али их он не може извршивати сам собом, бар не може непосредно и потпуно. Како у слободнога народа сугласност свију воља чини вољу једну, вољу суверенску, ако би народ хтео сам собом да управља, ни један се од народних послова не би могао свршити док се не би скупили сви грађани, и та би скупштина готово морала бити увек на окупу, јер је народних послова врло много, и сваки дан ваља их радити.

Иста је тежба и ако би народ изабрао једнога човека, и дао му суверенску власт. Да сви раде, то је немогућно, а да један ради, то није довољно. Сам владалац не може и давати законе, и извршивати их, заповедати војскама, и пресуђивати безбројне спорове између грађана.

У тој се забуни нашао Мојсије одмах како је ослободно израиљски народ из јегипатскога ропства. „Сеђаше Мојсије од јутра до мрака судећи народу, који од јутра до мрака стајаше пред њим. Таст Мојсијев, видећи то, рече му: „Шта то чиниш? За што судиш сам? и држиш тако цео дан народ пред собом?... Није добро што радиш; то је врло тежак посао, и сам га не можеш свршити никад.“ Па му светова да постави старешине који ће радити у његово име, по закону. Мојсије, по овом савету, уреди управу Јеврејима.

Управа

Поука XXX

Управа извире из ширег или ужег, али свакојако потребног, пренашања суверенових својстава.

Суверен може неке важне службе у држави сам да врши, али за све друге мора наћи људе на које ће пренети своју власт, и ти људи на које он преноси своју власт, зову се државни управници — државна управа.

То и каже она политичка изрека, да „суверен влада (даје праву важност), али сам не управља.“

Тако владалац кроза своју управу која је обично подељена у три државна тела, према три главне власти у земљи, поставља и мења законе, изриче правду, и управља другим интересима друштва.

Владаоцу је дакле управа орган који од њега добива јединство, правац, и снагу.

Како је за државне потребе друштву потребно, да се маша разних начина, то се и службе управне природно деле на више струка.

Од тога долази потреба да се власт подели, и да се поставе разна државна телеса која ће ту власт вршити.

И баш је ова подела власти једно од поглавитих јамстава за слободу и за ред у друштву.

Потпуна власт, којој ништа не би претезало на другу страну, и која не би имала никакве контроле, увек је опасно оружје у рукама онога ко је има. Да не би било тога, ваља да је онај који врши таку власт доста осветљен те да власт врши добро, да је довољно смотрен, те да је употребљава кад је корист и потреба, да је добродетељан, те да је не обрне на свој интерес, ни на интерес коме другом, нити по жељи какве страсти или ђуди.

А ко тражи такво савршенство, нека не иде међу људе; него људе треба поставити у такав положај да увек могу чинити добро, а зло да не могу.

Ето за то се и гледало да се поделе власти и службе.

Човек, или тело, што издаје законе, мора желети да они буду праведни, јер, по што их не ће извршивати сам, то не може ни отклонити од себе њихове последице, ако би кад потпао под њих и сам као и сваки други.

Управник не може ништа узети од народа преко закона, јер је законодавац казао колико се за што сме наплатити, и о свем мора јавно да се да рачун.

А и онај што пресуђује, кад би нешто сам и кројио закон, и судио по њему, зар не би могло бити, да неки закон дотера према кривцу, те да га осуди, или ослободи, како је кад према коме расположен?

Па и осем свега тога, свака струка државне управе тражи много знања, изучававања, прилежности, те је и за то та деоба добра, да се сваки може за своју струку спремити.

Сваки не може све добро радити. Оно начело по ком у индустрији најлепше грађевине граде радници који су се нарочито извежбали за то вреди и за науке и за политику.

З а к о н и

Поука XXXI

Очевидно је да главне темеље и услове државнога друштва треба да знају они који су чланови томе скупу; свако треба да зна: које је његово место у тој задрузи, шта она од њега тражи, шта му забрањује, какве користи он има од свога рада и од свога поковавања, какве га каштиге чекају, ако напусти своје дужности, или погази права другога.

Владалац, изражавајући се законодавним оргланом, даје све ове *уште* свечаним и освећеним речима *законским*.

Закон дакле није ништа друго него израз суверенске народне воље којој се сви морају покоравати.

У слободним државама народ се покорави само законима које даје сам посредно или непосредно.

Ко био да био законодавац, дужност му је да даје законе праведне и корисне. Они ће бити праведни, ако истичу из врела слободе, једнакости, и благодати, или, краће да се каже, из јавнога морала; биће корисни, ако теже да обезбеде, да облакшају, да роднијима учине односе између грађанина и грађанина, и између грађана и државе.

Оно што законодавцу не налаже ни једно од ових правила зависи од његове воље, и тиче се мање саме ствари, а више форме и спољне хармоније међу установама.

Понекад законодавац, пре него почне ређати оно што заповеда, излаже узроке рашта то чини, и начело кога се држи у том послу; то се обично зове законски *предговор*, или претходне одредбе. То је често добро да се учини, али се може и не учинити. Двоје је без чега закон не може бити: 1. не може бити да не садржи никакве заповести, и 2. да не каже какве су последице од те заповести, грађанске или кривичне, ако би је ко прѣступио.

Почем је потребно да свако зна закон, то се закон и објављује сваком; то је оно што се зове *проглас* закона или *обнародовање*.

Као што нико не може слушати заповест пре него што је је дознао, тако и закон не може важити пре него што се *прогласио*: и он не може каштиговати, нити што расуђивати што је свршено пре његовога постања, мањ ако је он за тај случај блажи од онога закона који замењује, а и ово се чини по начелу благости, или блажега тумачења.

Из тих истих узрока, закони треба да се пишу просто, разговетно, и јасно; јер ако је слог законâ висок, таман, они се не ће разумети, или ће се разумети рђаво, па ће постати права замка за људе.

Грдни велики зборници закона, који имају све државе у Јевропи, и који су често читава зборка, изазивали су многу праведну критику на се. Само неколики људи, стручни правници, могу да нађу смисла, и да се помогну у тој гомили одредаба и параграфа.

Међу тим је свуда усвојена ова одсечна мисао: „Нико се не може правдати незнањем закона.“ Кад савест и права памет не би могле, у многим приликама, заменити оскудицу знања, онда би у том послу било жалосних противуречности. Закони треба да су блиски народној савести, обичајима, и наравима, па ће их тако свака лашње разумети, и више поштовати без велике силе и нагона.

Основни закони

Поука XXXII

У сваком државном телу, које је правилно урађено најважнији је закон онај који одређује облик, и главне путе земаљској управи.

Суверен сам собом, или органом власти коју признаје, објављује своја друштвена начела, бележи последице из тих начела, прта установе које из тога истичу, и тако удара бакву за развитак свију законâ.

Ако какво политичко друштво само собом влада, онда ту народ и објављује како хоће да се управља, и он одређује влади коју поставља погодбе њезинога овлашћења.

Ако ли је суверен владалац, цар, или краљ, монарх неограничен, онда и он тако исто објављује како мисли да управља својим поданицима. Кад је пак суверенство подељено, онда се између владоца и народа о тим истим стварима учини неки договор и као неко наравнање.

У сваком случају, суверен ствара један основни закон који се зове негде *Устав*, негде *Конституција*, негде *Хартија*, *Статут*.

Обично у таком уставу имају две главне поле: једно су права која устав *ујемчава*, а друго су права која он *поставља*.

Државно друштво, државна заједница, као што смо видели, не треба и не може да прогута сву личност појединца; она мора дати један део човеку а други грађанину. Најтеже је и најважније у политици одредити границу међу правима грађанина и његовим дужностима према друштву. Власт, која се зове тиранство, тежи некад да прогута свега човека; а човек опет, који хоће да се ослободи од друштвених дужности, напушта и своја права и тежи на анархију. Тиранство и анархија, две су зле крајности, једнаки непријатељи човекове среће и слободе.

Има дакле права која устав не ствара него само признаје, и која би важила за сваког човека, баш и кад би их одрицао или нападао ма какав закон.

Та су права нераздвојна од човекове природе, и могу се сва казати у овом начелу: човек има право *да живи животом телесним, умним, и моралним*.

Тешко је тачно побројити сва та права; философи су то огледали у својим књигама, а законодавци у уставима. Ево од њих неколико формула:

„Људи се рађају као слободни, и сви су једнаки.

„Та им се својства не могу никад одузети.

„Свак има право тећи, куповати, и продавати.

„Сваки човек има право мислити како хоће, и своје мисли казивати другоме речма и штампом.

„Сваки човек има право на своју савест, своју веру, своје достојанство, и част.

„Живот је сваког човека нешто освећено.“

Најважнији је онај део у уставу који утемељава политичка права која су, тако рећи, извор свима другим правима.

Законици

Поука XXXIII

Устав, с органским законима у којима су непосредно развијена његова начела, може се назвати *основни закон*, или *политички законик државе*. Законодавац ствара још један низ закона којих се збирке, према предметима о којима говоре, зову нарочито *законици*.

Закони који говоре о стању и правима лица према породици, имовини, према уговорима, и т. д., зову се *имовни законик*.

Сила је имовних закона, да досуде материјалну накнаду или наплату.

Закони који заклањају јавне и приватне интересе од напада, преваре, и силе, зову се *казнени законик*.

Сила је ових закона у том да осуде на телесне кажњиге, под које потпада ко год гази закон.

Гажење је закона двојако; једно се зове преступ, а друго злочинство. Преступ је кривица мања а злочинство-велика.

Нема ни престапа ни злочинства ван онога што је закон огласио као такво. Отуда је она изрека: „Све се може што није у закону забрањено; али то не значи да је то све и по моралу допуштено.

Збир закона који говоре о општем и засебном правцу који се даје друштву и појединцима, који се тичу отварања

државних прихода и управе с њима и другом имовином, могу се назвати *законик управни* или *административни*. У њему обично има врло много наредаба које се тичу некад грађанских закона, некад казних, а некад самога поступка.

Има нарочитих закона који прописују како ће се излагати, бранити, и свршавати спорови око интереса личних и засебних између грађана и друштава; а има других који одређују како ће држава испитивати и осуђивати преступнике и злочинце.

Ти се закони зову:

Законик о грађанском поступку, и

Законик о казном поступку.

Поступку је намера да закони и друштвене интересе и приватне од какве самовоље судија, од пренагљене или пристрасне пресуде, од неправедне осуде или ослобођења. Поступак прописује судији како ће поступати; он му казује све до ситница како ће добро разликовати и распознати свачије дело и свачије право.

Васпитање је допуна законима

Поука XXXIV

Закони заповедају и упућују, и тиме су они довољни за спољни ред. Али у држави, која припознаје слободу као начело, ред ваља да влада и у умовима; закон треба да је прав пред савешћу, а сила пред разумом.

Држави је дакле прека дужност да попуњава радњу закона ширењем науке о моралу, о јединству, хармонији, што одговара врелу или начелу закона.

А ово допуњавање закона није ништа друго него народна настава и васпитавање.

Ко има право да заповеда народу, ако је просвећен и моралан, треба да настоји да људе увери да он не заповеда као тиранин, и да су његове заповести сагласне

с јавним и засебним народним интересима; он мора, дакле, жудети да упућује, наравно без икакве принуде, и осећања и мисли.

То се све врши основном наставом грађанском и религиозном, где породица, црква, и држава извршују унаточ свој утицај, коме свакад треба додати још утицај обичаја и јавнога мишљења.

Нема ништа законитије од мудрога државинога подстицања, посред њених разних брига, које се ипак све мире међу собом; јер ни дете, ни момак, ни члан породице, нити члан цркве, не могу живети некаким животом који би био независан од њиховога својства грађанскога.¹

Средње и више школе, осем што подижу ступањ народних знања, спремају људе за индустрију и за све друге послове, још су нека мера за општи правац идеја, које су удесне за оно чему друштво тежи.

Али како је мисао неоспорно човеково право, то уз васпитање и наставу службено уређену, треба да има и независна настава и наука. Из тога извире неки умни редовни покрет који изазива толике борбе, као што су оне што прате слободу штампе, али које све помажу да се друштво поправи, и да знања напредују.

„Мудра земаљска управа, вели један писац, ваља да води бригу о омладини. За наставне методе она може урадити више него нико, може сачувати родитеље од штетнога тумарања и шкољивога огледања. За наставу она је најбољи судија, да каже какву светлост ваља ширити; она се једина може борити против људских навика и лењости. Најпосле, само моралним васпитањем, држава може дати јединство народноме карактеру.“

¹ Да видимо како говори један старински појета о важности грађанскога васпитања: „Ти си отац: то је дело што ћеш у свом сину дати једнога грађанина народу и отаџбини, ако га спремиш да је користан држави, способан да ради земљу, снажан да војује, добар у мирно доба за народске послове; за то је врло важно какво ћеш васпитање, какве ли нарави умети ти да му даш.“ *Лувенал.*

Разни облици управе

Поука XXXV

Историја нам показује три главна облика у образованих друштава. Они иду један за другим по времену као и по идејама.

У првобитним друштвима, какав хитар и јак човек, вешт или страхан по својој сили, какав снажан породички поглавар, дочепавши се власти, предводио је народ, чинио према ономе што је хтео или могао, и за се и за народ. У другим приликама, неколики од оваких породичких старшина или одважних ратника, ступали су у договор да врше власт коју су приграбљавали заједнички; с њиховим синовима и другим свезама између ових, растао је број поглавица у држави. Најпосле, осветљенији народи, и у бољим приликама, које нису биле згодне за грабљивце, признали су, да сваки има једнако право да заповеда и једнаку дужност да слуша, па су се тако сами и договорили о начину, како да се отправљају државни послови.

Тако су постала три главна облика управе. Како је где право заповедања (суверенство) припознато *једноме човеку, неколицини људи, или свима*. Држава се зове према томе: *монархија* (један главар), *аристократија* (власт у привилегисаника), или *демократија* (власт у народа).

Свака је управа неки ред, а сваки се ред може да тврди само на моралу. У републици ће све ићи наопако ако грађани нису добри, а у монархији опет, ако је владалац рђав.

Мешовити облици управе

Поука XXXVI

Сваки од она три главна облика управе може да се измени више или мање, ако се у њ умеша што од друга два облика.

Од деспотске султанске управе, или какве монархичке аристократије, има силовство разних врста монархија.

У деспотији је владаочева воља закон, јер оно што се зове закон, може сваки час да се измени, да се обори, да се погази, како је господару угодно. То се зове влада *страха*.

У ограниченим монаркијама, имају неки закони, неки обичаји којима се владалац мора да покорава; други се опет могу да промене само по одређеној форми. Често у овакој држави владалац дели власт с неким народним телесима, с племством, са скупштином. Таква је била стара француска монархија.

У уставној монархији народ се сматра као суверен а владалац као представник тога суверенства. С тога се за њ и каже, да он „влада а не управља.“ Сва сила државна долази од народнога представништва.

Монархиска је у оваквој држави она струја или пренац који владалац даје свим пословима постављајући министре и друге главне државнике, и оно право које он има да понекад прими или одбаци законе, и т. д.

Што је аристократско у такој држави то се држи утицајем политичкога тела које аристократију представља, или служи њезиним тежњама, и подиже се владачком милостљу, и одликовањима која јој се у држави чине.

Живаљ демократски ту ради кроз избор скупштине, која њега представља, и која јима главно учешће кад се претресају и усвајају закони, одобрава порезе, претреса њихов потрошак, хвали и куди радњу државне управе. Ето таква је енглеска монархија.

У оваким управама, највишу власт надгледа и умерева једна или више власти које се броје као ниже власти. Ту је највећа вештина: умерити све те јавне власти тако, да се држе и раде, а да се ни једна не упице у другу.

Демократија може бити чиста или представна.

Чиста демократија може поднети за врло мале државице. То је оно где се народ управља и врши све своје послове непосредно сам собом.

Представној је демократији главно начело избор. Ту народ бира људе који треба да саставе управу. Он за држава некад по неке власти, које сам врши као и у чистој демократији. Тако су примање неких закона, одобравање уговорâ, и т. д.

ГЛАВА ПЕТА

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОШАЈИ

„Најтачнија дужност једнога народа сирому другому јесте не шккодити му.

„Народи су тако исто као и појединци потчињени вештој правди која нама заповеда да смо добри.“

„Нема ништа страховитије од оружане неправде.“

Аристотело.

Општи појмови међународнога права

Поука XXXVII

Међу разним државама, као деловима велике људске породице, може бити одношаја као и међу појединим људима. Цело човечанство има својих општих интереса, као што и сваки народ има својих засебних користи. Закон који измирује ове двојакe интересе, вреди за све међународне одношаје.

Свака држава има право да опстане; у том су оне све равне једна с другом. Свака има право на слободу, независност, на достојанство које приликује њеној природи; свака има право да развија своје силе, своје унутрашње установе, да их мења по вољи народа; али мора поштовати таку слободу, и така иста права и у својих суседа.

Друштво народа треба да потпомаже општи ред у својој средини, да не допушта каквој држави реметити га.

нити газити другим државама и другим грађанима права која су богодана човеку¹

Ова начела извиру из саме природе, и по њима се расправљају најпростији одношаји међу народима. Али што се ти одношаји већма множе и шире, по потреби кроз дуже време, и узајамним одобравањем оних којих се тичу, утемељују се међу народима јасна и *позитивна* правила за те одношаје.

Закон дакле који суди народима нешто је *природан* а нешто *позитиван*; природан је у својим најопштијим претписима, који нису ништа друго него просте одредбе морала, а позитиван је у оном што излази из утврђених обичаја, договара, и уговара.

Међу тим нема никаквога устава, ни законика за све народе и државе, почем на земљи нема никакве власти која би била од свију старија, и која би могла настати, да се овакав закон изврши и, кад би затребало, да му да и силу.

Само је један Бог поврх свију народа, а Бог је и њима дао слободу као и човеку.

Често се народи лише сами, или лише једни друге, среће од мира, коју би могли уживати кад би својим разумом и својом савешћу тражили, у божанском закону услове за добру и родну слогу, која би, „славећи Бога, давала добрим људима мир на земљи.“

¹ У име тих начела Енглеска и Француска с правом забрањене *пренос црнаца* у свим морима где се лепршају њихове заставе, и усташе против оних који се ухвати да ово чине ма у којој земљи то било. И зар образовани народи немају права закратити ropство где га год има, устати против сваке земље која држи то варварство?

А колико ближе мора да се такне срца судбина једнокрвне браће која, стењући под туђим варварством, немају ни једнога од оних права која су неоспорна свакоме народу. Не види ли се јасно из овога да су Срби много пре дужни били устати свом снагом својом на ослобођење своје браће, него што се образовани Јевропљани заузеше за ослобођење кукавних црнаца?

Многи су врло честити и паметни људи, кроз толике векове, жудели за неким таким уређењем кога је идејална лепота са свим супротна с несрећном судбином народа, који се, ето, и данас јавно или тајно гложе међу собом.

Али се таким људима свакад одговарало: „Ваш је наук *утопија*, машта, обмана; то не може бити!“

Наравно је, да се ваља чувати од утопија и од машта; али није утопија кад се тражи да се зло поправи, бар колико се може; није машта кад човек тежи к добру.

Практички напредак, овај вечити хромак, који тако назорице иде за идејом, али ипак иде увек, показује нам у историјским чињеницама утеху и наду.

У старо време, мрзити странца у мирно доба, као и рату, било је колико и љубити своју отаџбину. Међу државама је било увек трвења, непријатељства, и борбе; уговори о миру били су само примирја, и најпросвећенији људи, као и проста светина, мислили су да је и држави и грађанима величина, напредак, и срећа, ако освајају, ако добијају лаврових венаца, и доста плена. Тек би кад и кад државници изјавили да неки и неки рат није праведан, и то више ради изговора, него ради правих разлога. Аристид, који се није усуђивао световати народу рат неправедан а користан, био је за причу, као човек од необичне добродетељи. Али кад један нови беседник у великој скупштини подвикну: „Пре нека пропадну насеобине, него једно начело!“, то јест, жртвујмо преварне интересе доброме и праведном закону: онда те речи посташе израз јавне савести, израз таког осећања коме се свако честито срце мора одазвати.

За хришћанства, које је умерило и сама варварска освајања, јавне су се нарави ублажиле; напредак наставе и друштвених знања данас је учинио да само они ратови находе одобравање, који се воде за ослобођење кога народа испод туђинског јарма. И данашња просвета исповеда да је само одбрана праведан рат; одбрана своје крви и језика од туђег притиска. Иначе морал и народна економија траже свуда и за све мир, укидање царинских сметња међу на-

родима, и слободну размену предмета и идеја; речју, траже зближење и браство међу народима. Јер се данас већ свуда зна да није истина оно што се пре говорило: „Несрећа једних срећа је других.“

Кад је мир, а кад је рат

Поука XXXVIII

Мир је права потреба друштвеноме животу; он је природно и редовно стање народима.

Кад је мир, народи склапају и обдржавају своје пријатељске и корисне одношаје: оживљавају своје трговачке и умне промете; помажу један другом у предузећима; поштење и благост огледају се у свим њиховим пословима, и ако сусед суседу учини какву неправду, то се извиди, претресе, пресуди, са свим по правди, и одмах накнади, као год што би чинили и појединци који би желели да живе у љубави, и да не падају у трошкове и дангубе терајући се по судовима.

Да расправе своје одношаје, своје узајмичне интересе, народи склапају међу собом уговоре. Ове уговоре приправљају, претресају, и углављују владе преко својих представника, који се зову: амбасадори, посланици, пуномоћници, и дипломатски заступници.

Уговори, који се редовно углаве, и суверени их одобре, постају закон за државе уговорнице.

Има и сада лукавства, обмане, и застрашивања у међународним одношајима: дипломатија, као вештина којом се управљају народни послови, у том је изашла на зао глас. Међу тим је искуство доказало да сва та средства више уде него што годје, и ако се поштена страна и превари овда онда, опет, у дужем времену, она најпосле стече и успеха и поштовања.

Народи преварени довијају се вешто, било силом било милдом, да се измигоље испод штетних услова; а они који

се на то нагнају силом, само чекају згоду, па да устану и да се освете. Те тако из зла ниче зло, и пожар не ће да поштеди ни онога који је бацио жишву у кућу свога суседа.

Као што рекосмо мало пре, некад је рат потребан и праведан; то бива кад се води за *одбрану*, кад се води за заштиту најсветијих народних права која тиран газии, или кад се има да накнади каква велика и неправедна штета.

Макар колико да је груба овака правда, опет и она има нека своја правила, своје законе. Ти закони долазе од нарави, од осећања части, од јавне савести, а нарочито они који су за то да се што више сузи употреба насиља.

Рат, дакле, под тим условима, постаје неко оруђе којим се причињава што веће зло сили непријатељској, (само да се она нагна да се покори, или да поправи штету због које се и завојштило на њега.

По правилу, рат не треба да се започне докле не буде објављен, јер би сама претња могла учинити оно што се ратом жели постићи, па зашто би се чинила неправда ратом, кад би се то и самом објавом могло добити?

Рат треба да упућује своју затирачку радњу само на оно што припада правој непријатељској сили којом му се он одупире. Он мора поштовати неке законе човечности, то јест, не треба да употребљава гнусна и осудна средства, као што је отров, убиство из потаје, нити да чини зла која не приносе ништа његовој цељи, као, на прилику, кад би мучно рањенике, кад би убијао људе који му се не могу одупирати, или би чинио силу мирним грађанима, узнемиривао жене и децу: он не треба ни да одузима, ни да упропашћује засебну имовину.¹

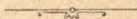
¹ Међу тим се на морима и дан доћи поступа врло строго: „Море је остављено гусарима за време рата;“ све што припада непријатељу, или му је намењено, може се ухватити и отети.

Човечнија правила усвојиле су јевропске државе у Паризу 1855 16. Априла, кад ово утврдише ово:

1. Гусарство на мору укида се за свакад.

2. Неутрална застава заклања непријатељску робу, осем ратне контрабанде.

Хоће ли просвета учинити да кад год нестане несрећних ратова? Досад су се ове борбе међу народима (па баш и борбе унутрашње које ми помињемо само што су сличне с ратом а немамо овде да говоримо ништа о грађанском рату), ове историјске превртаније виђале и опајале у свим стањима, и у свим облицима друштвеним. Али баш да просвета и не могне, и не узмора уништити за свагда у недрина држава и народа ову различитост мишљења и тежња, интереса и карактера, ове управо супротности, које су, кад се развију у правим границама, подстицање и хармонија, опет она тежи све више и више, да зглади што у том има непријатељско, да отклони затричке борбе које може да подстакне охолост и саможивост. Дајући увек више важности и снаге истинитој праву, она ће, колико јој се више може, уништити несугласност, које може бити међу засебним интересима појединаца, партија, друштава, и човечанским, општим интересом.

3. Роба неутрална, осем војне контрабанде, не може се хватати, кад је под заставом непријатељском.

4. Блокада, ако хоће да важи, мора бити снажна, то јест, мора се обдржавати с толиком силом, да доиста забрани приступ к обалама непријатељским. —

А бечки је конгрес оборио превоз ратна и утврдио слободу пловидбе по рекама.

ТРЕЋИ ДЕО ДРЖАВНО СТАЊЕ СРБИЈЕ

—
Поглед у прошлост

Поука I

Данашња Краљевина Србија тек је део некадашњих српских земаља.

После битке на Пољу Косову (15. Јуна, 1389), српска је држава мало по мало губила своју независност, док није, 1459, са свим потпала под Турке.

Од тога доба, до почетка овога века, српски је народ више пута огледао да васкрсне своју некадашњу државну самосталност, али је то обично плаћао многим крвљу, и огариштима својих кућа и добара. Тако је бивало у данашњој краљевини, у Босни, и у Херцеговини. У Црној Гори пак одржала се слабачка свећа српске независности. Повукавши се у своје стеновите горе, оставши без свега што је човеку угодност у животу, Црногорци су бранили своје кршчеве од Косова до најновијега времена.

Из Старе Србије се у два маха кретао многи народ, с црквеним својим главарима, те у суседној аустро-угарској земљи тражио насеља и мирнијега живота.

У Угарској је српском народу било готово као и у другим некад срећним српским земљама. Нису можда били они исти терети који пода Турцима, али су за то били други некад и убитачнији. Тако то траје ето и данас.

У такој државној раздробљености српских земаља, није се ни у народа могла одржати свуда једна народна мисао и тежња.

У дужем времену, три су вере стекле поклоника у српском народу: *православна, римокатоличка, и мухамедовска.*

У данашњој краљевини, и у Старој Србији, остали су православни.

У Босни и Херцеговини велики део народа, мачем нагнан, прешао је у мухамедовску веру, или, као што се обично говори, *истурчио се*.

Неки су опет у тим земљама и у неким круновинама аустроугарским примили веру римокатоличку.

То троверје постало је нов извор невоља за наш народ. Јер вере, које су међу људима за то, да их питоме, да их братиме, и шљубљују, често су, са свим наопако, биле извор мржње и братоубиства.

Поред ове поцепаности у вери, народна је раздвојица још већа несрећа.

Народни певац врло разложито јадикuje:

„Просто, веру што промени другу,

„Ал' не просто никад ни довека,

„Што се звати Србином не хоће!“

Тек у новије време, кад се просвета почела ширити међу нама, и уносити сувремене мисли о народности, опазило се, да сви без разлике паметни родољуби

„Не питају ко се како крсти?

„Но чија му крвца греје прси?

„Какво л' га је задојило млеко?

Ако дакле нисмо засад сви у једној држави, под једним законима, и у једној вери, опет јесмо и остајемо сви један народ, једна крв, па за то и ваља да сви к једној народној мети тежимо, и у тој тежњи баш вере треба да нас потпомажу.

Србија кнежевина

Поука II

Да се вратимо на данашњу нашу малу отаџбину, на лепу и миду Србију.

У почетку овога века, управо 1804, дигну се оцели наши на Турке. За девет година тешке и јуначке борбе, очи-

сте они добар комад земље од Турака, установе државу, уреде војску, и тако, у малом обиму, васкрсну некадашњу српску независност и народну самосталност.

Године 1813. пропадне та држава, и Турци опет узму Србију.

Године 1815 букне нов српски устанак, краћи али срећнији од првога. После кратке крваве борбе, после дугих и мучних преговора, израде одеви наши, да се Србија призна као држава, која има своју унутрашњу потпуну аутономију, али да плаћа отоманској порти 2,300.000 гроша данка на годину.

То је свечано објављено српском народу у Београду, 30. Новембра, 1830 године.

Од тога доба обустављено је даље ратовање ван граница Србије за ослобођавање српских земаља; него се радња Срба у Србији већином обрнула на усавршавање и подјемчавање унутрашњих грађанских слобода.

У том послу бивало је некад великих погрешака, а некад се чак и братска крв морала проливати. Као да се и овде хтела да потврди она старинска истина, да људи никакав напредак не могу, или не ће, да учине, докле га најпре скупо не плате.

Носилац државне власти, за време ратовања и одмах после тога, као веран израз оне тежње српскога духа која хоће да мисао народнога уједињења што пре буде извршена, за што је, наравно, потребно да је државна радња јака, брза, и успешна, радио је сваком приликом да државну власт оснажи.

Други опет, помишљајући да се овај одморак може а и мора, продужити и кроз неколике десетине година, желели су то време употребити на развитак унутрашњих грађанских слобода, те тако да народ добије што веће користи за своје труде, и за проливену крв.

Из та два погледа, изродила се унутрашња борба међу поглаваром нове српске државе, и првим људима у народу. Први је из показаних разлога желео да владоцу остане

што више власти, а други опет, тражили су повољније услове за развитак грађанских права. Поред све своје добре намере, ови су се последњи често варали, мислећи да се грађанима права орађују од стешњавања другим чим а не једино развијеном свешћу о дужности, просвећеним патријотством самих држављања, и грађанским чврстим карактерима.

Непогодност међу првим људима у Србији и тим и зазивана мешавина туђе политике учинише, те последак оне прве борбе за унутрашња права — *Сретењски Устав*, који је дан о Сретењу 1835 године, оста мртво слово.

Трвеће се продужи, без задовољења и једне и друге странке, докле, најпосле, из тога не изађе, 1838, онај султански устав који је важио у Србији више од 30 година.

О Троицама 1869. у Крагујевцу, народна скупштина је примила нов Устав који је после важио скоро двадесет година.

Србија краљевина

Поука III

Кнежевина Србија, желећи ослободити и ујединити и Србе који су под Турцима, објавила је (20 јуна 1876) рат Отоманској Порти. Неједнака борба отворила се одмах између Срба и Турака нарочито око Ниша, на Тимоку, на Јавору, и на Дрини.

Турска је кренула на Србију сву своју војску. Срби су се били колико су боље могли, али су, најпосле, морали превеликој сили уступити. Турци су заузели Зајечар, Књажевац, и Алексинац.

Али кад наскоро би повраћен мир, они су оставили земљу кнежевине, и тргли се за границу нашу.

Године 1877 (децембра 1) Србија објави Турској други рат. Српска војска, у овом другом рату, беше срећнија него у првом. Она тада освоји Ниш, Пирот, Врање, Топлицу, и Лаб близу до Косова.

Берлински мир, после тога ратовања (1 Јула 1878) донесе Србији независност од Турске, и увећа је са четири округа: Пиротским, Нишким, Прокупачким, и Врањским.

Године 1882 (фебруара 22) Србија се прогласи као *Краљевина*, и тиме споји будућност српскога народа с прошлошћу његовом. Све Јевропске државе признаше овај чин, и отаџбину нашу примише у своје коло.

Међу тим у нас је важио Устав проглашени у Крагујевцу о Троицама 1869.

Против тога устава изјављивано је више пута незадовољство и жеља да се замени бољим, подеснијим за ново стање и нове прилике.

Србија краљевина уставна

Поука V

Краљ Милан, својом прокламацијом 14 октобра 1888, позва народ да избере посланике за велику скупштину која би дала земљи нов устав.

По том позиву, велика народна скупштина саста се у Београду прве пола месеца децембра 1888.

У сали народнога позоришта у Београду, 22 децембра 1888, Народна скупштина прими, и Његово Величанство Краљ Милан ту на месту утврди нови Устав који данас важи за краљевину Србију.

Овај устав има петнаест делова који ће се сви овде изложити да се ви, млади пријатељи, који сте данас Србији нада а сутра ћете бити њена снага, познате још зарана са законом темељцем у својој отаџбини.

МИ

МИЛАН ПРВИ

по милости божјој и вољи народној

КРАЉ СРБИЈЕ

ПРОГЛАШАВАМО И ОБЈАВЉУЈЕМО СВИМА И СВАКОМЕ ДА ЈЕ ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА, ДРЖАНА У БЕОГРАДУ МЕСЕЦА ДЕКЕМБРА 1888 ГОДИНЕ, РЕШИЛА, И ДА СМО МИ ПОТВРДИЛИ И ПОТВРЂУЈЕМО :

УСТАВ

ЗА

КРАЉЕВИНУ СРБИЈУ**ДЕО I**

Облик владавине, државна вера, и државна област.

Члан 1. Краљевина је Србија наследна уставна монархија с Народним Представништвом.

Члан 2. Грб је Краљевине Србије двоглави бели орао на црвеном штиту с круном краљевском.

Врх обе главе двоглавога белог орла стоји круна краљевска; а испод сваке канџе по један кринов цвет. На прсима му је грб Кнежевине Србије »бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком углу крста».

Народне су боје: црвена, плава, и бела.

Члан 3. Државна је вера у Србији источно-православна.

Српска је Црква автокефална. Она не зависи ни од које стране Цркве; али одржава јединство у догмама са Источном Васељенском Црквом.

Члан 4. Државна област Краљевине Србије не може се ни отуђити ни раздвајати.

Поука VI**ДЕО II****Уставна права српских грађана.**

Она се не може ни смањити, ни разменити без пристанка Велике Народне Скупштине. Али у случајима исправке ненасељених граница од мање важности довољан је пристанак обичне Народне Скупштине.

Члан 5. Краљевина Србија дели се на 15 округа. Окрузи се деле на срезове, а срезови на општине.

Члан 6. Како се добива и губи српско грађанство, каква права оно даје, и како та права престају одређује се овим Уставом и законима.

Члан 7. Сви су Срби пред законом једнаки.

Члан 8. Грађанима српским нити се могу давати, нити признати титуле племићства

Члан 9. Лична слобода ујемчава се овим Уставом.

Нико не може бити узет на одговор, сем у случајима које је закон предвидео и начином како је закон одредио.

Нико не може бити притворен, нити иначе лишен слободе, без писменог и разложима поткрепљеног решења истражнога судије. Ово решење мора се саопштити лицу које се притвара, у самом часу притварања. Само кад је кривац ухваћен на делу може се одмах притворити, али му се опет решење о притвору мора саопштити најдаље за 24 часа од како је притворен.

Против решења о притвору има места жалби првостепеном суду. Ако притворени не изјави ову жалбу за три дана од како му је решење о притвору саопштено, онда најдаље за 24 часа после тога рока мора истражни судија послати предмет суду и без жалбе. Суд мора у року од 24 часа од како је предмет примио, издати своје решење, којим решење истражнога судије о притвору оснажава или уништава. Ово је судско решење извршно.

Органи власти који би скривили против ових одредаба казниће се за незаконо лишење слободе.

Закон ће одредити у којим ће случајима суд бити дужан да притворенога пусти на слободу без јемства, или на јемство, лично или новчано.

Члан 10. Нико не може судити ненадлежни суд.

Члан 11. Нико не може бити суђен, док не буде надлежно саслушан, или законом начином позван да се брани.

Члан 12. Казна се може установити само законом и применити једино на дела за која је закон унапред рекао да ће се том казном казнити.

Члан 13. Смртна се казна укида за чисто политичке кривиче.

Изузимају се случајеви извршења или покушаја атентата на личност Владоочеву и на чланове Краљевскога Дома, за које је одређена смртна казна у Кривичноме Законику.

Изузимају се сем тога и случајеви у којима је уз чисто политичку кривицу учињено још неко кажњиво дело, за које је у Кривичноме Законику одређена смртна казна, а такође и случајеви које војни закони казне смртном казном.

Члан 14. Српски грађанин не може бити прогнан из земље. Он се не може протеривати ни у земљи из једнога места у друго, изузевши случаје које је закон изречно предвидео.

Члан 15. Стан је неповредан.

Власт не може предузети никакво претресање ни истраживање у стану српских грађана, осим у случајима које је закон предвидео и начином како је закон прописао.

Пре претреса дужна је власт предати лицу чиј се стан претреса писмено решење истражнога судије, на основу којег се предузима претрес. Прстив овог решења има места жалби првостепеноме суду. Али жалба не задржава извршење претреса. Претрес ће се вршити увек у присуству два српска грађанина.

Одмах по свршеноме претресу власт је дужна предати лицу чиј је стан претресан уверење о исходу претреса, и потписани списак ствари одузетих ради даље истраге.

Ни у коме случају претрес не може бити ноћу.

Члан 16. Својина је неповредна, ма какве природе она била.

Нико не може бити принуђен да своје добро уступи на државне или друге јавне потребе, нити се право приватне својине може ради тога ограничити, осим где закон то допушта и уз накнаду по закону.

Члан 17. Казна одузимања имања (конфискација) не може се установити.

Али могу се одузети поједине ствари, које су или производ кажњивог дела, или су као оруђе за то послужиле, или су биле намењене да послуже.

Члан 18. Слобода је савести неограничена. Све признате вере слободне су и стоје под заштитом закона у колико вршење њихових обреда не вређа јавни ред или морал.

Члан 19. Забрањује се свака радња управљена против источно-православне вере у Србији (прозелитизам).

Члан 20. Српски се грађани не могу ослободити својих грађанских и војних дужности позивајући се на прописе своје вере.

Члан 21. Настава је слободна, у колико њезино вршење не би вређало јавни ред или морал.

Основно је школовање обавезно. Оно је бесплатно у јавним основним школама.

Члан 22 Сваки Србин има право да у границама закона исказе своју мисао: говором, писмено, штампом или у сликама.

Штампа је слободна.

Не може се установити ни цензура, ни каква друга превентивна мера која спречава излазак, продају, или растуривање списа и новина.

За издавање новина није потребно предходно одобрење власти.

Од писца, уредника, издаваоца или штампара не ће се тражити никакво јемство (кауција).

Новине и друге штампане ствари могу се забранити (узаптити) само ако садрже: увреду Краља и Краљевскога Дома, или увреду страних владалаца и њихових домова, или позив грађана да устају на оружје. Али и у тим случајима власт је дужна за 24 часа по извршењу забране спровести дело суду, а овај је дужан такође за 24 часа оснажити или поништити забрану. У протичном случају сматра се да је забрана дигнута.

Штампа не може никад бити подвргнута административним опоменама.

Сваке новине морају имати одговорнога уредника који ужива грађанска и политичка права.

Писац је одговоран за спис. Кад је писац непознат, или кад не станује у Србији, или је неспособан за одговорност, одговорни су уредник, или штампар, или растурач.

Члан 23. Неповредна је тајна писама и телеграфских депеша, осим у случају кривичне истраге, и у случају рата.

Закон ће одредити који државни органи одговарају за повреду тајне писама и телеграфских депеша.

Члан 24. Српски грађани имају право скупљати се мирно и без оружја у зборове, управљајући се при томе по закону.

За држање збора у затвореном простору није потребна пријава власти. За зборове под ведрим небом који подлеже нарочитим законима и уредбама, мора се претходно власт известити.

Члан 25. Српски грађани имају право удруживати се у целима које нису противне закону.

Ово право не може се потчинити никаквој превентивној мери.

Члан 26. Сваки Србин има право обраћати се у своје име земаљским властима молбом коју може потписати један или више њих. А као целина могу подносити молбе само надлештва и правна лица.

Члан 27. Сваки Србин има право да се жали против незаконитих поступака власти.

Ако виша власт нађе да је жалба неоснована, дужна је известити жалиоца у своме решењу о разлозима са којих му жалбу не уважава.

Члан 28. Сваки Србин има право да непосредно и без ичијег одобрења тужи суду државне чиновнике и званичнике, као и председнике општина, кметове, и општинске званичнике, ако су они у својем службеном раду повредили његова права.

За министре, судије, и војнике под заставом важе нарочите одредбе.

Члан 29. Свакоме је српском грађанину слободно да иступи из српскога грађанства, пошто испуни обавезе војне службе и друге дужности које би имао спрам државе или спрам приватних лица.

Члан 30. Странци који се налазе на српском земљишту уживају заштиту српских закона што се тиче њихове личности и њиховога имања. Али они су дужни подносити терете општинске и државне, у колико се томе неprotиве међународни уговори.

Члан 31. Забрањује се издавање чисто политичких криваца.

Поука VII

ДЕО III

Државне власти.

Члан 32. Све државне власти врше се по одредбама овога Устава.

Устав се не може обуставити ни у целини ни у појединим деловима.

Члан 33. Законодавну власт врше Краљ и Народно Представништво заједнички.

Члан 34. Право предлагања закона припада и једноме и другоме чиниоцу законодавне власти.

Члан 35. За сваки закон потребан је пристанак оба чиниоца законодавне власти.

Члан 36. Закон нема повратне силе на штету права стечених ранијим законима.

Члан 37. Обавезно тумачење закона припада само законодавној власти.

Члан 38. Извршну власт има Краљ. Он је врши преко својих одговорних министара по одредбама овога Устава.

Министре поставља и разрешава Краљ.

Члан 39. Судску власт врше судови. Њихова решења и пресуде изричу се и извршују у име Краља а на основу закона.

Поука VIII

ДЕО IV

Краљ

Члан 40. Краљ је поглавар државе. Он има сва права државне власти, и извршује их по одредбама овога Устава.

Краљева је личност неприкосновена. Краљу се не може ништа у одговорност ставити, нити Краљ може бити тужен.

Члан 41. Краљ и Његов Дом морају бити источно-православне вере.

Члан 42. Краљ је заштитник свију признатих вероисповести у Србији.

Члан 43. Краљ потврђује и проглашује законе. Никакав закон не може важити докле га Краљ не прогласи.

Члан 44. Наследник Престола и остали чланови Краљевскога Дома не могу ступити у брак без допуштења Краљевог.

Члан 45. Краљ поставља све државне чиновнике. У његово име и под његовим врховним надзором врше своју власт сва земаљска надлештва.

Члан 46. Краљ је врховни заповедник све земаљске силе.

Члан 47. Краљ даје војне чиновне према одредбама закона.

Члан 48. Краљ даје законом установљене ордене и друга одличја.

Члан 49. Краљ има право ковања новаца према закону.

Члан 50. Краљ има право амнестије.

Члан 51. Краљ има право помиловања у кривичним делима. Он може досуђену казну кривцу преобратити у казну другог блажег рода, или му је смањити, или са свим опростити.

Члан 52. Краљ заступа земљу у свима односима са страним државама. Он оглашује рат, закључује уговоре мира, савеза и друге, и саопштава их Народној Скупштини, у колико и кад интереси и сигурност земље то допуштају.

Али трговачки уговори и уговори за извршење којих се иште какво плаћање из државне касе, или измена земаљских закона, или којима се ограничавају јавна или приватна права српских грађана, вредиће тек пошто их одобри Народна Скупштина.

Члан 53. Краљ стално станује у земљи.

Кад би Краљ, по потреби, отишао за неко време из земље, заступа га по праву у вршењу уставне Краљевске власти Наследник Престола, ако је пунолетан. Ако наследник Престола није пунолетан, или ако је спречен да заступа Краља, вршиће уставну власт Краљевски Министарски Савет по упуштвима која му Краљ даје у границама Устава.

Члан 54. Краљ сазива Народну Скупштину у редован или ванредан сазив.

Он отвара и закључује седнице Народне Скупштине лично, престоном беседом, или преко министарског савета, посланицом или указом. И престону беседу, и посланицу, и указ премапотписују сви министри.

Он има право да одлаже седнице Народне Скупштине, али то одлагање не може бити дуже од два месеца, нити се може поновити у истоме сазиву без пристанка Народне Скупштине.

Он има право да растпусти Народну Скупштину, али акт распушта мора садржавати наредбу за нове изборе у

најдаљем року од два месеца и наредбу за сазив Народне Скупштине најдаље за три месеца од дана распушта. Указ о распуштању Скупштине премапотписују сви министри.

Члан 55. Краљ не може бити у исто време поглавар друге које државе без пристанка Велике Нар. Скупштине.

Члан 56. Ниједан акт Краљев, који се односи на државне послове, нема снаге нити се сме извршити, ако га није премапотписао надлежни министар, који је самим тим за њ одговоран.

Члан 57. У Србији влада Краљ Милан I, из династије Обреновића Четврти.

Краљевско достојанство и сва уставна права Краљевска наслеђује после њега Краљевић Александар, као Пети из народне династије Обреновића.

Потомство Краљевића Александра наслеђује Престо Србије овим редом:

Краља наслеђује његово мушко потомство из законитог брака по реду прворођења. Ако Краљ не остави за собом мушког потомства, наследство Престола прелази на побочну линију у мушкомоме потомству по истоме реду прворођења.

Члан 58. Краљ и Наследник Престола пунолетни су кад наврше осамнаест година.

Члан 59. У случају смрти Краљеве, Наследник Престола, ако је пунолетан, прима одмах владу као уставни Краљ. Своје ступање на Престо Краљ објављује народу прокламацијом.

Он сазива тада Народну Скупштину у року од десет дана после објаве смрти преминулог Краља, да пред њом положи Уставом прописану заклетву.

Ако је Народна Скупштина раније распуштена, а нова није још изабрана, сазива се стара Народна Скупштина да изврши тај задатак.

Ове уставне одредбе вреде и за случај кад Краљ за живота преда Престо својем Наследнику.

Члан 60. Примајући власт краљевску у своје руке, Краљ полаже пред Народном Скупштином заклетву која овако гласи:

„Ја (име), ступајући на Престо Краљевине Србије и примајући Краљевску власт, заклињем се свемогућим Богом и свим што ми је најсветије и најмилије на овоме свету, да ћу чувати независност Србије и целину државне области,

да њу земаљски Устав неповредан одржати, да њу по њему и законима владати, и да њу у свима мојим тежњама и делима добро народа пред очима имати. Изричући свечану ову моју заклетву пред Богом и народом, призивам за сведока Господа Бога, коме њу одговор давати на страшном његовом суду. Тако ми Господ Бог помогао! Амин!

Члан 61. Ако у случају смрти Краљеве Наследник Престола није пунолетан, уставну власт Краљевску вршиће до његовог пунолетства Краљевско Намесништво, састављено од три лица.

Члан 62. Намеснике Краљевске бира Народна Скупштина, нарочито сазвана тога ради, између шест лица која је преминули Краљ у својем тестаменту назначио за кандидате намесничке.

Тај тестаментат ће Краљ својеручно написати и потписати. Њега не премапотписују министри. На полеђини његовој се потписују сви чланови Министарскога Савета као сведоци.

Тестаментат је написан у три примерка, од којих је сваки под печатом Краљевим. Један од њих предаје се на чување Државном Савету, други Касациономе Суду, а трећи Чувару Државнога печата.

Члан 63. Ако Краљ није тестаментом назначио кандидате за намеснике, сазваће се Велика Народна Скупштина да избере Краљевско Намесништво. Велика Народна Скупштина сазива се тада најдаље за месец дана по смрти преминулога Краља.

Члан 64. Намесници могу бити само они српски грађани по рођењу, вере источно-православне, који уживају сва грађанска и политичка права, који имају 40 година, и који су министри, или државни саветници, или генерали, или посланици акредитовани код страних дворова, или су то били.

Члан 65. Избор намесника врши се увек тајним гласањем.

Члан 66. Цивилна листа Краљева одређује се законом. Једном одређена цивилна листа не може се повисити без пристанка Народне Скупштине, ни смањити без пристанка Краљевог.

Сваки ће намесник примати за време вршења своје намесничке дужности по 60.000 динара годишње из Краљеве цивилне листе.

Члан 67. Пре него што узму Краљевску власт у своје руке, намесници ће пред оном Скупштином која их је избрала положити заклетву: да ће Краљу верни бити и да ће владати по Уставу и законима земаљским. Они ће за тим објавити народу прокламацијом да су у име Краља примили власт Краљевску у своје руке.

Члан 68. За време малолетства Краљевог не може се учинити никаква промена у Уставу.

Члан 69. Ако би Краљ био спречен да врши Краљевску власт, у његово ће име владати Наследник Престола ако је пунолетан. Али ако је Наследник Престола малолетан, Краљ може наименовати привремене намеснике.

Члан 70. Ако би Краљ за својег живота пренео своју власт на својега малолетног наследника, он има право да сам у исто време наименоује три Краљевска Намесника. За намеснике тако наименоване вреде све одредбе овога Устава које се односе на намеснике што их бира Нар. Скупштина.

Члан 71. У случају да који члан намесништва умре или тако оболи да по уверењу три лекара, које Државни Савет одреди на позив она друга два намесника и у договору с њима, не би могао више никако своју дужност вршити, или најзад ако да оставку, друга ће два намесника отправљати државне послове до првога састанка Народне Скупштине која бира трећег намесника.

Ако би пак један од тројице намесника имао преку потребу да за неко време отиде из земље, два друга намесника моћи ће за време његовог одсуства пуноважно отправљати државне послове. Али у том случају овај ће бити дужан да својим друговима остави писмену изјаву, да унапред пристаје на све што би они учинили у кругу Уставом им прописане власти.

У свакој од ових прилика обнародоваће се одмах узрок са којег ће само два намесника отправљати власт Краљевску.

Члан 72. О васпитању малолетнога Краља стараће се намесници, ако је малолетни Краљ наследио преминулога Краља; ако ли је пак он дошао на престо по одступању Краљевом, о његовом ће се васпитању старати Краљ који му је предао власт.

О имању малолетнога Краља бринуће се старатељи које преминули Краљ поставља у својем тестаменту, или које именују намесници у договору са Државним Саветом, ако их преминули Краљ није поставио.

Члан 73. Ако Краљ не би по смрти својој оставио мушкога потомства, али би Краљица у време смрти његове била трудна, вршиће до њезинога порођаја, Краљевску власт као привремени намесници: Председник Државног Савета, Председник Касационог Суда, и Министар Правде.

Члан 74. У свима случајима у којима према одредбама овога Устава имају да се изберу Краљевски Намесници, Министарски Савет ће привремено вршити под својом одговорношћу уставну власт Краљевску.

Министарски ће Савет бити тада дужан да одмах објави народу прокламацијом да је и услед чега је прихватио владу.

Члан 75. У случају кад Престо према одредбама овога Устава остане без наследника, Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке.

Он је тада дужан да, најдаље за месец дана од дана смрти Краљеве, сазове Велику Народну Скупштину која ће решити о Престолу.

Поука IX

ДЕО V

Народно Представништво

Члан 76. Народно је Представништво Народна Скупштина.

Народна је Скупштина Обична и Велика.

Члан 77. Народну Скупштину састављају посланици које народ слободно бира по одредбама овога Устава.

Члан 78. Избори су народних посланика непосредни. Гласање је тајно и врши се куглицама.

Члан 79. Сваки округ бира онолико посланика колико долази на њега по броју пореских глава. На сваких 4.500 пореских глава долази по један посланик. Ако вишак пореских глава у једноме округу прелази 3.000 бираће се у њему још један посланик.

У овај број посланика које бира округ улазе и они посланици за које члан 100-ти овога Устава изискује нарочите услове.

Члан 80. Колико је у којем округу пореских глава, и колико посланика он има да бира према одредбама овога Устава, одредиће за сваке опште изборе један нарочити

одбор састављен од Председника Државног Савета, Председника и оба Потпредседника последње Скупштине, и Председника Касационог Суда.

Члан 81. Варош Београд бира четири посланика, вароши: Ниш и Крагујевац по два, а вароши: Алексинац, Ваљево, Врања, Горњи Милановац, Зајечар, Јагодина, Њажевац, Крушевац, Лозница, Лесковац, Неготин, Параћин, Пирот, Пожаревац, Прокупље, Свилајинац, Смедерево, Туприја, Ужице, Чачак и Шабац, свака по једног посланика.

Члан 82. Сеоска општина, којој припада село Добрања у садањем ужичком округу, и сеоска општина, којој припада село Таково у садањем рудничком округу, бирају засебно свака по једнога народног посланика.

Члан 83. Сваки народни посланик представља цео народ а не само оне који су га изабрали.

Члан 84. Бирачи не могу давати ни народни посланици примати заповедна и обавезна упутства.

Члан 85. Право бирачко има сваки рођени или прирођени Србин, који је навршио 21 годину, и који плаћа држави најмање 15 динара непосредне порезе на годину.

Задругари, који су навршили 21 годину, имају право бирања ма колику непосредну порезу плаћали.

Сваки који хоће да употреби своје бирачко право мора претходно узети бирачку карту. А бирачку је карту надлежна власт дужна издавати свакоме, који докаже признаницом или протоколом у који се заводи плаћање порезе да је у прошлом или у текућем полугођу платио порезу која даје право бирања.

Члан 86. Сваки бирач има право да бира само на једноме месту, и то у ономе изборном кругу у којем је као бирач уписан.

Члан 87. Официри активни и у недејству, и војници под заставом не могу гласати.

Члан 88. Привремено губе бирачко право:

- 1) Који су осуђени на робију, док се не поврате у права;
- 2) Који су осуђени за преступе на губитак грађанске части, за време док траје та казна;
- 3) Који су у затвору или притвору за злочинства или преступе поменуте у тачкама 1-ој и 2-ој;
- 4) Који су судском пресудом осуђени што су злоупотребом своје власти, претњом, поклоном или обећањем поклоне радили за себе или за другога да буде изабран за

посланика, а такође и они, који су осуђени за продају својег гласа. Губитак траје за време докле је судска пресуда одредила;

5) Који су под стециштем;

6) Који су под старатељством;

7) Који су без допуштења српске владе ступили у службу стране државе;

8) Који су као присталице непризнатих вера осуђени за невршење грађанских и војних дужности, за време које је одредила судска пресуда.

Члан 89. Сви бирачи једног округа састављају једно изборно тело, и гласају не за поједине кандидате већ за целу кандидатску листу. Истим начином бирају и оне вароши у којима се бира више од једног посланика.

Члан 90. У окрузима ће се гласање вршити на више места, према одредбама изборног закона. Вароши ће се такође моћи према потреби законом поделити на више одељака за гласање.

Члан 91. На сваком месту где се врши гласање биће образован бирачки одбор састављен од једног општинског одборника, којег је општински одбор изабрао, од по једног представника сваке бирачке листе, и једног судије, судског чиновника, или правника.

Члан 92. У сваком главном окружном месту као и у варошима што бирају више од једнога посланика, образоваће се главни бирачки одбор који прикупља све гласове, пребројава их, проглашује резултат избора, и даје посланичка пуномоћства.

У том ће одбору председавати један од чланова Државног Савета или Касационог Суда, одређен коцком; а његови су чланови: један члан сталног окружног одбора, председник месног општинског одбора, један члан Апелационог Суда, или председник Првостепенога Суда, и по два представника сваке бирачке листе.

Члан 93. У сваком округу сто бирача, а у свакој вароши што бира више од једнога посланика, педесет бирача, имаће права да саставе своју бирачку листу. На свакој листи мораће да буде записано толико имена колико посланика бира дотични округ или варош. Листа ће носити име онога кандидата који је на њој први записан. Таква ће листа имати своју кутију на свакоме месту где се врши гласање.

Целокупан број бирача који су гласали, подељен бројем посланика који има да изbere дотично изборно тело, даће количник гласова према коме се свакој листи досуђује сразмеран број посланичких места. Свака ће листа добити толико посланичких места, колико се пута количник садржи у гласовима које је она добила.

У свакој листи количник ће се придавати најпре кандидату на челу листе, па за тим осталим кандидатима у реду у којем су назначени док се не исцрпе број њезиних гласова.

Ако буде посланичких места за која ни једна листа није добила број гласова раван количнику, придаваће се по један посланик оним листама, које имају број количнику најближи, док се не добије одређени број посланика за дотично изборно тело. У случају да је тај број једнак на више листа, решиће коцка којој се листи има дати посланичко место.

Члан 94. У варошима где се бира један посланик, као и у општинама којима чл. 81 овога Устава даје изборно право, изабран је онај кандидат, који је добио апсолутну већину гласова.

Ако нико није добио апсолутну већину гласова, извршиће се нов избор. На новоме је избору довољна релативна већина гласова; а у случају равне поделе решиће коцка.

Бирачки одбор, који издаје пуномоћства посланичка, биће састављен: од једнога судије месног или најближег Првостепеног Суда одређеног коцком, председника општинскога суда, и по једног представника сваког кандидата.

Члан 95. Ко нема право бирања не може бити ни изабран за посланика.

Члан 96. За посланика у Народној Скупштини може бити изабран само онај, који сем услова потребних за право бирања, испуњава још и ове услове:

1) да је Србин по рођењу, или да је, ако је природен, настањен пет година у Србији;

2) да ужива сва грађанска и политичка права;

3) да живи стално у Србији, изузимијући оне који се стално баве на страни по државноме послу;

4) да је навршио 30 година;

5) да плаћа држави најмање 30 динара непосредне порезе на годину.

Члан 97. Полицијски чиновници не могу бити бирани за народне посланике.

Члан 98. Народни посланици који не би били чиновници, па би се за време трајања својега посланичког мандата примили државне службе, самим тим престају бити посланици. Али они могу поново бити изабрани за народне посланике према чл. 99.

Ова се одредба не односи на министре који остају и без новог избора народни посланици.

Члан 99. Чиновници и сви који се иначе налазе у државној служби, ако би били изабрани за народне посланике и тсга се мандата примили, губе свој положај. Али задржавају своје чиновничке положаје заједно са посланичким мандатом ови чиновници:

- 1) Министри у служби и на расположењу;
- 2) Чланови Државнога Савета;
- 3) Изванредни и опуномоћени министри акредитовани код страних дворова, дипломатски агенти, и генерални консули;
- 4) Председници и чланови виших и првостепених судова;
- 5) Професори Велике Школе, стручних и средњих школа;
- 6) Инжињери и лекари у државној служби;
- 7) Пензионари и чиновници на расположењу.

Члан 100. Међу посланицима сваког округа морају бити по два лица, која поред осталих уставних услова општих за све посланике испуњавају још и овај нарочити услов:

Да су свршили који факултет у земљи или на страни, или коју вишу стручну школу која стоји у реду факултета.

Али сматраће се да имају тај услов и ако нису свршили ни факултет нити стручну школу сви они:

- а) који су били председници или потпредседници Народне Скупштине;
- б) министри и дипломатски агенти, и они који су то били;
- в) председник, потпредседник, и чланови Државног Савета, и они који су то били;
- г) генерали и пуковници у пенсији.

Ова два посланика бирају окрузи истога дана и истим начином као и остале посланике, али одвојено од њих.

Члан 101. За Обичну Народну Скупштину посланици изабрани општим избором бирају се на три године. За сваку трогодишњу скупштинску периоду избори се врше на Крстов Дан, 14. септембра.

Ако се општи избори врше после распуштања Скупштине, трогодишња периода Скупштинска ће се рачунати од идућег септембра месеца. Пре почетка те периоде Скупштина се може сазвати у ванредан сазив.

Посланици, изабрани накнадним изборима, добивају своје пуномоћство до краја скупштинске периоде у којој су бирани. Накнадни се избори морају извршити најдаље за месец дана од како је дотично посланичко место упражњено.

Члан 102. Народна се Скупштина сазива редовно у престоницу за 1. новембар сваке године.

Само у случајевима неодољиве потребе може се Скупштина држати ван престонице, а Влада је дужна да то оправда пред самом том Скупштином сазваном ван престонице.

Сваки редовни сазив Народне Скупштине траје најмање шест недеља.

Члан 103. Краљ може сазвати Народну Скупштину и у ванредни сазив.

Члан 104. Народна Скупштина прегледа сама пуномоћства својих чланова и изриче свој суд о њиховој вредности као и о споровима који би се што се њих тиче појавили.

Нико не може спречити изабранога посланика, коме је надлежан бирачки одбор (члан 92. и 94. овога Устава) издао пуномоћство, да уђе у Скупштину. Једино Скупштина имаће да решава да ли је избор правилан или не.

Члан 105. На првом својем састанку, држаном под председништвом својег по годинама најстаријег члана, Скупштина ће се коцком поделити у одсеке (секције). Ови ће одсеци за тим изабрати сваки по једног члана у одбор за преглед пуномоћства.

Члан 106. Народна Скупштина бира себи за сваки сазив из своје средине: председника, два потпредседника, и секретаре.

Члан 107. Сви посланици полажу, пошто им буду оверена пуномоћства и Скупштина их прими за своје чланове, ову заклетву:

„Ја (име) закљичем се јединим Богом и свим што ми је по закону најсветије и на овом свету најмилије, да ћу

Устав верно чувати, и да ћу у своје посланичком раду опште добро Краља и народа, по мојој души и мојем знању, непрестано пред очима имати. И како ово испунио, онако ми Бог помогао и овога и онога света.«

Члан 108. На престону беседу, којом Краљ отвара седнице Скупштинске, Скупштина одговара адресом.

Члан 109. Седнице су Народне Скупштине јавне, али се могу претворити у тајне кад то захте председник Скупштине, Влада, или десет посланика.

Ако су тајност захтевали председник Скупштине или десет посланика, Скупштина може узети у решавање да ли седница да остане тајна или не.

Члан 110. Скупштина може решавати само ако је у њезиној седници више од половине целокупнога Уставом одређенога броја посланика.

За пуноважан закључак потребна је већина гласова присутних чланова.

У случају равне поделе гласова предлог који је био предмет гласања одбачен је.

Члан 111. Гласање у Скупштини бива: гласно поименце, седењем и устајањем, или тајно.

Гласање гласно поименце бива кад год се гласа о целокупном закону, и у свима случајима кад Влада или двадесет посланика затраже такво гласање.

Избори скупштинских часника врше се тајним гласањем.

Глас се може дати само лично.

Члан 112. Законске предлоге, изузевши буџет и оне једногодишње финансијске законе који с буџетом стоје у непосредној вези, не може Скупштина узети у претрес, док их најпре не проучи Државни Савет и не поднесе о њима Скупштини своје мњење.

Члан 113. Сваки предлог законски, рачунајући ту и буџет, мора се, пре него што га Скупштина буде узела у претрес и о њему решавала, упутити нарочитом одбору скупштинском на проучавање. Овај одбор дужан је поднети Скупштини извештај.

Члан 114. За сваки законски предлог на по се бираће се одбор по одсецима скупштинским.

Буџет ће се сав проучавати у једноме одбору.

Члан 115. Ни један предлог законски не може бити усвојен укупно, ако пре тога сваки члан његов није усвојен посебице.

Члан 116. О сваком законском предлогу мора се гласати два пута у истоме сазиву Скупштине, пре него што се он коначно усвоји. Између првога и другога гласања мора проћи најмање пет дана.

Члан 117. Никакав закон не може се издати, укинути, изменити, или протумачити без пристанка Народне Скупштине.

Наредбе за извршење закона, и наредбе које потичу из надзорне и извршне власти Краљеве, издаје извршна власт, али се у свакој наредби мора именовати закон на основу којег се она издаје.

Никакав закон, нити икаква наредба државне, окружне, или општинске власти немају обавезну силу, ако нису обнародовани начином који је закон одредио.

У обнародовању закона мора се казати да је на њега пристала Народна Скупштина.

Члан 118. Закони и законите наредбе, који су законим начином обнародовани, имају обавезну силу за све грађане и власти земаљске. Осим саме Народне Скупштине нико други нема права решавати, да ли је при каквом закону, који је надлежно обнародован, и Народна Скупштина са своје стране суделовала начином, како то овај Устав прописује.

Члан 119. Без одобрења Народне Скупштине не може се никаква пореза нити општи државни прирез установити, ни изменити.

Без пристанка Скупштине не може се држава задужити. Влада је дужна да Народној Скупштини поднесе Главном Контролом оверени тачан извештај, да ли су финансијски уговори закључени и извршени у смислу закона.

Члан 120. Влада може повући натраг законски предлог који је Скупштини поднела, док још није Скупштина о њему коначно решила.

Члан 121. Кад Скупштина какав законски предлог са свим одбаци, он јој се не може више подносити за време истога сазива.

Члан 122. Скупштина има право истраге у изборним и у чисто административним питањима.

Сваки посланик има право управљати министрима питања и интерпелације. Министри су дужни дати на њих одговор у току истога сазива.

Члан 123. Сваки има право управљати Скупштини молбе и жалбе преко њезинога председника.

Скупштина има права достављати министрима молбе и жалбе које су на њу управљене, а ови су дужни давати обавештења о њиховој садржини, кад год Скупштина то од њих захте.

У Народној Скупштини имају право да говоре само њезини чланови, министри, и владини повереници. Народна Скупштина не може примати депутације, ни појединце, нити допустити да у њезиној средини говори ко други осим горе поменутих лица.

Члан 124. Нико и никад не може узети посланика на одговор за глас који је дао као члан Скупштине.

За своје говоре у Скупштини посланици не одговарају никоме другом сем самој Скупштини, која их може казнити, на предлог Председника Скупштине, дисциплинарним скупштинским казнама одређеним у закону о Пословном реду у Народној Скупштини.

Члан 125. Без овлашћења Народне Скупштине посланици не могу се узимати на одговор, нити ставити у притвор за какву кривицу или за дугове, од дана избора па за све време трајања њиховог посланичког мандата, ван случаја кад се ухвате на самоме делу. Али и у том последњем случају Скупштина се, ако је на окупу, одмах извештава, и она даје или одриче овлашћење да се истрага продужи за време сазива.

Члан 126. Скупштини припада искључиво право да у својој средини одржава ред преко својега председника.

Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народне Скупштине нити у њезином дворишту.

Нико оружан не сме ући у зграду Народне Скупштине, осим лица која по пропису оружје носе, а у Скупштину по скупштинскоме послу долазе.

Члан 127. Народна Скупштина стоји у непосредном одношају само са министрима.

Члан 128. Чланови Народне Скупштине добивају из државне касе путни трошак и дневницу за време вршења посланичке дужности.

Количина ове дневнице одређује се нарочитим законом.

Члан 129. Ближи прописи о пословном реду у Скупштини одредиће се нарочитим законом.

Члан 130. За Велику Народну Скупштину бира се два пута онолико посланика колико за Обичну Народну Скупштину.

За Велику Народну Скупштину не вреди члан 100-ти овога Устава.

Члан 131. Велика Народна Скупштина сазива се кад је потребно:

- 1) да се реши о Престолу (чл. 675);
- 2) да се изберу Краљевски Намесници (чл. 63);
- 3) да се решава о изменама у Уставу (чл. 201 и 202);
- 4) да се решава о смањивању или размени којег дела државне власти (чл. 4);
- 5) Кад Краљ нађе за потребно да саслуша Велику Народну Скупштину.

Поука X

ДЕО VI

М и н и с т р и.

Члан 132. На врху државне службе налази се Министарски Савет, који стоји непосредно под Краљем.

Министарски Савет састављају министри, наименовани за поједине струке управе, и Председник Министарског Савета, који може бити без портфеља. Све министре и Председника Министарског Савета поставља Краљ указом.

Ступајући у дужност, министри полажу заклетву, да ће бити верни Краљу, и да ће се савесно придржавати Устава и закона.

(Министарствâ је осам, али се могу и по два предати једноме лицу.

1. Министарство правде.
2. Министарство просвете и црквених послова.
3. Министарство спољних послова.
4. Министарство унутрашњих послова.
5. Министарство финансије.
6. Министарство војно.
7. Министарство грађевина.
8. Министарство народне привреде).

Члан 133. Министар може бити само Србин по рођењу, или прирођени Србин који је пет година настањен у Србији.

Члан 134. Ниједан члан Краљевскога Дома не може бити министар.

Члан 135. Министри имају приступа у Народну Скупштину, која их је дужна саслушати кад год то затраже. Али гласати у Скупштини могу министри само ако су у исто време и народни посланици.

Скупштина има право захтевати да су министри присутни у њезиним седницама.

Члан 136. Министри су одговорни Краљу и Народној Скупштини за своја службена дела.

Сваки акт државни који Краљ потписује мора бити премапотписан надлежним министром.

Писмена или усмена наредба Краљева не може ни у каквом случају склонити министре од одговорности.

Члан 137. И Краљ и Народна Скупштина имају право да оптуже министре: 1) за издају земље и владоца; 2) за повреду Устава и уставних права српских грађана; 3) за примање мита; 4) за оштећење државе из користољубља, и 5) за повреду закона у случајима, које буде одредио нарочити закон о министарској одговорности.

Овим правом оптужбе могу се послужити Краљ и Народна Скупштина за четири године од како је дело учињено.

Члан 138. Предлог да се министар оптужи мора се учинити написмено, мора садржавати тачне оптужења и бити потписан најмање од двадесет посланика.

Да се министар стави под суд потребан је пристанак две трећине гласова свију присутних чланова Народне Скупштине.

Оптуженоме и под суд стављеноме министру суди Државни Суд, састављен од чланова Државнога Савета и чланова Касационога Суда.

Члан 139. Нарочитим законом, који ће се донети у првој периоди Народне Скупштине, одредиће се ближе поједини случаји министарске одговорности, казне које се имају применити на њихове кривице, састав суда за њихово суђење и поступак у суђењу.

За оне случаје министарске одговорности, који нису предвиђени у Кривичноме Законику као сама по себи кажњива дела, министар не може бити осуђен на већу казну од затвора.

Члан 140. Краљ не може осуђеноме министру ни опростити, ни смањити казну без пристанка Народне Скупштине.

Поука XI

ДЕО VII

Државни Савет

Члан 141. Државни је Савет састављен од 16 чланова, од којих 8 именује Краљ а 8 бира Народна Скупштина, и то овим начином: Краљ предлаже Скупштини листу од шеснаест кандидата између којих она бира осморицу, које Краљ поставља за Саветнике; Народна Скупштина са своје стране предлаже Краљу листу од шеснаест кандидата између којих Краљ поставља осморицу за саветнике. На исти се начин попуњавају упражњена места у Државном Савету.

Члан 142. Државни саветници постављају се на цео живот. Они улазе у ред осталих државних чиновника. Саветници не могу бити преко своје воље уклоњени са својих места, ни преведени у друга звања државне службе. Они се не могу ни у пензију ставити преко своје воље, сем ако су навршили 40 година државне службе, или 65 година живота, или ако су тако оболели да не могу више вршити своју дужност.

Ако државни саветник постане министар, његово се место у Савету не попуњава; а кад престане бити министар он се враћа у Савет на своје место.

Само у томе случају кад би остало у Савету мање чланова од броја који закон о Пословном Реду у Државном Савету иште за отправљање послова, попуњава се одмах толико места колико је потребно те да Савет може радити.

Члан 143. Државни саветници могу бити они српски грађани, који су навршили 35 година, који су свршили у Србији или на страни какав факултет или какву вишу стручну школу која стоји у реду факултета, и који су провели 10 година у државној служби.

Али они које овај Устав затече у звању државних саветника могу бити изабрани и постављени за саветнике и ако немају тих услова.

Члан 144. Председника и Потпредседника Државног Савета поставља Краљ из средине Савета на три године.

Члан 145. Државни Савет има ове дужности:

1) да на позив владе израђује законске предлоге и нацрте административних наредаба од општега значаја, и

да даје Влади своје мишљење о предметима које би му она поднела.

- 2) да проучава законске предлоге, које Влада подноси Скупштини, или који су потекли из скупштинске иницијативе, и да даје своје мишљење о њима. Ово мишљење саветско није обавезно ни за Скупштину ни за Владу, али се ипак мора увек у целини саопштити Народној Скупштини пре него што она узме дотични законски предлог у претрес. Скупштина и Влада могу одредити свака за своје предлоге рок у којем Савет има поднети своје мишљење; Савет може тражити да му се тај рок продужи. Али ако и после продуженог рока Савет не поднесе свој извештај и своје мишљење, Скупштина ће без њега прећи на претрес и на решавање;
 - 3) да саставља кандидациону листу за упражњена места у Главној Контроли и у Касационом и Апелационом Суду;
 - 4) да доноси завршна решења о жалбама које се тичу избора за окружне скупштине и одборе, и општинских избора;
 - 5) да као дисциплинарни суд суди државним чиновницима;
 - 6) да разматра и решава жалбе против министарских решења у спорним административним питањима. Ова решења Државног Савета обавезна су за ministre;
 - 7) да решава сукобе између административних власти;
 - 8) да одобрава делимичне издатке из општега кредита, одређенога буџетом за ванредне потребе, као и делимично употребљавање кредита одређенога на грађевине, у колико би издатак у појединим случајима био већи од суме, којом министар може сам по закону располагати;
 - 9) да одобрава изузетно ступање у српско грађанство,
 - 10) да одобрава поравнања између државе и појединих лица, која би се по државне интересе као корисна показала;
 - 11) да решава, да ли по закону има места заузимању непокретних добара за општенародну потребу;
 - 12) да врши послове, који би му разним земаљским законима одређени били.
- Члан 146. Пословни ред у Државном Савету одређиће се особеним законом.

Поука XII

ДЕО VIII

Судска власт

Члан 147. Судови су независни.

У изрицању правде они не стоје ни под каквом влашћу, но суде и решавају само по закону.

Никаква државна власт, ни законодавна, ни управна, не може вршити судске послове, нити опет судови могу вршити законодавну или управну власт.

Правда се изриче у име Краља.

Члан 148. Никакав суд ни судско уређење и надлежност не може се установити друкчије осим законом.

Али никада и ни под којим именом не могу се установити ванредни или преки судови или комисије за суђење.

Члан 149. Установа пороте задржава се.

Њезину надлежност одређује закон.

Члан 150. Судови су у Србији: Првостепени, Апелациони, и Касациони Суд.

За целу Србију биће само један Касациони Суд, који не суди о делу него само о праву.

Овај Касациони Суд решаваће и о сукобима између судске и административне власти.

Председник Касационога Суда има чин државнога саветника.

Члан 151. Ни један суд не сме никога узимати на одговор нити судити, ако по закону није надлежан.

Члан 152. За изрицање правде у судовима морају бити најмање три судије.

Само за предмете мање важности, кривичне и грађанске, може се законом завести суд у коме ће судити један судија.

Члан 153. Суђење је у судовима јавно, осим случаја где суд нађе да ваља искључити јавност ради реда или морала.

Судије се саветују и гласају тајно, а пресуда се исказује гласно и јавно.

У свакој пресуди и сваком решењу морају се навести разлози и законске одредбе на којима су они основани.

Члан 154. У свима злочинима и преступима оптужени мора имати браниоца од како се под суд стави, а може га

имати и раније у случају чл. 9 овога Устава зарад изјаве жалбе. Ако он сам не одреди себи браниоца, суд ће му га поставити. У иступима може оптужени, ако хоће, узети себи браниоца.

Члан 155. Све судије поставља Краљ.

Председници првостепених судова постављају се по два листама, од којих једну предлаже Касациони а једну Апелациони Суд.

Председници и чланови Касационога и Апелационога Суда постављају се такође по два листама, од којих једну предлаже Државни Савет, а једну Касациони Суд.

У свакој кандидационој листи мора бити два пута онолико кандидата, колико има упражњених места. Кандидати могу бити исти и на једној и на другој листи.

Члан 156. Не могу бити судије у исто време у једноме суду, нити заједно судити, сродници: по крви у правој линији у коме било степену, у побочној до четвртога степена завршно, а по тазбини до другог степена завршно.

Члан 157. Судија може бити само онај Србин који је, уз друге законске услове за државну службу, редовно свршено правни факултет у Србији или на страни. У првостепеном суду може бити судија само онај који је навршио 25 година, а у вишем суду онај који је навршио 30 година живота.

За председнике у првостепеним и судије у Апелационом Суду тражи се још да су служили најмање 5 година као судије првостепених судова, или као секретари министарства правде, или виших судова, или као редовни професори права у Великој Школи, или да су за 7 година радили правозаступничке послове као јавни правозаступници.

За председника у Апелационом и председника и чланове у Касационом Суду, поред захтева изложених у првом одељку овога члана, тражи се још да су 10 година као судије, или као редовни професори права у Великој Школи служили, или да су 10 година радили правозаступничке послове као јавни правозаступници или да су били 5 година чланови Апелационог Суда, или председници првостепених судова, или да су били министри правде.

Не могу бити бирани нити постављени ни за председника ни за судију ма кога суда они, који су дисциплинарном пресудом Касационога Суда отпуштени из судске службе, или који су пресудом редовних судова за просте, непополитичке злочине или преступе изгубили судијску службу.

Ове одредбе не вреде за судије, који нису државни чиновници.

Члан 158. Судије су у својим звањима сталне.

Судија не може бити лишен својега звања, нити ма под којим изговором уклоњен са дужности против своје воље, без пресуде редовних судова или дисциплинарне пресуде Касационога Суда.

Судија не може бити тужен за свој судски рад без одобрења Касационога Суда.

Судија може бити премештен само новим постављењем по својем писменом пристанку.

Судија не може бити стављен у пензију против своје воље, осим кад наврши 60 година живота, или 40 година државне службе, или кад телесно или душевно тако оболу да не може дужност да врши. Али са последњег случаја не може се судија ставити у пензију без решења Касационога Суда.

Члан 159. Судија не може примити вршење какве друге државне службе, изузевши хонорарну професуру у правноме факултету. Он не може ни привремено бити упућен преко своје воље на другу плаћену или бесплатну дужност.

Члан 160. Нарочити закон одређује састав, уређење, и надлежност војних судова, као и услове које морају имати њихови чланови.

Поука XIII

ДЕО IX

Окрузи, срезови, и општине

Члан 161. У окрузима постоје уз државне управне власти, као самоуправни органи: окружне скупштине и стални окружни одбори. Њихов је задатак да воде бригу о чувању и унапређењу просветних, привредних, саобраћајних, санитетских, и финансијских окружних интереса, као и да врше све послове који би се законом ставили у њихов круг рада.

Члан 162. Општине имају своју самоуправу.

За вршење општинских послова има општински суд, општински одбор, и општински збор.

Члан 163. Општински су избори непосредни.

Члан 164. Право гласања при општинским и окружним изборима има сваки српски грађанин, члан дотичне

општине или округа, који, уз друге законске услове, плаћа држави 15 динара непосредне порезе на годину.

Задругари, који су навршили 21 годину, имају право бирања ма колику непосредну порезу плаћали

Члан 165. Општинске власти, као и окружне скупштине и стални окружни одбори, поред општинских и окружних послова у својим круговима, дужне су вршити државне послове које им закони одреде.

Члан 166. Нова се општина не може створити, нити се обим општине може мењати, без одобрења законодавне власти.

Члан 167. Сваки грађанин и свако непокретно добро мора припадати некој општини и сносити терете општинске, среске, и окружне.

Члан 168. Никакав окружни ни срески прирез не може се установити без одобрења окружне скупштине, а никакав општински прирез без одобрења општинског збора.

Округ, срез, и општина не могу се ни задужити док то не одобри окружна скупштина или општински збор.

Закон ће одредити у којим ће случајевима бити потребно за те прирезе и за то задуживање одобрење законодавне или друге које државне власти

Члан 169. Окрузи, срезови, и општине могу, као и поједина лица, имати својег имања.

Члан 170. Круг рада и уређење самоуправних окружних среских и општинских власти, и однос између њих и државних власти уредиће се нарочитим законима.

Поука XIV

ДЕО X

Државне финансије, државна економија, и државно имање

Члан 171. Сваки српски грађанин плаћа држави порезу. Пореза се плаћа по имућности.

Члан 172. Нико се не може ослободити од плаћања порезе, ван случаја које је закон предвидео.

Краљ и Наследник Престола не плаћају држави порезу.

Члан 173. Никаква пензија, никаква милостиња или награда не може се дати из државне касе, ако није основана на закону.

Члан 174. Сваке године Народна Скупштина одобрава државни буџет који вреди само за годину дана.

Буџет се мора подносити Народној Скупштини у самоме почетку незинога рада. У исто време подносиће се Народној Скупштини завршни прошлогодишњи рачун.

Сви приходи и расходи државни морају ући у буџет и у завршни рачун.

Скупштина може предложене поједине партије буџета увећати, или смањити, или изоставити.

Уштеда једне буџетске партије не може се утрошити на подмирење потреба друге партије без одобрења законодавне власти.

Члан 175. Ако Народна Скупштина није могла да утврди нови буџет пре почетка рачунске године, она може продужити привремено буџет истекле рачунске године све док нови буџет не буде утврђен.

Ако је Народна Скупштина распуштена или одложена пре него што реши буџет, Краљ може продужити буџет истекле рачунске године највише за четири месеца.

Члан 176. Руде су својина државна.

Члан 177. Право монопола припада држави. Држава може пренети то своје право на другог, али само путем закона и на одређено време.

Повластице (концесије) дају се само путем закона, и то опет за одређено време.

Члан 178. Државно имање образују сва покретна и непокретна добра и сва имовна права, које држава као своја прибавља и држи.

Само се законом може државно имање отуђивати, или оно и његов приход заложити или ипаче оптеретити.

Члан 179. Од државнога имања разликује се Краљево приватно имање, којим Краљ слободно располаже за живота и на случај смрти по одредбама грађанскога законика. За ово Краљево имање не вреди 2. одељак чл. 40 овог Устава.

Трошкове за одржавање оних државних имања која се Краљу на уживање уступају исплаћује Краљ.

Поука XV

ДЕО XI

Главна Контрола

Члан 180. За преглед државних рачуна постоји Главна Контрола као особено надлештво и рачунски суд. Законом

ће се одредити у којим ће случајима против одлуке Главне Контроле имати места жалби Касационом Суду.

Главна Контрола има председника и четири члана. И председника и чланове Главне Контроле бира Народна Скупштина из кандидационе листе коју саставља Државни Савет, и на којој је предложено два пута онолико кандидата колико је празних места.

Чланови Главне Контроле имају чин судија Касационога Суда, а њезин председник чин државнога саветника.

Члан 181. Чланови Главне Контроле могу бити они српски грађани, који су свршили правни факултет у Србији или на страни и навршили уз то 10 година државне службе; или који су били министри финансије; или који су служили 10 година као виши чиновници у финансијској струци. Али председник Главне Контроле и два члана њезина морају бити правници.

Председник и чланови Главне Контроле који се затеку у својим звањима кад овај Устав ступи у живот могу бити кандидати за нову Главну Контролу и ако немају услова који се овим чланом ишту.

Председник и чланови Главне Контроле су непокретни у својим звањима. Они се не могу отпустити из државне службе без пресуде редовних судова, нити преместити у друга звања без својега писменог пристања. У пензију се они могу ставити само ако су навршили 40 година државне службе, или 65 година живота, или ако су тако оболели да не могу више вршити своју дужност.

Члан 182. Главна Контрола прегледа, исправља, и ликвидира рачуне опште администрације и свих рачунополагача према државној каси. Она мотри да се не прекорачи ниједан издатак по буџету, и да се не догоди никакво пренашање сума из једне буџетске партије у другу. Она завршује рачуне свих државних управа, и дужна је прикупљати све доказе и сва потребна обавештења.

Општи рачун државни подноси се Народној Скупштини са примедбама Главне Контроле, и то најдаље за две године рачунајући од завршетка сваке буџетске године.

Законом ће се ближе одредити уређење и круг рада Главне Контроле, као и начин којим ће се постављати њезино особље.

Поука XVI

ДЕО XII

Д р ж а в н а с л у ж б а

Члан 183. Сви српски грађани по рођењу имају једнака права на сва звања у свим струкама државне службе, ако само испуне оне услове које закони ишту.

Прирођени српски грађани имају права на службу државну, само ако су пет година настањени у Србији.

Странци, а такође и они природни српски грађани који још нису настањени пет година у Србији, могу бити примљени у државну службу само под уговором и то у извесним случајима које закон изречно предвиђа.

Члан 184. При постављању и унапређивању чиновника пазиће се на одлично владање, способност, и стручну спрему. За доказивање стручне спреме завешће се поступно државни испити у свима струкама државне службе.

Члан 185. Сваки је чиновник одговоран за своја службена дела.

Члан 186. Чиновници полажу при ступању у државну службу заклетву: да ће Краљу бити верни и послушни, и да ће се савесно придржавати Устава и закона.

Члан 187. Звања државне службе и плате чиновничке по свима струкама утврђују се законом.

Члан 188. Задржава се установа пензије за чиновнике. Законом се одређују основи, по којима чиновник може имати право на пензију, као и по којима чиновник може бити стављен у пензију.

Члан 189. За пензију деци и удовици умрлога чиновника задржава се особени фонд основан уззима од плата и пенсија чиновничких.

Поука XVII

ДЕО XIII

Црква, Школа, и Добротворни Заводи.

Члан 190. Унутрашња управа источно-православне Цркве припада Архијерејском Сабору.

За друге вероисповести унутрашња управа припада њиховим духовним властима.

Духовне власти, како источно-православне Цркве, тако и свију осталих признатих вероисповести у Србији, стоје под надзором министра црквених послова.

Уређење црквених власти и богословских школа источно-православне Цркве доноси се законом по договору министра са Архијерејским Сабором.

Члан 191. Црквене власти суде свештеницима за кривце учињене у свештеничким дужностима, изузимајући оне кривце, које се казне по кривичном закону.

Жалбе противу злоупотреба црквених власти, ма које вероисповести у замљи, подносе се министру црквених послова.

Свештена лица и црквене установе, у погледу грађанских односа и имања, потчињени су земаљским законима.

Члан 192. Преписка духовних власти српске источно-православне Цркве са страним црквеним властима, Саборима и Синодима, врши се с одобрењем министра црквених послова.

Службена преписка других вероисповести у Србији са страним црквеним властима, Саборима и Синодима, мора се такође подносити на увиђај и одобрење министру црквених послова.

Службена писма или наредбе црквених власти, Сабора и Синода, са стране не може никаква црквена власт у Србији обнародовати ни извршити без знања и одобрења министра црквених послова.

Члан 193. Све јавне и приватне школе и други заводи за образовање стоје под надзором државне власти.

Члан 194. Добротворни заводи или задужбине за просвету и друге добре цели, које за живота или на случај смрти оснују приватни људи својим имањем или фондовима, моћи ће опстати само по одобрењу државне власти основаном на закону. Али имање ових завода не може се сматрати као државно имање, и не може се ни на што друго употребити осим на оно на што је намењено и како је намењено.

Само ако се с временом, према промењеним друштвеним и другим приликама, покаже да то није могућно, може се ово имање, по одобрењу законодавне власти а на предлог управљача дотичног имања, употребити на друге сличне цели.

Законом ће се ближе одредити начин како ће се то чинити, као и права и дужности управљача, и надзор државни над добротворним задужбинама и фондовима.

Поука XVIII

ДЕО XIV

Војска

Члан 195. Сваки је Србин дужан да служи у војсци. Рок војне службе, начин одслуживања, и изузећа од личне службе прописује нарочити закон.

Закон такође одређује: каквих чинов има у војсци, како се ти чиновници добијају и како се губе.

Члан 196. Устројство војске прописује се нарочитим законом, а формацију њезину одређује Краљ уредбом.

Члан 197. Колико ће се војске стално под заставом држати одређиваће се сваке године законом о буџету.

Члан 198. Војницима под заставом суде за њихова кривична дела војни судови, по одредбама војно-судских закона.

Одредбе о војној дисциплини и дисциплинским казнама прописује Краљ уредбом.

Члан 199. Нико не може добити државну службу, ако није, по одредбама војних закона, свој рок у војсци одслужио, или од војне службе ослобођен.

Члан 200. Страна војска не може се узети у службу државну. Уговор да страна војска поседне српско земљиште, или да пређе преко њега, не вреди без одобрења Народне Скупштине, као што ни српска војска не може се ставити у службу које друге државе без одобрења Народне Скупштине.

Поука XIX

ДЕО XV

Измене у Уставу

Члан 201. Предлог да се у Уставу што измени, допуни, или протумачи може учинити Краљ или Народна Скупштина.

У предлогу таквом морају се изреком именовати све тачке Устава које би се имале изменити, допунити, или протумачити.

Ако је предлог учинио Краљ тај ће се предлог саопштити двема Народним Скупштинама које су постале из два разна избора што долазе један за другим, па ће се

за тим Скупштина распустити и сазвати Велика Народна Скупштина најдаље за четири месеца.

Ако је пак предлог такав потекао од Народне Скупштине, Скупштина ће три пута гласати о њему остављајући од гласања до гласања најмање по 5 дана.

За решавање овога предлога мора у Скупштини бити најмање три четвртине Уставом одређенога броја посланика; а узима се да је предлог примљен ако је за њ гласало најмање две трећине присутних посланика.

Кад предлог на тај начин буде усвојен у двема Скупштинама из два разна избора који долазе један за другим, Скупштина ће се распустити, а Велика Народна Скупштина сазваће се најдаље за четири месеца од дана кад је предлог усвојен.

И у једном и у другом случају Велика Народна Скупштина може решавати само о оним изменама и допунама или тумачењу Устава, које садржи предлог на основу којег је она сазвана.

Њезина ће решења вредити кад их Краљ потврди.

Члан 202. Изузетно могу се после шест година, на захтев просте већине једне Народне Скупштине, подвргнути уставној ревизији чл. 89, 90, 91, 92, 93 и 94 овог Устава.

Прелазна наређења:

Члан 203. I. Ужи Уставотворни Одбор, изабран Одбором који је Краљ сазвао да изради нацрт овога Устава, дужан је спремити, на основима садржаним у овоме Уставу, нацрт привременога изборног реда, који ће се применити само на изборе народних посланика за први ванредни сазив Народне Скупштине. Овај нацрт поднеће се Државном Савету на решење, а кад добије потврду Краљевоу имаће силу закона. Тај изборни ред има се израдити најдаље до 1. маја 1889 год.

II. Избори за тај ванредни сазив Народне Скупштине извршиће се 14. Септембра 1889 год. а она ће се сазвати за 1. октобар исте године.

III. Државни Савет остаје у своме садашњем саставу, да врши дужности предвиђене овим Уставом, док се на првом ванредном сазиву Народне Скупштине не изврши наименовање чланова Државнога Савета према одредбама овога Устава (чл. 141). Оне дужности које је Државни Савет

вршио по Уставу од 1869 год., а које су пренесене овим Уставом на нове установе, вршиће Државни Савет и даље, докле те установе не ступе у живот.

То исто вреди и за чланове и председника Главне Контроле.

IV. Док се не донесу закони о уређењу нових установа, које се стварају овим Уставом, продужиће своју радњу установе које се затеку кад се овај Устав обнародује, управљајући се по одредбама овога Устава.

V. Док се не донесе закон о истражним судијама вреде одредбе члана 9. овога Устава и за садашње истражне власти.

VI. За време првога ванредног сазива Народне Скупштине, а пошто се законом уреди нова административна подела земље и буде постављен Државни Савет према чл. 141. овога Устава, извршиће се нов распоред председника и судија Касационога, Апелационога и Првостепених Судова на овај начин:

1) Одмах чим буде постављен према Уставу Државни Савет, он приступа избору председника и чланова Касационога Суда, и подноси листу изабраних Краљу.

2) Председник и чланови Касационога Суда ступају у дужност чим их Краљ постави;

3) Председник и чланови Апелационога Суда бирају се и постављају се по овом Уставу (чл. 155);

4) Председници Првостепених судова бирају се овако: Једну листу кандидациону саставља Државни Савет, а другу Касациони Суд. Из тих кандидата Краљ поставља председнике за поједине судове;

5). Чланови Првостепених судова остају на својим местима, ако имају услове за судије које ишту овај Устав и закони, и ако у новој судској организацији буде задржан суд чији су они чланови. У првостепеним Судовима који буду задржани имаће првенствено право на места што се имају попунити, судије укинutih судова које имају потребне услове.

6). До састава судова по овоме прелазном наређењу, све судије врше своје досадање дужности. Све садање судије које не буду остале у судству по новоме распореду, добиће пенсију према одредбама закона о чиновницима.

VII. Сви закони биће прегледани и доведени у сагласност с овим Уставом;

VIII. На ванредном сазиву Народне Скупштине од 1 октобра 1889 донеће се ови закони: 1) државни буџет;

2) закон којим се судска власт, коју данас врше полицијске власти, преноси на грађанске судове, а у неколико и она судска власт коју сада врше општински судови; 3) изборни закон скупштински; 4) закон о уређењу округа, срезова, и општина, и 5) закон о пословном реду у Народној Скупштини, као и други закони, који би се показали као неодложно потребни да се овај Устав уведе у живот.

А за време прве законодавне периоде донеће се ови закони: 1) закон о министарској одговорности; 2) закон о штампи; 3) закон о удружењима и јавним зборовима; 4) закон о пословном реду у Државном Савету; 5) закон о уређењу Главне Контроле.

Члан 204. Од дана кад се овај Устав обнародује губе важност Устав од 29 јуна 1869 год., као и сви закони и наредбе, у колико би били противни овоме Уставу.

Министарски Савет дужан је обнародовати Устав у службеним новинама за 24 часа после потписа, а за тим објавити га у целој земљи.

У Београду, 21. Децембра 1888 године.

ПРЕДСЕДНИК ВЕЛИКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ,
К. С. Таушановић

ПОТПРЕДСЕДНИК,
Р. С. Поповић

СЕКРЕТАРИ:

Поп Марко Петровић, Сава Илић, Рајко Ј. Стојићевић, Поп
Коста П. Јовановић, А. М. Станојевић, Д. Валожкић,
Илија Стошић, Љуба Јоксимовић.

Опуномоћени потписници:

Поп Таса Вукосављевић, Поп Пера Ђ. Поповић, Стојан М.
Протић, Поп Павле Д. Милошевић, Михаило Савић, Радо-
ван Влаовић, А. Р. Михаиловић, Коста М. Влајић, Сава
Милићевић, Младен П. Тодоровић, Си. М. Радосављевић,
Лука Атанацковић, Си. Стевановић, Никола П. Николић,
Рака Миленковић, Милутин Марковић, Пера Тагић, Јова
Крсмановић, Бока Сушић, Милан Нишлић, Стеван Ивко-
вић, Трифун Милојевић, д-р А. Пачу, Анта Нешић.

Препоручујемо свима Нашим министрима, да овај Устав обнародују и о извршењу се његовом старају. властима пак

заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме да му се покорвају.

22. децембра 1888 године.
У Београду.

(М. П.)

МИЛАН с. р.

Видео и ставио државни печат,
чувар државног печата,
министар правде,

Ђ. Р. Пантелић с. р.

Министар
иностраних дела,

Чед. Мијатовић с. р.

Министар правде,

Ђ. Р. Пантелић с. р.

Министар
просвете и црквених послова,
д-р Владан Ђорђевић с. р.

Председник
министарског савета,
министар унутрашњих дела,

Н. Христић с. р.

Министар војни,
генерал,

К. С. Протић с. р.

Министар грађевина,
М. М. Богичевић с. р.

Заступник
министра народне привреде,
министар

Заступник
министра финансије,
министар иностраних дела,
просвете и црквених послова,
Чед. Мијатовић с. р. д-р Владан Ђорђевић с. р.

Завршетак

Најлепше установе остаће свуд мртва хартија, ако у грађана не буде зреле свести, просвећеног родољубља, и грађанских врлина.

Ово не треба никад и нигде сметати с ума!

Крај

Ушб. д.
35221